

JOHAN CONRAD DIPPELS VISTELSE I SVERIGE

SAMT

DIPPELIANISMEN I STOCKHOLM 1727—1741

AF

D:r KARL HENNING.

—♦♦—
UPSALA 1881.
AKADEMISKA BOKTRYCKERIET,
EDV. BERLING.

JOHAN CONRAD DIPPELS VISTELSE I SVERIGE

SAMT

DIPPELIANISMEN I STOCKHOLM 1727—1741

AF

Dr KARL HENNING.

UPSALA 1881.
AKADEMISKA BOKTRYCKERIET,
EDV. BERLING.

Innehåll.

	Sid.
Inledning	1.
I. Dippels vistelse i Sverige	21.
II. Dippelianismen i Stockholm 1727—41	49.
Första kapitlet.	
Tolstadius inför konsistorium 1728	55.
Ekeblads pigor. Hellman och Volter.	
Andra Kapitlet.	
Kommissionen öfver det dippelska oväsendet	78.
Tredje kapitlet.	
Tolstadii medhjelpare i ämbetet och skolan	99.
Hellman och Volter, Brossig, Gelin, Segerholm och Molin.	
Fjerde kapitlet.	
De af kommissionen till konsistorium hänvisade personer:	121.
Gillberg, Vikmarck, Chrohm, Strokirch, Lindblad, Vahlbom och Nyman.	
Femte Kapitlet.	
Gråkoltar eller gråfolket	130.
Sjette kapitlet.	
Tolstadius ånyo inför konsistorium	137.
Sjunde kapitlet.	
Mummas hus: Strokirch, Rosén m. fl.	144.

Källor:

Dippels skrifter:

Eroffneter Weg zum Frieden mit Gott und allen Creaturen. Amsterdam 1709

(innehåller de flesta af Dippels till anförda år utgifna skrifter).

Vera Demonstratio Ecangelica. Frankfurt und Leipsig 1729.

Christiani Democriti *Vertheidigung* seines Tractats *Vera Dem. Ev.* 1731.

Entdeckung der gewissenlosen Verdrehung, womit — — Christophilus Wohlgemuth das Systema Chr. Dem. in denen 153 Fragen — — zu besudeln sich vorgenommen. 1732.

Etwas Neues oder Retirade der luth. Orthodoxie. 1733.

Trosbekännelsen af år 1733 (finnes i Reinbecks Betrachtungen V.)

F. Wagner, Chr. Democritus autocatacritus. Berlin 1732.¹⁾

Stockholms stads konsistorii protokoll 1727—41.

Kommissionens öfver det dippelska oväsendet akter och protokoll.

Öfriga källor äro angifna i noter under sjelfva texten.

1) Icke 1731, såsom i denna afhandling s. 14 oriktigt uppgifves.

Inledning.

Efter kampen för lärans noggrannare uppfattning och framställning hade i den lutherska kyrkan, särskildt i Tyskland, uppkommit ett slags symboldyrkan, som med sitt ensidiga betonande af läran ej blott innebar en våda för det religiösa livets förqvävande, utan rent af mångenstädes förqvävde det. Då uppsteg omsider från bekymrade och ängslade sinnen ett rop på praktisk kristendom, ett rop, som allestädes fann genklang, ty det kom ett djupt känt behof till mötes. Pietismen, som den nya riktningen snart allmänligen kallades, verkade ock lifgifvande på hela den protestantiska kyrkan samt utgör en oförgätlig och välsignelserik insats i den religiösa utvecklingens historia. Men den ljusa tafra, som den företer i en Speners och hans närmaste anhängares person, fördunklades likväl snart, och pietismen å sin sida urartade så småningom till ett formväsen, der skenet bevarades, men anden var borta. Till detta urartande bidrogo flere omständigheter. För att ej tala om collegia pietatis, som, om ock i början måhända nödvändiga, snart alstrade ett okyrkligt sinne, alldeles som konventikeln hos oss, så gick reaktionen mot det ensidiga drifvandet af ren lära till motsatt ytterlighet, när man äfven af många bland pietismens förnämste målsmän fick höra yttranden sådana som dessa: lärosatser höra icke till ett rättskaffens väsen; Skriften har en dubbel mening: den andliga och bokstafliga; uppbyggelse till gudaktighet är enda målet, hvarföre man ock i Skriften skall skilja mellan det, som länder till uppbyggelse eller icke gör det; trons väsen och den sanna teologien består i erfarenhet och

känsla af gudomliga ting; därför är en opånyttfödd människas kunskap i gudomliga saker ingen sann kunskap, utan bör hellre kallas en blott naturlig, falsk och köttslig; oomvända predikanter kunna ej heller predika Guds ord; goda verk äro nödvändiga till saligheten; ingen är en kättare, hvars viljas ondska icke är afgjord¹⁾. Också gjorde man pietisterna den förebråelsen, att der de tyckte sig märka något sken af gudaktighet, der höllo de litet eller intet på läran, hvarförutan de ej heller blefvo oberörda af inverkan från samtida utländska religiösa riktningar: Quietism och Qvakerism.

Emellertid höll sig Spener sjelf i allmänhet kvar på den gyllene medelvägen, om ock här och der några ensidiga yttranden af honom påträffas. Men äfven »Hallensarne» kommo snart till insigt om nödvändigheten att iakttaga apostelens förmaning om den andliga nykterheten; ty de ensidigheter, som vidlådde pietismen och de skefva åsichter, som af dess banerförare hade uttalats, utdrogos till alla sina konsekvenser af några oroliga andar, som af pietismen uppväckts, men sedan icke af densamma kunde hållas i tygel. Bland dessa, som af den nya rörelsen fått sin väckelse, men i hög grad bidrogo att sätta den i misskredit, var kanske *Johan Conrad Dippel* den förnämste.

Han var född 1673 på slottet Frankenstein nära Darmstadt, dit hans föräldrar (fadern var ev. luthersk prest i Nieder-Ramstadt) under Tysklands dåvarande krig med Frankrike tagit sin tillflykt. Efter att hafva inhemtat sin skolundervisning i pedagogien i Darmstadt, der han för sina snabba framsteg i studier väckte medlärjungarnes afund och lärarnes beundran, begaf han sig, full af sjelfförtroende och »mit drey Doctoribus schwanger», 1689 till universitetet i Giessen. Här funnos tvänne partier: det ortodoxa och det pietistiska. Till det förre slöt sig Dippel, emedan det ännu var det starkaste, ehuru han i öfrigt redan nu betraktade den lutherska ortodoxien som »en väfnad af absurda, köttsliga och i den Heliga

1) Jfr Löschers *Timotheus Verinus* och teol. fak:s i Rostock svar på frågan, om Pietisteri är en fabel.

Skrift helt och hållet ogrundade meningar»¹⁾. Sedan Dippel i Giessen vunnit magistervärdigheten, men gått miste om en åstundad professur, reste han till Strassburg för att derstädes söka sin lycka, men förlorade i stället genom ett tygellöst lefnadssätt sitt anseende och ådrog sig så stora skulder, att han genom en hemlig flykt nödgades undandraga sig sina fordrings- egares efterspaningar. Efter hemkomsten öfvergick han, i hopp om yttre fördelars vinnande, till pietisterna; kom dock snart genom umgänget med Gottfried Arnold på allvarligare tankar, men fick ock genom honom förkärlek för det blott inre och vedervilja för allt yttre i kristendomen²⁾. — Pietismen blef honom efter någon tid för nykter, och han intog sedermera en, som han menade, öfver partierna upphöjd ståndpunkt samt kungjorde för den kristna världen sin nya lära, genom hvars antagande han trodde, att ett dittills okänt fridsrike skulle inbryta, i det att alla meningsskiljaktigheter i religiösa ting skulle upphöra, och blott praktisk kristendom drifvas. Året 1808 bestämde han som den tid, på hvilken detta skulle inträffa, en tidpunkt, som han sjelf synes hoppats få upplefva³⁾. Dippels lefnadsöden voro synnerligen vexlande. På de flesta ställen, dit han begaf sig, blef han vanligen med öppna armar mottagen och ärad, men snart derefter förföljd och missaktad. Hans sätt var angenämt och vinnande, han var frikostig och gifmild, hans kunskaper omfattade många olika slags ämnen (han kallar sig ock teolog, filosof, fysiker och medicus), hvarigenom han kunde göra sig både nyttig och angenäm. Dessutom föregicks han af ryktet att vara en utmärkt läkare och stor alchemist, och människorna behöfde då som nu helsa och guld; bägge delarne hoppades man att genom honom erhålla. För pietisterna hade han läran om försakelse och helgelse,

1) Entdeckung; Vorbericht, s. 38.

2) Praktiskt ådagalade han detta genom att icke på 36 år besöka kyrkan eller gå till nattvarden (*Das Leben Friedrich I, König von Schweden*). Uppgiften är dock icke fullt riktig, ty i Stockholm åhörde han verkligen med stort bifall Tolstadii predikningar; men så betraktade han ock T. som sin lärjunge (*Entdeckung*, s. 260).

3) Raumer, *Hist. Taschenbuch* 1858, IX, s. 326.

ord, som aldrig skola förlora sin dragningskraft för fromma sinnen. — Men hans gränslösa egenkärlek och sjelfförtroende samt äfven otacksamhet gjorde hans beundrare snart kall-sinniga; och sedan han tydligen ådagalagt, att de läror, som äfven Speners anhängare icke ville uppgifva, voro en för honom öfvervunnen ståndpunkt, blefvo äfven desse afvogt stämda.

För Sverige är Dippel af särskildt intresse icke blott därför, att han, enligt hans lefnadstecknares utsago, »wäre beinahe Bischof von Upsala geworden», utan än mer därför, att hans förnämsta skrift här affattades, och att han här vann många beundrare och anhängare, af hvilka flere genom fängelse eller landsflykt fingo umgälla sin tillgifvenhet för hans lära. Äfven genom sitt utseende skall han påmint om en svensk, han lär nämligen haft mycken likhet med Karl XII. Vi skola i det följande sysselsätta oss med hans lefnadsöden hufvudsakligen blott i den mån, som dessa haft inflytande på eller ega intresse för svenska förhållanden. — Första gången Dippel kom att fästa uppmärksamhet på svenska angelägenheter var år 1706, och anledningen dertill var en skrift mot pietisterna, som generalsuperintendenten öfver svenska Pommern *Johan Friedrich Mayer* detta år utgaf under titel: *Kurtze Bericht von Pietisten*. Med stor bitterhet utlåter sig Mayer i nämnda skrift om pietisterna, hvilka, enligt hans uppfattning, äro svärmare, som under sken af gudaktighet förfölja den rena, sanna lutherska religionen, kasta öfver bord dess med Skriften öfverensstämmande ordning, öppna i kyrkan dörren för alla kättare, tillåta hvar och en tro, som han vill o. s. v. Deras åsigter skildrar han efter yttranden af en Friedlebius (Jakob Friedrich Ludovici), Thomasius, Arnold, Strykius, Juliana Asseburg, Petersens hustru Johanna von Merlau samt framförallt Dippel. Mayer lägger ock pietismen till last den tidens alla religiösa förvillelser i Tyskland. Som Dippel oftast var nämnd i denna skrift, kände han sig ock uppfordrad att svara, hvilket han äfven gjorde i en afhandling benämnd *Unpartheyischen Gedancken über eines so genannten Schwedischen Theologi, oder D:r Mayers kurtze Bericht von*

*Pietisten*¹⁾, deri han mot Mayer begagnar ett synnerligen ohyfsadt språk, kallar honom en Scurra, Veneniloquum, samt honom och hans »confratres» prostibula, beskyller honom för äktenskapsbrott m. m. I sak anmärker han riktigt, att Mayer icke bort lägga alla till last, hvad en eller några förskylt, tager dock icke tillbaka något af de yttranden, som Mayer ur hans skrifter framdragit, utan skärper dem fastmer. Till denna skrift bifogade han en afhandling om Brutalitet und Illegalität des Religions Zwangs med hufvudsakligt afseende på de svenska edikterna mot pietister.

Dippel hade i sin ofvannämnda skrift svarat Mayer ej blott i eget, utan ock i pietisternas namn, men snart derefter utkom teologiska fakultetens i Halle svar på Mayers beskyllningar, i hvilket svar fakulteten, att döma efter Dippels utdrag derur, aldeles fritog sig från all gemenskap med sådana satser och påståenden, som bland andra Dippel uttalat. Detta Hallensarnes utlåtande harmade högeligen Dippel, isynnerhet som de, enligt hans yttrande, icke blott förklarat sig mycket ortodoxt, utan äfven underskrifvit den svenske teologens dom mot oskyldiga för att rädda sig och Speners skrifter. De hafva i sitt svar — säger Dippel — lastat kristendomens grundsanningar och i den yttre gudstjensten gillat Mayers »placita», förklarat gudomligt och nödigt, hvad Dippel finner vara icke blott indifferent, utan ock delvis antikristiskt och afgudiskt, underskrifvit de symboliska böckerna, ja, uppfört sig mot den svenske teologen, som om han skulle med en trupp svenskar belägra deras fakultet, om de icke genast underskrefve allt, hvad han fordrade²⁾. — Med denna Hallensarnes skrift var brytningen mellan dem och Dippel afgjord. Hädan-efter behandlar han pietisterna som stora barn, hvilka ännu fröjdas åt leksaker, under det att han blifvit en man, som lagt bort allt det barnsligt är, eller ock gisslar han »det nya

1) Finnes införd i *Eröffueter Weg*. I Dippels motskrift är ock Mayers omnämnda afhandling intagen.

2) Jfr Dippels postscriptum till ofvannämnda *Gedancken über — Bericht von Pietisten*.

djuret, som väl har horn som ett lam, men talar och handlar som draken och just derföre slutligen skall åstadkomma mer styggelse i verlden, emedan det mer beprydt träder fram och bättre kan dölja antikrist»¹⁾).

En annan följd af Dippels skrift mot Mayer och hans yttrande om religionstvång var, att han på Karl XII:s begäran följande året eller 1707 sattes i fängsligt förvar i Berlin, der han altsedan 1704 vistats²⁾.

Äfven skola några af hans böcker blifvit offentligen uppbrända på konungens i Preussen befallning³⁾.

Dippel sjelf deremot berättar, att svenske ministern i Berlin försäkrat honom, att hans konung icke det minsta brydde sig om Mayers sak, hvadan Dippel trodde, att myndigheterna blott föregåfvo, att en sådan begäran skett, men att den verkliga orsaken till häktandet skulle varit hoppet »etwas Arkanes bei ihm zu erfischen», — hvilket dock misslyckats⁴⁾.

Dippels framställning är föga trovärdig, ty näppeligen hade myndigheterna behöft uppdiakta den nämnda orsaken, om de velat göra en husvisitation hos honom; och brydde Karl XII sig icke om Mayer, så var dock Dippels beteckning af religionstvång såsom brutalt och illegalt säkert tillräcklig att uppreta honom. På förbön och borgen af tvänne sina gynnare i Berlin kom Dippel snart på fri fot, men strax derpå förestod

1) Glaubens-Bekanntnüß und Nachricht was mit einem Schwed. Stud. zu Halle vorgegangen ist, s. 62.

2) På sv. riddarhuset begärde Blomfelt d. 26 sept. 1726 »få veta omständigheterna deraf, att när konung Karl XII stod i Saxen, så har Dippel, som då var hos konungen i Preussen, skrivit mot Hermelin, att vår salige konung blifvit förorsakad begära ut honom». Protokollen för-måla ingenting derom, huruvida Blomfelt fick veta de närmare omständigheterna eller icke. Någon Dippels skrifvelse mot Hermelin känner jag icke; såvida ej dermed menas, hvad Dippel yttrar i afhandl. om religions-tvång: han (Dippel) hade väl kunnat än hårdare förfara med »conciipienten» af de sv. edikterna, om icke respekten för det missbrukade kgl. namnet afhölle honom, »och äfven den præsumtionen, att måhända denne sv. minister satt för mycken tro till sin ortodoxe hr svågers från Rostock angifvelse och i följd af andra förhanden varande affärer icke nog öfvervägt en blind fäktares tillhvisningar».

3) Prestest. protokoll 15 sept. 1726.

4) Hist. Taschenb. 1858, s. 270.

honom ånyo fängelse, hvartill orsakerna äro mindre kända. Denna gång undandrog han sig häktet genom en hastig flykt i svensk officersuniform. I Jena togs han i anledning af uniformen och sin likhet med Karl XII för konungen af Sverige. Dippel begaf sig nu till Holland och vistades der i flere år, förvärfvade sig medicine doktorsvärdigheten samt erhöill af konungen i Danmark titeln af kansliråd. Sedermera flyttade han till Altona, men beredde der sin olycka genom en mängd orättvisa beskyllningar mot danska ämbetsmän. En undersökning hölls, de angifna befunnos oskyldiga, men Dippel deremot fick ett strängt straff. Först mistade han titeln af kansliråd, derefter uppbrändes i hans närvaro af bödeln 5 af hans skrifter och slutligen dömdes han till evigt fängelse samt af-fördes till Hammershus slott på Bornholm¹⁾. Detta skedde 1719.

Innan vi öfvergå till skildringen af Dippels vistande i Sverige, vilja vi framställa i en kort sammanfattning hans förnämsta skrifter och teologiska åsigter.

Dippel har utgifvit en stor mängd mer eller mindre vidlyftiga skrifter hufvudsakligen i teologiska ämnen.

Vi nämna här nedan blott några af de viktigare eller i Sverige mer kända.

En af Dippels första skrifter efter hans öfvergång till pietisterna bar den för hans nya sinnesstämning gentemot de ortodoxe betecknande titeln: *Orcodoxia orthodoxorum* eller, på svenska öfversatt, de rättrognes djefälära. I denna skrift kallar sig Dippel för första gången Christianus Democritus, ett författarenamn, som han derefter nästan ständigt begagnade²⁾. Vigtigare än omnämnda skrift, som af Dippel sjelf icke skattades högt, var den 1698 utgifna *Papismus Prote-*

1) Utförligt härom i Unschuldige Nachrichten 1719, s. 879 ff.

2) Anledningen till namnet enligt Dippels egen förklaring: liksom den gamle filosofen utstäck sina ögon för att opartiskt kunna utforska sanningen, så gjorde ock Dippel i bildlig mening för att utan anseende till person kunna upptäcka människornas dårskaper (Eröfneter Weg, s. 110). Rydelius, intagen af djupaste ovilja mot Dippel, öfversätter Dippels författarenamn med den kristelige Begrinaren och har särskildt skrivit om det dippelska löjet, »som luktar af galla och hvars foster är högfärd och afund» (Rydellii vederläggning af Dippels villfarelse i filosofien, s. 73).

stantium vapulans eller protestanternas afbasade påfvedöme. Att prestandet här ifrigt anfaller, hör man af sjelfva titeln. För öfrigt ogillas i denna skrift de symboliska böckerna och religionsed; barndop förkastas, de äldres dop och nattvard äro ett indifferent verk¹⁾.

Det egentligen positiva i Papismus är läran om rättfärdiggörelsen, som, enligt Dippel, innefattar ej blott syndaförlåtelse och upptagande till nåd för Kristi skull, utan ock pånyttfödelse och förnyelse. Han skiljer dock mellan »rättfärdiggörelsens fundament», som består deri, att Gud förlåter synden och upptager syndaren i sin kärlek för Kristi och hans förtjensts skull, och »formen och sättet» för densamma, som består deri, att Gud gör människan rättfärdig från sina synder i nya födelsen (Eröffneter Weg, s. 161). Framdeles lät han »rättfärdiggörelsens fundament» falla och behöll blott »formen och sättet» för densamma (qvar²⁾). Tron blir ock i följd deraf lika med troslydnad eller »uppföring af de förderfvade krafterna», och slutligen »just den tro på Gud, som Kristus i sina köttsdagar sjelf hyste och utöfvade mot sin himmelska Fader» (Etwas Neues, s. 155). Till försvar för Papismus utgaf Dippel 2 år derefter *Wein und Oehl in die Wunden des gestäubten Papstums der Protestirenden*. Boken innehåller en närmare utveckling af satserna i Papismus.

1) Några år derefter skref han en särskild afhandling om dopet, deri han påstår, att Kristi befallning att döpa alla hedningar omöjlig kan betraktas som en stadigvarande lag, ty sådant stode i strid med nya förbundets väsen, som är frihet (Eröffneter Weg, s. 591). Hans sista åsigt i frågan var, att dop och nattvard liksom omskärelse och påskalam voro judiska ceremonier, hvilka icke äro af Frälsaren i hans köttsdagar anordnade, icke heller expresse upphäfnade, utan de skulle ännu någon tid tålas, tills »andens inbrytande väsen» skulle tillintetgöra dessa skuggor (Entdeckung, s. 195. Jfr s. 205); Paulus är den, som afskilde nattvarden till en särskild åminnelsefest (Entdeckung, s. 204).

2) Rättfärdiggörelsen rättar sig efter helgelsen, så att den sker successive och har grader (katolikernas rättfärdiggörelselära gillas, Vertheid., s. 26); den fulla rättfärdiggörelsen ur Gud erhålles icke förr än »hela Kristi process i anden är absolverad», eller som det heter i Rom. 6, 7: den som är död (från synden), är rättfärdiggjord (Etwas Neues, s. 143, jfr s. 139). I sistnämnda skrift genomgår Dippel Romarebrevet och söker visa, att rättfärdiggöra måste öfverallt tagas »in sensu physico.»

Sistnämde år eller 1700 utgaf Dippel en sammanfattning af sina åsichter i *Glaubens Bekäntnüss*, innehållande 14 artiklar. Af dessa vilja vi anföra några bland dem, som äfven sedermera af Dippel fasthöllos. Dit hör först och främst den 11 art. *Om andans ämbete i nya förbundet*. Dess innehåll är i korthet följande: Nya förbundets tjenare äro blott de heliga, som af Kristi ande äro smorda och dugliggjorda till ämbetet. En sådan måste predika evangelium, äfven om han icke har någon lön derför, utan fastmer bedröfvelse och förföljelse. Han får icke i någon måtto bero af världens och människornas lagar, ty hans enda regel är andans smörjelse och kärleken. Derföre förtjena, enligt Dippel, alla att utskrattas, som hålla det nuvarande predikoskrået (»med satser och yttre samvetsband mer insnördt än det levitiska», Eröffneter Weg, s. 215) för det nya förbundets ämbete, då ju predikanterna af människor till och afsättas, hafva sin ämbetsduglighet af människor och förderfvade universiteter, njuta en viss lön och icke äro försörjda af evangelium, samt dessutom merendels äro fjerran från Kristi lif och anda.¹⁾

I 12 art., som handlar om *verldslig öfverhet*, heter det: öfverheten är en Guds ordning i naturens rike och under lagen att straffa de onda och skydda »rikets barn». Den öfverhet åter, som förföljer barnen i Guds hus, är ingen Guds ordning, utan är affallen och står under gudomligt tålmod till människoslägtets straff och till de frommas pröfning som sjelfva djefvulen. I Kristi rike behöfves ingen öfverhet, och en »nådig herre som en nådig herre kan icke vara någon medlem i Kristi rike, än mindre någon biskop i Kristi kyrka». En sann kristen står derföre »de jure» icke under någon verldslig öfverhet, men för att icke väcka förargelse begagnar han sig icke af sin frihet utom i saker, som röra samvetet.

1) Detta ämne afhandlar Dippel ytterligare i *Christenstadt auf Erden*. Der säger han, att icke ens den, som uppfyller hans fordringar på en nya förbundets tjenare, får tillvälla sig någon uppsigt öfver dem, som funnit Kristus och kunna af honom ledas (Eröffneter Weg, s. 449). Med stöd af sådana uttalanden vägrade också vanligen Dippels anhängare i Sverige att taga emot någon undervisning af presterskapet.

Dock hade Dippel intet emot att begagna regenterna »till befordran af Herrans verk och till afskaffande af förödel-sens styggelse», hvarmed han synes äsyfta »kleresiets bedräg-liga regemente» (Eröffneter Weg, s. 309).¹⁾

I 13 art., om näringsståndet och verldsligt arbete, säger Dippel: Skall en kristen arbeta, måste det ske i tron, och grunden till arbetet får icke vara näringsomsorg eller begäret att blifva rik, utan allena kärleken till Gud och nästan. Detta ämne utvecklar han vidare i *Christenstadt auf Erden*, deri han säger, att sjelfva arbetet icke får vara inrättadt till få-fänglighetens tjänst eller i sig sjelft befläckadt, såsom förhål-landet vore med de flesta arbetsgrenar, utom åkerbruk och boskapsskötsel. Också finner man, att när Dippels anhängare icke hade tillfälle att sysselsätta sig med dessa 2 lofliga yr-ken, föredrogo flere af dem att göra ingenting. Dippel har trott sig kunna gifva skäl för ett dylikt dagdrifveri. Följande behöfva nämligen icke arbeta: de som redan bragt sin gamle Adam under Kristi ok eller på andra vägar förstå att »kränka» honom; de som hafva tillräckligt att lefva af; de som lefva af sin kärleksrike Faders hand o. s. v. Ehuru Dippel anser, att all enskild förmögenhet är »ur Babel», är han dock emot egentlig egendomsgemenskap i den mening, att man skall sälja och utdela hvad man eger, ehuru man å andra sidan skall hafva allt gemensamt med Guds barn, »som icke mer egoistiskt besitta något af det jordiska». (Jfr om ofvanstående Eröffneter Weg, s. 470—73).

I 1 art., om den heliga skrift och Guds ord, skiljer Dippel strängt mellan den heliga skrift och Guds ord, ty den förra anser han icke kunna kallas Guds ord annat än i figur-lig bemärkelse, och han håller det för en fariseisk mening att inbilla sig, det man kan ur skriften få lif och nyfödelse ur

1) 1706 uppmanade han regenterna i en afhandling med titeln *ein Hirt und eine Heerde* att införa enighet i religionen genom de symboliska böckernas afskaffande och genom tillsättande i skola och kyrka af sådana personer, som icke bekymrade sig om olika meningar i religionen. För detta ändamål tillerkänner han dem nu det dem förut bestridda jus epis-copale (Eröffneter Weg, s. 880).

Gud, då skriften, enligt honom, endast är till för sådane, som »i sitt mått» redan äro Guds folk, för hvilka den då är ett vittnesbörd om sanningen. Guds ord deremot är i sig sjelft lif och kraft, ett omedelbart utflöde ur Guds mun och »går in i alla människors hjertan till öfvertygelse, jemväl i dem, som ingen skrift ega». De som det anamma, blifva Guds barn och vänner, och genom dem talar Gud äfven till andra. — Häraf är klart, att, enligt Dippels åsigt, hedningarne icke behöfva någon kännedom om det skrifna ordets innehåll för att blifva saliga; ty tron på Kristus fordrar, som Dippel säger, icke nödvändigt någon kunskap om hans person och ämbete. Den inre troslydnaden mot ordet och ljuset i själen kan nämligen finnas utan det yttre vetandet, och man kan besitta saken sjelf och frälsningen i Kristus, äfven ifall man derom icke har något begrepp eller namn, eller till och med hyser en irrig och villfarande mening om Kristus, emedan, enligt Dippels åsigt, salighetens och trons verk icke bestå i begrepp och vetande, utan allena i kraft, i det som Gud verkar i oss. (Eröffneter Weg, s. 251, jfr s. 363).¹⁾

Att i hvarje människa finnes en gudomlig säd, ett ut-flöde af det gudomliga väsendet eller det inplantade Guds ord, säger Dippel än tydligare i en med omnämnda trosbekännelse samtidig skrift: *Sendschreiben an Conrad Brüssken*. Här he-ter det: alla kreatur äro till sitt väsen ett utflöde af Guds eviga kärlek, som i så många tusen gestalter särdelat och i oändlig fruktbarhet meddelat sig, hvadan det är omöjligt, att något enda kreatur kan af Gud hatas, än mindre tillintet-göras efter det allmänna begreppet om intet, utan Gud måste älska kreaturet som kreatur med samma nödvändighet som han älskar sig sjelf. Deraf följer, säger han vidare, att kreaturen äfven efter fallet stå i sitt väsens centralrot, i Gud sjelf, och således icke kunna tillintetgöras, men väl ur det synliga åter införas i det osynliga eller i mysterium magnum

1) Att bibeln blifvit antagen som rättesnöre för både lära och lefverne anser Dippel som en villfarelse och ett bedrägeri af människorna. (Vera Dem. s. 71.)

samt äfven med hänseende till sin nuvarande individualitet absorberas af Guds väsen (von dem Wesen Gottes verschlungen werden. Eröffneter Weg, s. 969).

1704 utgaf Dippel *Wegweiser zum verlohrenen Licht und Recht: I in der Gottesgelehrtheit; II in der Erkäntnüss der Natur und Medicin*. Andra delen af denna skrift jemte den 1710 utgifna *Fatum Fatuum* och den 1711 utkomna *Vitæ animalis morbus et medicina* innehålla Dippels teosofiska uppfattning af Gud och skapelsen. En skapelse af intet föreföll Dippel orimlig, hvarföre han antog, att alla varelser äro utgångna (emersere) ur Gud, hos hvilken finnes en passiv grund, »in quo terminetur et sibi ipsi sensibilis fiat primi agentis et moventis activitas». Denna passiva grund är liksom Guds kropp och består af 2 principer: ljus och eld. Ur dessa har allt sitt ursprung. Först utgick Gud genom en skapelseakt ur sig sjelf, aflande i sig sjelf andra andar och beklädde dem med en oförstörig och eldartad kropp. Detta var den första skapelsen, änglaverlden, öfver hvilken Lucifer sattes till herskare (*Vitæ animalis*, sid. 136). Då han och hans anhang icke bestodo i det dem föresatta profvet, utan föllo, »vardt» jorden öde och tom. Öfver den nya jorden sattes människan till styresman. Då hon föll, förde hon hatets ideer med in i sin yttre naturande, och då denne står i spetsen för de andra naturandarne, måste hela naturen lida med henne. Alla tings innersta rot är, enligt Dippel, ande, och af dessa gifves det fria och ofria. I ljus- och eldmaterien, hvarmed Gud försett dem, ligger fröet till hela kroppsverlden. Alla kroppar äro skapelser af deras andar, och kroppsliga rörelser och egenskaper hafva sin grund i anden. Rörelsens orsak ligger i andarnes anti- och sympati.

År 1706 utkommo Dippels *Gedancken über eines Schwed. Theologi Bericht von Pictisten*. I denna skrift utlåter sig Dippel tadlande om Luther. Dennes skrifter äro, enligt Dippels åsigt, så variabla, att hvar sekt i hela Europa kan demonstrera sin lära ur dem; det mesta har Luther hemtat ur Augustinus, men liksom denne lät sig af sina affekter drivas än

hit och än dit, att än bestämma ett och än förneka det, så gjorde ock Luther. De symboliska böckerna kallar Dippel för rätta »excrementa» af Luthers lära (framdeles tillämpade han detta omdöme särskildt på Luthers lilla katekes, *Vera Dem.*, s. 271). I afseende på treenighetsläran anslöt han sig till Jakob Böhmes uppfattning af densamma (sedermera ansåg han, att de 3 personerna voro blott 3 modi subsistendi, »som allena i gudomligheten hafva såväl sin subsistens som sitt väsen». *Vertheid.*, s. 264). Tempel, sön- och öfriga helgdagar kunde, enligt hans åsigt, afskaffas. — Hvad särskildt satisfactions- och imputationsläran vidkommer, så hade Dippel ända till ankomsten till Stockholm derom vacklande och obestämda åsigt. I Papismus säger han, att Kristus har för oss betalt lösepenning och genom en oändlig satisfaction åvägabragt en evig återlösning, så att alla skulle hafva frihet att anförtro sig åt honom. I *Wein und Oehl* talas det äfven om betalning för synd, om Guds vrede och rättfärdighet. I sändebrevet till Brüssken heter det, att Guds vrede hvilar öfver synden och följaktligen öfver kreaturet, så länge det är syndens tjenare, samt att genom Kristi offer eller satisfaction den oföränderliga domsrättfärdigheten, hvilken nödvändigt måste pålägga människorna, som frivilligt afvikit, ett straff, så till vida tillfredsstälts, att den eviga rättfärdigheten kan erbjudas och meddelas dem, eller att kärleken, utan rättfärdighetens kränkande, kan genomföra sitt återställelseämbete. »Detta Kristi offer har skett för hela verlden, men lika litet som hela verlden derigenom redan är salig, lika litet äro äfven genom detta allmänna offer vreden och fördömmelsen redan upphäfna». Gud är derigenom försonad med människan, men människan är icke försonad med Gud, så länge hon står i synden (*Eröffneter Weg*, s. 975). I samma skrifter har han å andra sidan uttryck, som tyda på en motsatt uppfattning, och isynnerhet är detta händelsen i hans apostolischer *Wegweiser*, der han bekämpar satisfactionsläran med socinianska vapen, ehuru han ock äfven här skall hafva slutat med att erkänna samma läras riktighet (jfr *Unschuldige Nachrichten* 1702, s. 378).

Från och med året 1727 kom Dippel till visshet derom, att hos Gud finnes ingen vrede, utan endast idel kärlek. På denna grundsats bygde han sedan sitt system, hvilket han ansåg så förträffligt, »att sjelfva förnuftet måste öfvertygas och erkänna, att ett sådant sammanhang hittills aldrig funnits i något system, ja, att tills nu nästan ingen hållit det för möjligt att framlägga teologiska sanningar i en sådan demonstrativ evidence» (Vertheid., s. 72).¹⁾ I jemförelse med hans system föreföllo honom alla andras orimliga, isynnerhet de ortodoxes. Om dessas uppfattning af religionsläran afgifver han ock följande vitsord: »mit einem Wort, es ist eine solche Tiefe des Satans und gotteslästerliche Unvernunft in dieser orthodoxie, dass ich nicht glaube jemahls, seitdem die Welt gestanden, etwas ungereimteres in die Welt gekommen zu sein» (Vera Dem., s. 216). Satisfactionsläran får en lika hård dom: *negamus nempe et satanæ inventum audacter pronuntiamus, Christum per imputationem nostra portasse peccata* (Vera Dem., s. 125). Sitt system utvecklade Dippel i de 153 frågor, han i Stockholm affattade. Ur dessa frågor jemte hans försvar för de samma i skriftvexlingen med Schröder samt ur hans skrift: *Grundriss zu einem solchen Systemate Theologico, welches die Blösse aller Secten klar vor Augen leget*, eller i allmänhet ur de skrifter, som Dippel 1729 utgaf under titeln *Vera Demonstratio evangelica*, har *F. Wagner*²⁾ i 15 punkter sammanfattat Dippels frälsningslära. Vi begagna oss af denna Wagners sammanfattning så mycket hellre, som Dippel sjelf mot densammas riktighet ingenting haft att anmärka samt bifoga blott här och der några närmare förklaringar, hufvudsakligen ur Dippels senaste skrifter.

1) En af Dippels motståndare i Sverige, Schröder, erkänner ock i afseende på nämnda system, att Dippel in tam concinnum ordinem id redigere sciverit, ut exteriorem tantum corticem intuentes facile dicant, eum methodo et evidentia quadam quasi mathematica uti — —. Jfr Schröders bref till Kjellin (i Linköpings Gymnasii bibliotek).

2) Var samtida med Dippel, kallas Inspector zu Nauen, blef sedermera superintendent i Stargard i Pommern; hans kritik öfver Dippels system utgafs under titeln: *Christianus Democritus autocatacritus*, Berlin 1731.

Systemet lyder enligt Wagner på följande sätt:

1. Gud är det högsta goda, som i och ur sig sjelf eger all salighet, fullkomlighet och förnöjelse, och följaktligen lika litet till sitt vara eller väsen som till sitt välbefinnande behöfver något kreatur eller i någon måtto af ett sådant beror (Vera Dem., s. 9).
2. Följaktligen har Gud vid sin frivilliga skapelse allena haft och kunnat hafva till ändamål kreaturens lycksalighet, men icke tillika sin egen ära. Dippel sjelf uttrycker det så: »kan fördenskull ett annat ändamål för den frivilliga skapelsen tänkas, än att allena fortplanta det högsta goda, som ensamt gifver, men af ingen får något, på andra, såvidt de därför äro mottaglige, eller att hafva föremål, åt hvilka det kunde meddela sig och göra sig kändt?» (Vera Dem., s. 9, 75).
3. Den enda sanna eller allrafullkomligaste beskrifning på Gud med hänsyn till kreaturen är den, som Johannes gifver, att Gud är kärleken (Vera Dem., s. 9).¹⁾
4. I Gud finnes hvarken hat, vrede eller fiendskap mot kreaturen (Vera Dem., s. 10, 215, 314).²⁾
5. Om Gud, det högsta goda, skall meddela sig eller sin kärlek åt förnuftiga varelser till deras salighet, så kan det icke ske under annat vilkor än att kreaturen med genkärlek anamma Guds kärlek (Vera Dem., s. 9).
6. Om kreaturen en gång vändt sig med sin kärlek från Gud och till sig sjelfva eller till andra kreatur och dermed förspilt Guds gemenskap, så kunna de icke åter blifva delaktiga af denna gemenskap på annat vilkor, än

1) Jfr om Guds öfriga egenskaper, »som sammanlöpa i kärleken som i en medelpunkt», enligt Dippels uppfattning, Vera Dem., s. 73; Vertheid., s. 189, 214, 216; Trosbekännelsen af år 1733: 1.

2) Dippel nekar icke, att Skriften talar om Guds vrede etc., men han anser, att alla dylika attribut och benämningar äro hemtade från kreaturens egenskaper och villfarelser, efter hvilkas begrepp Gud stundom sjelf ackommoderar sig för att genom bibragt fruktan kunna hålla människorna i tygeln och erhålla det, som genom öfvertygelse om den väsentliga sanningen icke kunde så lätt ernås (Vera Dem., s. 10, 75; jfr s. 99 ff.).

att de åter vända sin kärlek från sig eller kreaturen till Gud (Vera Dom., s. 11, 74, jfr s. 317).

7. Om derföre Gud före eller efter fallet åstundar, att människorna skola öfver allt älska honom och i enlighet med denna kärlek äfven iakttaga andra förbindelser, så har man häri icke att anse honom som en herre, hvilken gifver oss lagar och deri fordrar lydnad af oss, utan blott som en läkare, hvilken gifver oss ett godt råd eller föreskrifver oss medel att fortfarande vara eller åter blifva friska (Vera Dom., s. 48, 82, 93, 157).
8. Derföre hvarken förolämpas Gud eller begås synd mot honom genom människornas affall från hans kärlek eller öfverträdelse af hans bud, utan människan kränker derigenom allena sig sjelf och syndar blott mot sig sjelf (Vera Dem., s. 158, 227).
9. Följaktligen är och blifver Gud äfven genom affallet och synden icke vredgad eller retad till vrede, hämd och straff mot människorna, utan han förblifver äfven mot den fallna, syndiga människan oföränderligen kärlek och söker allena hennes bästa i tid och evighet (Vera Dem., s. 10, 11, 75, 214, 216, 315).
10. Derföre äro alla de lidanden, som drabba den fallna människan i eller efter detta lifvet inga egentliga straff af Guds hämnande rättfärdighet, utan antingen naturliga följder af synden och afvikelsen från Gud, som utan hans åtgärd härflyta ur synden, eller idel hårda tvångsmedel af Guds nitälskande kärlek, genom hvilka Gud vill ur affallet återföra den på afvägar stadda människan på rätt väg och till sin saliga gemenskap (Vera Dem., s. 25 f., 85 f., 91, 156).¹⁾

1) Straffen hafva derföre, enligt Dippel, aldrig afseende på det förflutna, utan äro blotta läkemedel, hvadan han ock kallar Guds straff-rättfärdighet för en vis utöfning af godheten och kärleken, förbunden med en oangenäm känsla å deras sida, mot hvilka den utöfvas (Vertheid., s. 190). I det borgerliga samfundet skola straffen äfvenledes, enligt Dippel, vara blotta läkemedel (Trosbekän. 1733: 9, 29).

11. Således är hvarken nödigt eller möjligt, att Guds rättfärdighet tillfredsställes genom en tillfyllestgörrelse för människornas synder, och derigenom Guds vrede och straff afvändas och saligheten förtjenas. Det behöfves intet vidare, än att den affallna människan vänder sin kärlek från kreaturen till Gud, så upphöra alla lidanden af sig sjelfva, och människan kommer ånyo i åtnjutande af Guds saliga gemenskap. Sker icke detta, så kan människan ej hjälpas genom en annans tillfyllestgörrelse eller förtjenst (Vera Dem., s. 34, 104, 157).
12. Följaktligen har Guds son icke kommit i verlden för att i den antagna mandomen som vår medlare försona Gud med människan, tillfyllestgöra för våra synder och förtjena oss saligheten, utan blott för att åter bringa oss från kärleken till kreaturen till kärleken till det högsta goda, och alltså för att försona människan med Gud (Vera Dem., s. 34, 156, 162, 211, 217, 262).¹⁾

1) De bevis ur bibeln, som anföras för den motsatta uppfattningen, söker Dippel undanrödja på följande sätt: gamla testam. har ingen förebyggande betydelse för det nya. Gud uppenbarade sig icke för judarne som en Gud eller det högsta goda, utan blott som en jordisk regent. Hela deras ceremonieella gudstjenst med dess offerväsen var af Gud »mit Eckel und Verdruss» samt till det vanartiga folkets dom inrättad och till det mesta lånt från hedningar, synnerligast Egyptierna (Vera Dem., s. 96 f., s. 241; Vertheid., s. 161). De lagar, som gäfvos judarne, egde icke förmåga att, äfven om de på det noggrannaste uppfylts, bringa dem i gemenskap med det högsta goda (Vera Dem., s. 14). Sjelfva dekalogen åsyftade endast en lugn och lycklig »civilsociety» (Entdeckung, s. 107). När Paulus i Hebreerbrevet hemtar förebilder ur gamla testam., sker det blott »per allusionem et accommodationem», judarne till behag (Vertheid., s. 164). För öfrigt har Moses icke författat de efter honom benämnda böcker. Jes. 53 kap. tolkar Dippel efter en »medicinalidé», hvarom han fått särskild uppenbarelse af den helige ande: en läkare erbjuder sig hos en herskare att bota alla hans sjuka undersåtare. Detta beviljas. Nu kan man säga, att herskaren lagt alla undersåtarnes sjukdomar på läkaren, och om denne kan sägas, att han tagit på sig de sjukas bräckligheter, och att de gjorde honom besvär med sina sjukheter, isynnerhet om han föreginge med exempel och visade, att vid den kuren intet vore att frukta. De motspänstige eller de som inbillade sig, att tron på läkaren vore nog, kunde kastas i fängelse, tills de antogo kuren (Vertheid., s. 147, 154). N. T. synes äfven för Dippel tala om en objektiv försoning, men det synes blott så, emedan bibelns författare »mången gång applicera de redan

13. Alltså består hans medlareämbete blott deri, att han å ena sidan under sin förnedring i sin antagna mandom kämpat mot syndens anfall och frestelse eller kärleken till kreaturen och genom försakelse öfvervunnit den och derigenom försatt sin menklighet i härlighet för att visa processen, huru vi skola lösrycka oss från kärleken till kreaturen och tränga igenom till Guds kärlek och gemenskap; å andra sidan bringar han i sin upphöjelse genom sin kraftiga inverkan oss åter från kärleken till kreaturen till kärleken till Gud och derigenom i sin saliga gemenskap (Vera Dem., s. 22 f., 106, 162, 165).¹⁾
14. Derföre hvarken skola eller kunna vi i Kristus söka någon tillräknad rättfärdighet eller rättfärdiggörelse i tro och förtröstan på hans förtjenst och tillfyllestgörelse, utan det är den enda nödiga och ensamt tillräckliga vägen att genom Kristus blifva saliga, om vi öfverlemna oss åt hans kraftiga inverkan till vår helgelse, på det att han må bringa oss steg för steg till Guds kärlek och gemenskap, hvori den enda och hela frälsningsordningen å vår sida består (Vera Dem., s. 20 f., 106, 159, 180).
15. Den som deri under detta lifvet nått fullkomning, han har det eviga lifvet redan härnere. Med den som här

antagna menkliga och irriga uppfattningarne på de saker, som de vilja bekantgöras; och då judarne vid Kristi ankomst förtviflade om Guds nåd i följd af Romarnes ok, var det nödvändigt att inpregla hos dem, att betalningen för deras skuld var erlagd, och att den »qvasi vredgade Gudens» var försonad (Vera Dem., s. 71, 172; jfr s. 49, 50). För öfrigt böra sådana talesätt fattas anticipationsvis om effekten af Kristi välgärningar, som om denna effekt redan vore uppnådd (Vertheid., s. 173).

1) Var Kristus, enligt Dippels uppfattning, syndfri från början eller blef han det under sin utvecklings gång? Det förra synes framgå deraf, att Dippel jemför honom med den förste Adam och antager hans öfvernaturliga födelse. För det senare tala å andra sidan sådana uttryck som att Kristus tagit sitt kött eller menklighet ur de fallna människornas »geschwächte Mass» (Vera Dem., s. 22), samt att djefvulen med sin ormasäd haft sitt säte i Kristi antagna kött och blod (Eröffnung Weg, s. 722), och att Kristus frestades af den egna viljan i syndlig köttets gestalt, hvilket Dippel anser bevisas af Mt. 26, 39. Vidare var, enligt Dippel, Kristus efter köttet ingen frälsare och saliggörare, utan snarare ett objekt för Guds sons helig- och saliggörelse (Entdeckung, s. 171). På samma sätt skola ock alla människor förgudligas, enligt Dippels åsigt.

börjar, men icke bringar det till fullkomning, skall Jesus efter detta lifvet fortsätta sitt verk till fulländning. På den åter, som icke här gjort någon början, skall Jesus efter detta lifvet genom dom och straff så länge arbeta, tills han äntligen åter kommer till Gud och hans gemenskap. Dock uppnår ingendera af de båda sistnämde samma grad af salighet som den förste (Vera Dem., s. 25, 27, 113, 175)¹⁾.

Dippel vann sitt system på bekostnad af Guds helighet och rättfärdighet samt genom fullkomlig brist på pietet mot bibelordet. Triumferande utbrast ock en af Dippels ifrigaste beundrare i Tyskland, Edelman: »ingen af de ortodoxe har så talat som denne mannen, — han angrep icke blott enskilda missbruk såsom Luther med hänsyn till påfvedömet, utan lemnade icke en enda artikel i hela ortodoxien oantastad och nedslog som en annan Simson den akademiska teologiens hela afgudatempel.»²⁾

Af Dippels många motståndare vilja vi blott nämna F. Wagner och A. Rydelius,³⁾ emedan deras arheten under dippelianismens tid i Stockholm rekommenderades som motgift mot de nya lärorerna. — Rydelius har i första delen af sina »anmärkingar» påvisat, att Dippels Gud blott blifver en

1) Mot antagandet af syndfri fullkomlighet härnere synes bland andra ställen i Joh. 1, 8 strida, men detta språk bör, enligt Dippel, tydas så: säga vi, att vi icke hafva syndat, näml. innan vi blefvo omvände. 5:te bönen i Fader Vår tyckes ej heller vilja rätt öfverensstämma med syndfrihetsläran, men Dippel förklarar, att Frälsarens mening icke var, att bönen Fader Vår skulle förblifva ett ständigt formulär; den var endast gifven åt lärjungarne i deras dåvarande svaga tillstånd, men skulle naturligtvis upphöra att brukas af de fullkomliga (Antwort auf die 10 Fragen, s. 88, 100). Föröfrigt antager Dippel, att bönen, vare sig Medlarens eller andras, icke kan i Gud frambringa annan disposition än han efter sin natur har, utan effekten sker i kreaturet sjelft (Vera Dem., s. 51).

2) Br. Bauer, Weltkirche, s. 50—51.

3) Andreas Rydelius, som vi redan förut nämt såsom författare till en vederläggning af Dippels villfarelse i filosofien, var en för fromhet och lärdom synnerligen utmärkt man, ja, kanske den läraste på sin tid i Sverige (Biogr. Lex. XIII, s. 85). R. var född 1671, blef 1710 filosofie och 1730 teol. professor i Lund samt 1734 biskop öfver Lunds stift. † 1738. R. utgaf 1732 den första och 1736 den andra delen af sina Anmärkingar till Chr. Democriti s. k. Demonstratio evangelica.

allmän verldssol, och i den andra delen företagit sig att bevisa bibelns »gudomliga myndighet och vitsord», samt att med Dippels uppfattning af densamma »den kristliga religionens sanning omöjligen kan bestå».

Detta ämne lofvade Rydelius att vidare utföra i en följande del, ett löfte, som hans 1738 timade död hindrade honom att infria.

I. Dippels vistelse i Sverige.

Såsom förut är nämndt, hade Dippel af konungen i Danmark blifvit dömd till evigt fängelse samt afförd till Bornholm. Efter 7 års fångenskap derstädes blef han på drottningens i Danmark förbön (äfven ryska kejsarinnan, uppgifver han såsom sin förespråkarska vid danska hofvet) i Juni 1726 frigifven.

Hans mening var att resa till Tyskland, men som inga skepp för tillfället gingo direkte dit, reste han till Simbrishamn för att öfver Ystad begifva sig till Stralsund. Anländ till Ystad, hindrades han att afsegla, emedan han saknade pass och måste derföre vänta, tills ett sådant hunnit anskaffas. — I Simbrishamn hade Dippel gjort bekantskap med en köpman från Kristianstad, som hemkommen berättade om Dippels ankomst till Sverige, hvarigenom en annan Kristianstadsbo, köpmannen Hoffmeister, en Dippels beundrare, föranleddes att resa till Ystad och öfvertala honom att följa med sig hem. Der dröjde han omkring en månad. När han med sin värd åter infann sig i Ystad för att öfversegla till Tyskland, hindrades båten af storm. Då öfvertalades Dippel af sin värd att ånyo följa med honom till Kristianstad. Hemvägen togo de öfver Lund; orten och stiftskyrkan föreföllo Dippel »sehr schlecht», hvarföre de blott gingo in i boklådan för att se, om något af kätteri vore här att finna, »emedan bokhandlarne allena härpå finna sitt conto». ¹⁾ Sedan köpmannen försett sig med åtskilligt i den vägen, fortsatte de resan hem.

I September, då riksdagen skulle sammanträda, fick Dippel bref från en konungens kammarherre, genom hvilken konungen gjorde Dippel sin »compliment» och anmodade ho-

¹⁾ Dippels lära vann och sedermera många anhängare i Lunds stift. Jfr Kommissionens öfver det Dippelska oväsendet protokoll d. 22 maj 1729. Eccles. Handl. (i Riksarkivet), Vol. II, N:o 54.

nom att antingen sjelf komma till Stockholm eller ock afgifva skriftligt utlåtande angående en konungens sjukdom. Det sistnämnda gjorde Dippel, för resan till Stockholm fördrade han deremot särskild befallning, emedan han fruktade, att presterna vid riksdagen skulle göra larm.

Denna hans farhåga besannade sig, ty i stället för ytterligare inbjudning kom från konungen en uppmaning, att han skulle så fort som möjligt begifva sig ur riket, och landshöfdingarne hade fått befallning att bemäktiga sig honom på vägen, ifall han ämnade sig till Stockholm. Landshöfdingen i Skåne skulle antyda honom att ofördröjligen resa ur landet, eljest skulle han med våld sättas på ett skepp. — Bland de skäl, som presteståndet hade att önska hans snara aflägsnande ur riket, var fruktan, att han skulle vilja resa till Ryssland genom Sverige samt på denna genomresa under ryskt skydd uppehålla sig i Stockholm, så länge han behagade ¹⁾.

Alldeles ogrundad var ej heller denna farhåga, ty han hade verkligen en tid i sinnet att begifva sig till Ryssland ²⁾.

Dippel berättar, att konungen för att insockra uppmaningen till afresa lofvat honom en nåd och en titel samt rekommendation till sin fader, hertigen i Hessen-Cassel. — Vilemna nu Dippel i Kristianstad för att tillse, hvad som åtgjordes i Stockholm och föranledde ofvannämnda uppmaning.

I början af September öppnades riksdagen, och redan den 14 i samma månad kom Dippel på tal i presteståndet, och det ansågs nödigt, att Consistorium regni skulle till konungen inkomma med sina påminnelser, att han måtte blifva utdrifven ur riket och icke få tillfälle att utsprida sitt förgift ³⁾.

1) Det som hittills berättats om Dippels vistande i Sverige, är hemtadt ur Hist. Erzählung der Merckwürdigsten Begebenheiten, die dem Chr. Democrito zeit seines Aufenthalts in Schweden arriviret. Skriften citeras i det följ. under namnet Dippels berättelse om vist. i Sverige.

2) Jfr. Dippels bref till en vän i Tyskland d. 20 Febr. 1727. (finnes i Unschuld. Nachrichten 1730, s. 315).

3) Se prestest. protokoll för ofvannämde dag.

Redan följande dagen afgingo ståndets deputerade till konungen, som nådigt upptog ståndets begäran och lofvade att låta order afgå till vederbörande landshöfdingar, att hvad ståndet begärt måtte ofördröjligen verkställas ¹⁾.

Saken aflopp emellertid icke utan gensägelse, ty på ridarhuset förorsakade presteståndets tagna steg stort buller, då det skett utan communication med de andra stånden. Adelsståndet begärde ock att få veta skälen till presterskapets åtgörande samt uppdrog åt landshöfding Hylten och guvernören Hård, hvilka den 21 Sept. fått befallning om Dippels bortskaffande ur riket, men icke hunnit afsända ordern, att gå upp till konungen samt å adelns vägnar tillkännagifva, att det vore önskligt, det inga order afginge, innan ridderskapet och adeln fått öfverlägga med de andra stånden. Följande dagen ansåg visserligen Hylten, att det icke just var så passande, att en ämbetsman talade mot gifna order, utan tyckte derföre, att en deputation i stället borde afgå till konungen, men det beslöts icke destomindre, att han jemte Hård och generallöjtnant Gyllenkrok, som fått samma order och afskickat den, skulle gå upp till konungen; hvilket ock skedde, och fingo de tillåtelse, att med befallningens verkställande skulle så länge hafvas anstånd ²⁾.

På adelns begäran hos presteståndet att få veta skälen till det tagna steget, erhöles snart ett frimodigt svar. Presteståndet sade sig hafva handlat så, som dess ämbetspligt kräde, då det hade att sörja för församlingens bästa och den rena evangeliska lärans bibehållande; det kunde derföre icke ångra det tagna steget, då det verkligen hade skuld och ansvar på sig inför Gud, om det försummat att göra ett sådant steg, helst då såväl kyrkolagen och de tid efter annan utgångna religionsstadgarne som ock Guds ord och alla tiders praxis predikoämbetet dertill förbinder. Dessutom vore frågan om Dip-

1) Se prestest. protokoll för d. 15 Sept. 1726.

2) Se Ridderskapets och Adels protokoll för d. 22 och 23 Sept. 1726. Adels protokoll för riksdagen 1726—27 äro i tryck utgifna af Montan.

pel ingen riksdagssak, som under alla ståndens gemensamma samråd komme att afgöras, emedan Dippel icke vore svensk undersåte, icke af främmande makter i publikt ärende hitsänd, utan en bekant och uppenbar svärmare, som på alla orter, der han varit, stiftat oro och buller både i församlingen och det världsliga regementet samt vore från åtskilliga länder fördrifven. Redan konsistorium i Lund hade bort göra ett sådant steg, om det haft kunskap om Dippels ankomst till stiftet före riksdagens början. Således ansåg sig presteståndet hafva full rätt på sin sida, men hade ändock för riddarhussekretären omtalat ärendet till konungen. För Dippels utdrifvande behöfde icke konungen, enligt presteståndets åsigt, något medgifvande af ständerna. Skulle någon vilja åtaga sig — säger presteståndet till slut — att icke allenast försvara, utan ock i riket behålla en man, som med mun och penna utspriddt dessa mot Gud och höga öfverheten ganska försmädliga satsar, som hosföljande utdrag innehåller, så hoppas ståndet att det inför Gud och menniskor vore utan skuld och ansvar, när det icke allenast på behörig ort sin pligt likmätigt gjort påminnelser om hans bortskaffande, utan ock på det kraftigaste mot hans vistande här i riket protesterar ¹⁾. Det här ofvan nämnda utdraget ur Dippels skrifter hade D:r Jakob Benzelius på latin affattat. Presteståndet som fruktade, att adeln delgifvit äfven de andra stånden sitt missnöje öfver det hos konungen gjorda andragandet, hvilket dock icke var fallet, skyndade att meddela borgarståndet sitt ofvannämnda svar till adeln; men äfven bondeståndet önskade någon närmare underrättelse om Dippel och hans villfarelser. Presteståndet tvekade, om det var lämpligt att delgifva dem villosatserna; man gick derföre en medelväg: de fingo del af presteståndets svar till adeln, och genom några presternas deputerade gäfvos dem antydningar om Dippels villosatser ur Benzeli omnämnda utdrag. Önskade bondeståndet närmare upplysningar, skulle det få

1) Jemf. prestest. protokoll d. 23 och 24 Sept.

ett utdrag på svenska af Dippels skrifter; och som bondeståndet »fagnade sig öfver kommunikationen angående Dippel» och ville hafva en uppsats på svenska om hans åsikter, fick D:r Jakob Benzelius i uppdrag att öfversätta och med bibelspråk och vederläggning förse det redan gjorda utdraget. Först den 19 Oktober, efter bondeståndets förnyade anhållan, öfverlemnades det ¹⁾.

Vi vilja äfven med några ord omnämna, huru adeln upptog presteståndets förut omtalade svar angående deputationen hos konungen, isynnerhet som Dippel i sin berättelse framställer saken på ett både skeft och oriktigt sätt. Han säger näml., att alla kleresiets »precautiones» blefvo genom ifriga bemödanden af adeln, som ock nu fått borgare- och bondeståndet på sin sida, tillintet gjorda, samt att adeln fordrade hans närvaro för att han skulle kunna besvara kleresiets klagomål. Tillika påstår han, att presteståndet aldrig skulle vågat så förlöpa sig, om det icke haft hjälp af en förnäm herre (Grefve Horn?), som trodde sig med lätthet kunna genomdrifva saken på riddarhuset, men deri misstog sig. Han berättar ock, huru D:r Jakob Benzelius i Lund och Biskop Witte i Åbo lyckades genom »stympade och falska extracta ²⁾ ur hans skrifter debouchera de öfriga, som blott litet läst, hvad han skrivit;» men att då dessa extracta kommo på riddarhuset och under deras ögon, som kände Dippels skrifter, så många teologiska streck kommo fram, och att »darbey so viele injuriöse Brocken der Clerisey um die Ohren flogen», att de gerna tagit tillbaka corpus delicti, om det varit möjligt ³⁾.

Något annorlunda framställes dock saken i ridderskapets och adelns protokoll. Det heter der, att landtmarskalken

1) Se prestest. protokoll d. 26 och 28 September samt 1, 4, 19 Oktober 1726.

2) Efter Dippels ankomst till Stockholm i Januari 1727 genomgick biskop Benzelius jemte deputerade ånyo Dippels skrifter, och befanns det förut gjorda och här ofvan omtalade utdraget fullkomligt riktigt. Se prestest. protokoll d. 15 Februari 1727.

3) Dippels berättelse om vistan i Sverige, s. 16 o. 19.

(Arvid Horn) ansåg, det ridderskapet och adeln borde vara nöjda med presteståndets explication och icke befatta sig med Dippel; och »ehuruval R. och A. samtliga detesterade Dippels grofva satsar, så kunde dock icke R. och A. förena sig derom, huruvida man måtte låta det förblifva vid det steget, som presteståndet gjort och den mot Dippel brukade process, utan ropades till H:s Exe:s proposition af en del ja och af en del nej»¹⁾. Vid den öfverläggning, som härefter uppstod, yrkades dels att Dippel borde föras upp i civil arrest och dömas, »efter han intet kan köras ut för det han skrifvit för 26 år sedan», och dels att »karlen bör antydast, efter han är miss-tänkt för sina meningar i religion, att antingen skyndsammast sig här inställa och sig deröfver hos presteståndet förklara eller utan försummelse sig utur riket begifva». Några uttalanden till Dippels förmån finnas icke i R. och A:s protokoll, utom det att några voro ovisse, om han icke ändrat sig i afseende på sina förr uttalade åsigter. Adelns hufvudsakliga intresse gälde härvid icke så mycket Dippels person, som fastmer det förhållandet, att ett stånd vågat, utan communication med de andra, särskildt uppvakta konungen, hvarigenom adeln ansåg sig kränkt till sin respekt och heder. Emellertid ville man icke för Dippels skull stöta sig med presteståndet, isynnerhet som det visade sig, att detta stånd skulle få de andra bägge stånden på sin sida, hvarigenom det vore att befara, att, »om R. och A. skulle opponera sig, R. och A. torde lida tort»¹⁾. Derföre förenade adeln sig om ett af Strömfelt uppsatt förslag, näml. att »man skulle säga, att R. o. A. intet tagit sig Dippel an, utan allenast önskat, att det steget, som presteståndet gjort i berörde sak, måtte skett med de andra ståndens biträde och öfverenskommelse»¹⁾.

Strömfelt fick i uppdrag att uppsätta ett protokoll i enlighet med det fattade beslutet, men då detta var gjort, fanns deri ett (i adelns protokoll icke angifvet) alternativ;

1) Adelns protokoll d. 26 Sept. 1726.

och som R. och A. icke kunde förena sig om, hvilkendera meningen, som skulle bifallas, uppsköts afgörandet till en annan session. Saken synes icke vidare hafva förekommit.

Adeln som stånd betraktad har således icke synnerligen brytt sig om Dippel, hvilket icke hindrar, att några af dess medlemmar kunde vara och troligen varit honom tillgifna, såsom t. ex. en grefve Liewen, under hvilkens adress han framdeles erhöill sina bref från Tyskland, m. fl.

Vi återvända till Dippel, som fortfarande vistades i Kristianstad, »der han bodde i ett vackert och gudfruktigt hus, hvilket, sedan han der någon tid varit, lemnat kyrkan och den allmänna gudstjensten»¹⁾. Adeln ville, efter Dippels uppgift, nödvändigt hafva honom till Stockholm, och då han fruktade att blifva enleverad under vägen dit samt dessutom icke gerna ville handla mot konungens bud, lofvade de honom pass från konung och ständer, om han så önskade. Alla uppmaningar oakadt beslöt han dock att blifva vintern öfver i Kristianstad. Då kleresiet märkte, att han ämnade stanna kvar, började det, säger Dippel, på befallning af Consistorium regni, att predika mot honom. Så prosten i Kristianstad: »ein dummes und debouchirtes Thier» enligt Dippels uppfattning. Men med anledning af den kort förut utkomna befallningen, att presterna skulle afhålla sig från elenchum nominalem Pietistarum²⁾, förbjöd magistraten ett dylikt »personalelencho»³⁾. Dippel berättar, att han nästan postdagligen hade bref från adelsmän i Stockholm, som åstundade hans dervaro. Då bref icke hade önskad framgång att beveka honom till denna resa,

1) Mgr Kempe's yttrande i presteståndet d. 1 Febr. 1727. Kempe synes varit okunnig om, att Dippels värd, redan före dennes ankomst till Sverige, var hans beundrare.

2) Detta förbud iakttogs så strängt, att biskop Witte, som på svenska öfversatt en af teol. fakult. i Leipzig utgifven skrift angående pietisteri, hade måst begagna omskrifning i stället för ordet pietist. Med anledning häraf ansåg presteståndet det vara nödvändigt att få begagna namnet pietist för att utmärka dem, »som under utvärtens sken af större och ifrigare gudaktighet bringa åtskilliga nyheter i läran på banan». Se prestest. protokoll d. 4 okt. 1726 samt dess acta N:o 64 för samma riksdag.

3) Dippels berättelse, s. 20—23.

kommo slutligen mellan Jul och Epiphantias tvänne grefvar och medlemmar af riksdagen, hvarandra ovetande, till Kristianstad att hemta honom. Med den ene af dessa jemte sin värd reste han ändtligen till Stockholm. De sökte likväl dölja, att resan gälde hufvudstaden, ty de foro ut genom den tullen, som leder åt Tyskland, men en half timmes väg från staden vände de om och reste åt Småland. I midten af Januari 1727 anlände de till Stockholm. Der uppstod genast tvist om, hvilken skulle få äran herbergera Dippel. Han valde att bo hos kamrer von Waleker¹⁾, som mottog honom med öppna armar och »gjorde af honom ett så stort helgon och profet, att halfva staden blef begärlig att se honom»²⁾.

Konungen skall, enligt hans uppgift, genom en kammarherre och drottningen genom en kammartjenare välkomnat honom och inbjudit honom till audience, men han ursäktade sig med förkylning. — Hans rum voro emellertid dagligen uppfyllda af folk, som kommo dels af nyfikenhet, dels af kärlek till hans person och dels för sjukdom, så att han inom 4 veckor haft besök af mer än 500 personer³⁾.

Dippel å sin sida var i början högligen belåten med vistelsen i Stockholm, som man kan finna af hans förut omförmälda bref till; en vän i Tyskland. Han säger deri, att han ännu icke anträffat någon ort, der en så stor mängd fromma, uppriktiga och efter frälsning begärliga själar finnas. Han berättar, huru hans skrifter lästes med yttersta begär, och att de, då icke nog många exemplar funnos, afskrefvos och öfversattes på svenska⁴⁾. Han hade hört, säger han, att några biskopar skulle besöka honom⁵⁾, liksom

1) Elias Wolker, född i Gefle 1660, blef 1704 kamrer vid Sjötullskontoret och 1719 vid Tullkontoret i kammarkollegium, adlades 1720 med namnet von Waleker, fick afsked 1731 med titeln af kammarråd, † 1733.

2) Entdeckung, s. 233.

3) Dippels bref till en vän i Tyskland d. 20 Febr. 1727.

4) I Nordiska samlingen i Upsala Bibliotek finnas också de flesta af hans mer bekanta verk i afskrift. Ett är med prydlig stil renskrifvet af »en liten skolegossen».

5) I berätt. om vistan i Sverige, s. 51, säger han, att biskop Erik Benzelius föreslagit preteståndet att bland sig utse 4 medlemmar,

alla de fromma predikanterna eller s. k. pietister redan hade varit hos honom, hvilka, om de ock icke i alla punkter voro med honom ense, likväl höllo honom kär, och fritt bekände, att de hade förnämligast hans skrifter att tacka för, att Bileamsskrået stode så desarmeradt. Herrarne af Halle vore honom likaledes tack skyldige därför, att deras skrifter finge i Sverige fritt införas. Lekmännen och synnerligen soldaterna voro, enligt Dippels framställning, ifrige att bringa såväl kleresiet som allt öfrigt i bättre ordning samt åtog sig sanningen utan skygghet och sörjde sjelfva för sitt andliga och lekamliga bästa. Här finnas, säger Dippel ytterligare, 7 eller 8 predikanter, som mycket ifrigt bekänna sanningen i Kristo, hvilka nästan alla de store och mesta folket äro tillgifna.

Med soldaterna menar han utan tvifvel de från ryska fångenskapen hemkomna officerare och manskap, som under pröfvodagarne i främmande land lärt sig att söka tröst i Guds ord, der till både uppmanade och uppmuntrade af bland andra Francke i Halle. — Att några af dessa sedermera blefvo ett lättfånget byte för de osunda religiösa rörelser, hvarpå denna tid var fruktbar, och som gingo under pietismens namn samt bidrogo att sätta den i vanrykte, är sannolikt; isynnerhet som det berättas, att kringvandrande soldater utspreddo kätterska skrifter i Stockholm. Angående de fromma prester, med hvilka Dippel säger sig haft umgänge, så voro dessa hufvudsakligen Tolstadius, Båld och Schröder¹⁾. Tolstadius säger, att han blott 2 gånger besökt Dippel på hans kammare för att tala med honom om en sjuk samt för öfrigt sammanträffat med honom vid måltid hos von Waleker²⁾. Hvad umgänget med Båld³⁾ beträffar, känner jag ingenting derom, vet blott, att Båld

bland hvilka han ville vara en, som deputerade till Dippel för vänlig conference. Denna uppgift är en fullkomlig osanning, enligt nämde Benzeli uttrande i sin *vederläggning af Dippels berättelse om vistan i Stockholm* (finnes bifogad 2:dra delen af Rydelii Anmärkingar).

1) Entdeckung, s. 244.

2) Stockholms stads konsistor. protokoll d. 20 Nov. 1728.

3) Anders Båld var född i Öregrund 1679, blef filos. mgr 1707, 1716 komminister vid Storkyrkan i Stockholm, 1729 prost och kyrkoherde öfver Vermdön, 1747 kyrkoherde i Katarina i Sth., † 1751.

hade en styggelse för Dippels lära¹⁾. Med Schröder²⁾ kan icke umgänget hafva varit synnerligen lifligt, såsom vi längre fram skola se.

Äfven många andra prester uppgifver Dippel hafva besökt honom »under prætext af medicinska skäl». Dessa bragte han, enligt egen uppgift, genom sitt vänliga bemötande fullkomligt »i konfusion», så att de sökte öfvertala hvarandra, att han icke menat så illa i sina skrifter, utan blott som en lärd velat visa, att man kan draga allt i tvifvelsmål och disputera om allt. Hans uppförande var i början också högst försigtigt, han påtrugade ingen sina åsigter, utan blott på frågor gaf han »korta, dock icke alltför ortodoxa svar». Hans popularitet skall ock hafva varit synnerligen stor, enligt hvad han sjelf berättar, »han ansågs kunna tjusa folk och leda dem, hvart han ville³⁾. Adelsmännen skola isynnerhet hyllat honom, så att en biskop en gång kallat honom för adelns Messias. Ett af skälen dertill uppgifves hafva varit, att flere af de store höllo honom för en guldmakare och sökt att af honom lära sig konsten, men äntligen funnit sig besvikna⁴⁾. Som ett exempel på sitt stora anseende hos svenskarne anför Dippel, att 3 af riksstånden samt staden Stockholm voro betänkta derpå att få behålla honom i Sverige; samt att derföre af olika personer memorialer ingåfvos till sekreta utskottet, och att på andra ställen, der det kunde göra verkan, muntlig framställning skedde, att man skulle gifva honom en då ledig plats vid Bergverks-kollegium. Till och med kleresiet var, enligt Dippels åsigt, nöjdt med förslaget, emedan han i så fall kunde förmås att icke mer skriva mot dem eller i teologiska ämnen. Endast de politiska factionerna skola funnit det betänkligt, emedan han fritt yttrade sitt omdöme om deras stats-

1) Schröders yttrande i Stths konsist. d. 13 Nov. 1728.

2) Herman Schröder var född i Uddevalla 1676, blef filos. mgr i Lund 1706, lektor i Göteborg och fältprost 1710, kyrkoherde i Katarina i Stockholm 1718, biskop i Kalmar 1729, † 1744.

3) Dippels berättelse, s. 39.

4) Das Leben Friedrich I.

affärer och var mycket farlig som fiende, då han kunde leda folket, hvart han ville, hvarföre isynnerhet Horns parti (Dippel utsätter aldrig Horns namn, utan betecknar honom med »Herrn . . .») först ville försäkra sig om honom, innan det bidrog till detta »Dessein der Nation¹⁾. Detta Dippels utlåtande om planen att få behålla honom i Sverige, »är så groft, att en hvar kan taga derpå», säger Benzelius i sin vederläggning. Det kunde synas öfverflödigt att omtala, att i alla de svenska handlingar, som röra Dippels förhållande i Sverige, icke finnes den ringaste antydning om en dylik plan, samt att Benzelius vederläggning i allo befunnits riktig såväl här som på öfriga ställen, såvidt vi af tillgängliga handlingar kunnat döma. Sådant omnämnes här, derföre att en af Dippels senaste biografer²⁾ i allt noga följt Dippels egen framställning om vistandet i Sverige och gjort det af samma skäl, som en af Dippels äldste lefnadstecknare³⁾, oaktadt de bägge känt till Benzelius vederläggning, som äfven är utgifven på tyska språket. Skälet, hvarföre de nämnda författarne utan betänkande följt Dippels berättelse, är, som Hoffman säger, »weil die im Druck erschienene Widerlegung jener Geschichtserzählung ihm die beste Bestätigung ihrer Zuverlässigkeit zu sein geschienen habe⁴⁾. Ett sådant omdöme visar fullkomlig brist på kannedom om svenska förhållanden på den tiden.

Ungefär samma anmärkning kan göras om följande yttrande i Herzogs Real-Encyklopädie, senaste upplagan, art. Dippel: »Im Jahre 1727 kam er nach Stockholm, wo er eine sehr ehrenvolle Aufnahme am Hofe fand und sogar Aussicht erhielt erster Bischof der Landeskirche (Erzbischof von Upsala) zu werden». Dippels öfrige lefnadstecknare hafva samma uppgift, som till sin senare del åtminstone är fullkomligt oriktig. Vi skola snart visa, att äfven den förra delen af den anförda utsagan tål vid en betydlig afprutning.

1) Dippels berättelse, s. 38—40.

2) Karl Buchner i Hist. Taschenbuch 1858.

3) Hoffman, Leben und Meinungen Dippels, 1783.

4) Hist. Taschenb., s. 353.

Dippel sjelf kan till en del fritagas från beskyllningen att hafva gifvit upphof till hans lefnadstecknares berättelse om utsigten för honom att blifva den gamle Steuchii efterträdare på erkebiskopsstolen i Upsala. Han berättar näml., att några adelsmän »på Raillerie» utspredo ryktet derom¹⁾. Hans biografer hafva öfverhoppat detta »på raillerie» och endast fäst sig vid, hvad han ytterligare förtäljer, näml. huru han i anledning af detta rykte fick af en mängd prester, som skrefvo till honom om medicinska råd, heta »Eminence». En sådan kardinalstitel skola, enligt Dippel, erkebiskoparne i Upsala hafva fört sedan långliga tider tillbaka för att utmärka, att mellan dem och påfvarne i Rom blott vore ett steg i rang. Denna berättelse om presterna, säger Benzelius, »är mer än osmaklig och kan ej annat vara än uppdyktad att föreställa presterna som de enfaldigaste kräk på jorden». Högst otrolig förefaller också hela saken, äfven om brefven till en del kommo, som Dippel berättar, från prester i yttersta nordnorden och i Finland, hvilka kunna antagas hafva föga eller intet hört om Dippels villfarelser. Möjligen har han varit utsatt för någon mystifikation af de adelsmän, som hade utspridit ryktet om hans tillämnade befordran.

Vi nämde, att äfven förra delen af de ur Herzogs Encyklopädie anförda orden icke är alldeles att lita på. En med händelserna samtidig skriftställare²⁾ säger, att konungen skall blott en gång sett Dippel och talat med honom om medicinska råd, men eljest föga bekymrat sig om honom. Detta vinner stöd af hvad presteståndets protokoll för år 1727 hafva att förmåla. Dippel kom till Stockholm i midten af Januari, och redan den 1 Februari berättar biskop Witte i ståndet, att han visat konungen Dippels »confession», då H:s M:t dervid förklarar sitt stora missnöje. Ståndet anmodade D:r Barchius att vidare föredraga denna saken för konungen, och den 4 Februari förtäljer Barchius, att han talat med konungen om

1) Dippels berättelse, s. 33.

2) Författaren till Das Leben Friedrich I.

Dippels bortskaffande ur riket, samt att han tillika afrådt honom att begagna sig af Dippels medicin, »emedan han skall stå i rysk tjenst». Vi minnas, huru ifrigt partistriden denna riksdag upplågade angående Sveriges anslutning till det af Ryssland omfattade Wienska eller till det Hannoverska förbundet. Ryktet, att Dippel stod i rysk tjenst, spred sig ock redan, då han ännu var i Kristianstad, och tilltog efter hans ankomst till hufvudstaden, emedan han endast umgicks med personer, tillhörande förstnämnda parti, hvarigenom han naturligtvis gjorde sig misstänkt hos det andra; derföre var det lätt att inverka på konungen genom påminnelser om Dippels anslutning till det ryska partiet. Denne säger sig dock icke hafva hört till någotdera, utan blott fritt utsagt sin mening. De, som han minst skonade, voro naturligtvis presterna, och »dagligen fick man höra, huru han med åtskilliga försmädelser angriper ståndet»¹⁾. Om någon presteståndets åtgärd mot Dippel hördes emellertid ingenting af, hvadan det ock för somliga kunde få det utseendet, som om ståndet antingen icke haft skäl till dess förut gjorda steg eller ock fruktade sig för honom som en förskräcklig och öfvervinnelig Goliath²⁾. På sistnämde sätt tolkades ock ståndets tystnad af Dippel, som påstår, att detta kleresiets uppförande gjorde, att en hvar ansåg honom för en öfvervinnelig hjälte, som med sin blotta närvaro kunde sätta allt i skräck.

Sannt är, att presteståndet hade svårt att komma till något beslut, oaktadt flerfaldiga öfverläggningar och förslag: man kunde, hette det, admittera Dippel till colloquium, eftersom man hade corpus delicti; præjudicat hade man i förfarandet med Justinus Fredericus Mænius, hvilken, då han utgifvit sina fanatiska skrifter, förhördes af preses i consistorium Holmense och sedan skickades fängslig till Falun; eller ock kunde man sända honom till fakulteten i Upsala, eller hos konungen anhålla, att han ville exequera de förr härom

1) Prestest. protokoll d. 8 Mars 1727.

2) D:o d:o d. 18 Febr. 1727.

till 4 landshöfdingar gifna order; eller om Dippel då skulle klaga öfver oförrätt, kunde man i sådant fall på en stund uppkalla honom i rådet, der en eller några af ståndets deputerade skulle bjuda till att öfvertyga honom inför konungen sjelf och sittande råd¹⁾. De egentliga skälen till ståndets tvekan om, hvilka mått och steg borde med Dippel företagas, framlysa tydligt nog ur dess protokoll. Det heter der, att om efter alla tidens praxis förhör med honom skedde i konsistorium²⁾, sådant skulle väcka allt för starkt motstånd, emedan politici då för tiden vore af den åsigt, att sådant verk tillkomme toti ecclesiae nullo excluso statu; blefve åter saken kommunicerad med de andra stånden, hänskötes den till ecclesiastique deputationen, »och då hafva vi præjudicat, att sådane saker skola afgöras af politici såväl som af presterskapet»³⁾.

Redan i Februari månad hade superintendenten Humble i presteståndet framställt ett projekt angående åtgärder mot Dippel. Detta förslag gick hufvudsakligen ut på, att ståndet skulle hos konungen återupprepa sin förra begäran om Dippels aflägsnande med beropande på K. M:ts försäkran de cura religionis. Föröfrigt motsatte sig Humble det af biskop Benzelius förordade förslaget att hålla samtal med Dippel, så länge han icke visade någon ånger eller begärde undervisning: han är, säger Humble, en fanaticus, hvilken sjelfva de s. k. pietisterna förkasta; han är dessutom »en afskum och bortkastad lem från alla andra lutheraner»; bör derföre icke här lidas, då man kan frukta, att han besmittar andra, det »sätter en blame på vårt rike, att vi tålarn, blame på ministerium att icke vågat sig till att stå för gapet och bortrödja scandalum»⁴⁾. Slutligen förenade sig presteståndet om Humbles

1) Jfr prestest. protokoll d. 15 o. 18 Febr. 1727.

2) Den 8 Mars skickade prestest. Barchius att rådslå med Sths konsist. om åtgärder mot Dippel, men efter lång öfverläggning »stadnade konsist. deruti, att det gerna ville mogna sig i den saken», hvarföre ock ärendet uppsköts. Se konsist. protokoll för nämnda dag.

3) Jfr Benzeliernas yttranden i ståndet d. 18 Febr., 8 o. 11 Mars 1727.

4) Jfr om Humbles projekt prestest. prot. d. 18 Febr. 1727.

projekt; och sedan biskop Benzelius genomsett och granskat detsamma, ingafs det den 24 Mars till Justitiekansleren, som lofvade, att det redan den dagen skulle blifva föredraget. Om någon åtgärd från konungens sida hördes dock ingenting af. — Slutligen gaf Dippel sjelf sina presterliga vedersakare det bästa vapen i händerna, när han i Juli 1727 skref en afhandling med titel: *Der von den Nebeln der Verwirrung gesauberte helle Glantz des Evangelium Jesu Christi in 153 Fragen*. Hade pietisterna, åtminstone i Stockholm, dittills lefvat i den inbillningen, att Dippel blott tadlade ortodoxiens missbruk, blefvo de nu fullständigt tagna ur sin villfarelse. Dippel förklarar helt uppriktigt, att anledningen till utgifvandet af frågorna i Stockholm, var den, att han ännu före sitt afsked ville visa de andlige, att han också kunde göra kättare, hvadan han förklarade dem allesammans för falska apostlar och villoandar. Han ville tillika låta dem erfara, att han ännu hade mer gift kvar, än de hittills funnit i hans skrifter, och följaktligen hjälpa dem ur sin förlägenhet, så att de kunde urskulda sig med, att om de hittills intet bevisat, de likväl »den Braten von ferne gerochen»¹⁾. Dock synes det icke varit Dippels mening att genast publicera nämnda frågor, utan ville han egentligen blott inhemta den förut omtalade Schröders utlåtande om desamma. Umgänget dem emellan måtte icke varit mycket förtroligt, eftersom Dippel behöfde icke mindre än tvänne mellanhänder för att tillställa Schröder sina frågor, nämligen komministern i Maria församling Kjellin och »en förnäm herre vid Nygatan». Genom den sistnämde lemnades uppsatsen till Kjellin, som gaf den till Schröder. Dennes svar (på latin) och Dippels gensvar (nu ock på latin) samt Schröders ytterligare replik gingo genom samma mellanhänder. Att Dippel åtminstone i början icke ville väcka något uppseende med sina frågor, eller att de skulle komma inför konsistorii ögon anser Kjellin bevisas deraf, att han alltid begärde originalhandlingarne tillbaka²⁾. Oaktadt Schröder

1) Dippels berättelse, s. 41.

2) Jfr Kjellins berättelse (i acta Tolstadiana) om skriftvexlingen mellan Dippel och Schröder.

der höll före, att Dippel hyste »underliga och nästan afskyvärda meningar om Kristi person» och andra vår läras hufvudstycken, så hindrade detta honom dock icke att beundra Dippels stora begåfning och högt skatta hans tankeskärpa¹⁾. Dippel å sin sida behandlade ock Schröder med en viss aktning, medgaf att Schröder egde icke blott »suffisante» lärdom och kännedom i sin egen teologi, utan äfven öfverträffade Dippels andre motståndare i gudsfruktan, redlighet och blygsamhet. Dock påstod Dippel tillika, att mellan honom och Schröder icke rådde någon olika uppfattning i sak, utan blott i uttryckssätt, samt att Schröders inkast allenast berodde på några hans sekts præjudicier, dem Schröder ännu icke haft tillfälle att rätt genomskåda²⁾. Berömmet är mycket tvetydigt, men är dock ett slags beröm i jämförelse med hvad Dippel på ett annat ställe berättat om Schröder, nämligen att denne icke blott kom till korta med sin vederläggning, utan äfven dermed aflägsnade från sig sina bästa åhörare (hvilka således skulle varit dippelianskt sinnade). De ortodoxe hade visserligen upptagit honom ånyo som broder, då han förut varit dem framför alla andra mest förhatlig, men föröfrigt utskrattade de honom och tyckte, att han icke var vuxen saken, »ty med mig, som icke antog deras principer, kunde ingen menniska komma till rätta, han vore så lärd som helst»³⁾.

Oaktadt skriftvexlingen mellan Dippel och Schröder ju skulle ske i största hemlighet, blefvo den förstnämdes frågor, troligen genom förvällande å ömse sidor, snart kända bland allmänheten och »gjorde, enligt Dippels utsago, en förskräcklig ravage och confusion i ortodoxien». De teologie studerande, som informerade i Stockholm, blefvo mest dermed besmittade, säger Dippel, och spredo giftet i husen; nobiles och officerare, som i stort antal frågade efter sanningen, blefvo också genast öfvertygade och »smädade sin gamla religions bedrägeri»; politici öfverhufvud skola likaledes gillat saken

1) Jfr Schröders förut omnämnda bref till Kjellin.

2) Vera Demonstratio, s. 203.

3) Dippels berättelse, s. 44.

och blott beklagat, att Dippel derigenom gjort sig omöjlig i Sverige. Endast presterna, och af dessa äfven de bästa och eljest för pietism förhatade, drogo sig, utom en enda, tillbaka¹⁾. Denne ende var kyrkoherden i Skeppsholms församling, *Erik Tolstadius*. Om hans omvändelse till Dippels åsichter berättar den sistnämde följande märkliga historia, som vi i sammandrag här återgifva. Då ofvanberörda frågor genom studenter och andra vänner bragtes till Tolstadius, yttrade han, efter att minst tre gånger hafva genomläst dem, att han nästa söndag måste offentligen predika mot Dippel. Vännerna afstyrkte honom dock derifrån och tillrådde honom att i stället föredraga saken inför Gud, såsom de hade gjort, hvarefter han, enligt deras mening, snart skulle finna upplysning och blifva varse, att hans ortodoxi icke vore någon så afgjord sak. Detta råd följde han och bekom efter tre dagars förlopp icke allenast ögon att kunna genomskåda (penetriren) Dippel, utan fann också alla satserna så grundade i den heliga skrift, att han var i stånd att ur densamma bättre bevisa dem än Dippel sjelf, som, då han hade omedelbar upplysning om sanningen, icke brydde sig mycket om att först fastställa den med Skriften och många »dictis». Sedan Tolstadius kommit till fast öfvertygelse, besökte han Dippel och förtäljde alla omständigheterna, huru han från att vara motståndare nu blifvit af Gud sjelf öfvertygad och fått alla sina hysta skrupler på det tydligaste undanröjda. Han skulle nu ej heller underlåta att utan skygghet yttra sig på predikstolen efter denna sin kunskap, oaktadt han väl visste att derpå skulle följa icke blott tjenstens förlust, utan ock allraminst »chavot» och landsförvisning. Dock måste han nödvändigt falla Gud och sanningen i händer; han tackade ock Gud, att hans hustru uppmuntrade honom häri. Han skall ock hafva hållit sin föresats. Förut hade han varit en väldig lagdundrare, som »piskat folk till bättring efter pietisternas vanliga Trant»; nu deremot lärde han, att den kärleksrike Guden allsintet söker för sig sjelf i Kristo utan blott människornas salighet,

1) Jfr Dippels berättelse, s. 43.

att han ock för deras bästa allena och icke för sin egen skull gifvit lagar, samt att människorna genom dessas iakttagande hvarken kunde tacka eller gifva honom något, utan blott å sin sida undanrödja hindren, som stodo i vägen för hans gemenskap och inneboende. Underlåte de detta goda råd, så gjorde de icke så mycket Gud vred, som de stode sig sjelfva i vägen att i honom blifva saliga. Således hade de icke af nöden någon annan satisfaktor och försonare än en sådan, som på deras sida hjälpte till att befordra detta Guds kärleks ändamål.

Det nya evangeliet fann, enligt Dippels berättelse, genast ingång hos åhörarne, och inom 4 å 5 månader öfvertygade Tolstadius många tusen människor om sanningen. Allt sådant väckte naturligtvis anstöt hos det öfriga presterskapet, men många af presterna blefvo dock Tolstadius vänner, sedan de hade hört honom; andra förvånade sig öfver den unge mannens oförskämda djerfhet. En söndag, då evangeliet handlade om de falska profeter, förklarade Tolstadius hela svenska klerus och sig sjelf med i sitt förra tillstånd för idel falska profeter och bevisade det så tydligt, att en hvar måste säga ja dertill, äfven några af presterna sjelfva, som då talrikare än eljest voro närvarande, »de fleste utan tvifvel som spioner och vittnen mot den sannolikt väntade straffpredikan».

Detta skedde, enligt Dippel, under riksdagens sammanvaro, och man trodde, att en process genast skulle begynna, men deraf blef ingenting. De fleste af presterna inbillade sig, att Dippel spelte sin rol genom Tolstadius, hvilken aldrig skulle vågat uppträda så djerft, utan ett dylikt ryggstöd. De läto derföre Tolstadius tills vidare vara i fred, då de voro ovissa, huru saken skulle aflöpa för Dippel sjelf, och icke ville uppreta den senare genom en anklagelseakt mot den förre. Den mot Dippel anhängiggjorda saken hade de låtit blifva liggande och sin klagoskrift hade de tagit tillbaka ¹⁾. I stort anseende stod Dippel, enligt egen utsago, hos framstående

1) Fullkomligt oriktigt; jfr Benzeli's vederläggning och presteståndets protokoll för riksdagen 1726—27.

personer, så att det var ovisst, hvad stånden skulle besluta angående honom, ity att de, utom presteståndet, gerna ville behålla honom i Sverige. Blefve Dippel kvar, så var det tydligt, att presterna icke skulle kunna uträtta något mot Tolstadius; reste deremot den förre, så vore saken lätt afgjord med den senare. ¹⁾

Vi afbryta här Dippels berättelse om Tolstadius, men skola änyo upptaga den vid framställningen om kommissionen öfver det Dippelska oväsendet, och då få se, hvilka rentaf befängda uppgifter Dippel ytterligare har om Tolstadius m. fl. Vi få då ock tillfälle att bedöma, hvad trovärdighet den nu genomgångna delen af berättelsen förtjenar. När denna Dippels framställning om Tolstadius omvändelse först blef känd i Stockholm, är mig obekant, men i början af året 1736 omtalas den som öfversatt på svenska språket och utspridd bland allmänheten i hufvudstaden. ²⁾

Med sin värd kom Dippel i följd af sina omnämnda frågor i ett mindre godt förhållande, eller som han uttrycker det: von Walcker blef »något alien», hvilket emellertid icke, enligt Dippels utsago i berättelsen om vistan i Sverige ³⁾, förminskade den aktning, som han alltid hyst till von Walcker och särskildt till hans familj. Ett par år efter utgifvandet af nyss omtalade berättelse hade dock Dippel helt och hållet ändrat sin tanke om von Walcker, och nu framställer han en föga smickrande bild af pietisternas förnämste målsman i lekmanståndet vid denna tid i Sverige. Skildringen lyder så: v. Walcker var en välburgen man och höll nästan dagligen öppen taffel. Många fromma officerare, generaler, grefvar och baroner jemte andra fromma personer gingo nästan dagligen ut och in hos honom och voro hans gäster såväl i collegia pietatis som vid måltiderna, men måste dervid uthärda att ligga en half timme på knä, medan v. Walcker bad. Allt hans husfolk var häri lika långt kommet som han sjelf: alle-

1) Entdeckung, s. 244 f.

2) Sths konsist. protokoll d. 17 Mars 1736.

3) s. 28.

sammans kunde predika och bedja så ofta och så länge man ville, voro dock, med undantag af en tjenare, dervid så tomma på Gud (»leer von Gott») som deras herre, och slafvade liksom han under alla vanartiga passioner, dem mästaren sjelf minst förmådde dölja. Han var en läckergom och så häftig och högmodig, att den ringaste småsak kunde sätta honom i sådant raseri, att han icke mer liknade en förnuftig människa. Omedelbart efter bönen kunde han under plumpt skratt framkomma med allehanda historier, så att hans gäster ofta måste skämmas öfver den plötsliga förvandlingen. Dippel iakttog detta oakadt länge tystnad, men en dag, då v. Walcker med harm och grämelse förtäljde, att riksdagen gjort några inskränkingar i utöfningen af de s. k. collegia pietatis¹⁾, kunde han icke längre tåga. Han förklarade, att han icke kunde se, det ständerna häri gjort något oskickligt, än mindre handlat mot Gud, ty Dippel sjelf skulle, om han varit riksdagsman, röstat på samma sätt. Pietisterna borde tvärtom tacka Gud, ty hade icke detta förbud något inskränkt deras »extravagante und eigenschäftige Lehr- und Beth-Sucht», så skulle man inom kort i Stockholm fått höra flere falska profeter och tomma eller affekterade pladdrare än i alla kyrkor. På Dippels sida öfvergingo genast alla gästerna och v. Walckers hustru och dotter i förra giftet, ja, allt hans husfolk, emedan de allesammans redan längesedan voro utledsna på husfaderns »bokstafskram och lagiska plåga». Den stackars v. Walckers tillstånd blef härvid så jemmerligt, att Dippel sjelf ömkade sig öfver honom, ty han liknade den plågade Job, mot hvilken allt uppreste sig.²⁾

1) Den 12 Januari 1726 utkom konventikelplakatet, men blef föremål för nästa riksdags öfverläggningar. Just. deput. föreslog dervid till plakatet en förklaring, som synes mycket hafva mildrat detsamma, och derföre ifrigt förordades af v. Walcker på riddarhuset. Prestest. ogillade förklaringen och fick de andra stånden på sin sida, äfven ridd. och adeln, som dock beslöt det tillägg, att om en eller annan främmande tillfälligtvis, ej ditsänd, inkommer i ett hus, der husandakt förrättas, må med den fortsättas och desamma som tillkomma få bevista den, utan att derför underkastas tilltal och ansvar. Se adelns protokoll d. 1 och 8 Juni 1727.

2) Entdeckung, s. 235—40.

Oaktadt v. Walcker redan 1713 läst Dippels skrifter, men dock äfven förklarar sig hafva en styggelse till sådana böcker, som innehålla villfarande lära¹⁾, mottog han likväl denne, såsom förut nämnts, på ett synnerligen hedrande sätt vid hans ankomst till Stockholm. Genom detta mottagande förskaffade han Dippel stort anseende hos öfriga pietister i hufvudstaden, och häri ligger en af orsakerna till dippelianismens snara utbredande derstädes. Likväl var v. Walcker ingalunda separatistiskt sinnad, men han förde gerna på tungan talet om kyrkans missbruk, ifrade han som öfriga pietister mot ogudaktiga prester, ville ock lossa på statskyrkans stränga band och gifva lekmännen större makt i kyrkliga angelägenheter, hvarföre han äfven vid riksdagen 1726—27 framställde förslag om ett consistorium generale. Han dömde väl ock tämligen mildt om annorlunda tänkande i religiösa ting, dock blott till en viss gräns; ty öfverstego de denna, blef han en oförsonlig fiende, såsom hans förhållande mot Tolstadius sedermera visade, då han misstänkte honom för dippelianism. På samma sätt i afseende på Dippel sjelf: sålänge v. Walcker trodde, att denne blott angrep ortodoxiens missbruk²⁾, sålänge var han hans vän; men när han märkte, att Dippel med missbruket äfven förkastade bruket, blef han strax omstämd: hans förra beundran förbyttes nu till kallsinnighet och ovilja. Dippel märkte ock genast i början, att han i v. Walcker icke skulle få någon anhängare till sina nya åsigter, ty han säger, att, innan han varit 8 dagar i v. Walckers hus, hade han klart för sig, att hans afsked skulle beledsagas af helt annan ton och miner än inträdet.³⁾ Att v. Walcker varit häftig och uppbrusande, är sannt, och han framstår alldeles icke till sin fördel vid uppträdandet mot Tolstadius, hvarom vi längre fram skola yttra oss. Säkert är dock, att han, oakadt sina fel, mycket bidragit till det religiösa lifvets väckelse och för-

1) Lindgren, Bidrag till den sv. pietismens hist. I, s. 54.

2) Dippel hade ända till ankomsten till Sverige, om icke af öfvertygelse, så dock af »complaisance och condescendence» antagit satisfactions- och imputationsläran. Se Entdeckung, s. 23.

3) Entdeckung, s. 235.

kofran i Stockholm, och att det måhända till en stor del får tillskrivas hans förtjenst, att pietismen derstädes under första fjerdedelen af 1700-talet i allmänhet företer den glädjande bilden af ett fromt religiöst lif, utan några större och svårare ensidigheter. Med afseende på gudaktighetsöfningarne i hans hus uttryckte 1723 Caméen, Schröder och Båld den önskan, att hvarje husfader skulle hålla lika så god ordning och undervisning i sitt hus med sitt folk, »så skulle kristendomen derigenom mycket förkofras och tillväxa». ¹⁾ Att Dippel icke kunde vara någon opartisk bedömare af dylika andaktsöfningar, är klart deraf, att han, ehuru för 20 å 30 år sedan deri lika öfvad som någon annan, nu hade ett »stort äckel» för dylika »exercitia». ²⁾

Hans kritik af konventikelväsendet var dock icke alldeles obefogad, ty detta hade verkligen vid denna tid ganska mycket urartat. ³⁾ Många af deltagarne i konventiklarne intogo gentemot kyrkan en likgiltig eller till och med fiendtlig ställning; och »de lärare, som ej ville samtycka till dessa sammankomster, belastades med allehanda gudlösa beskyllningar och tillvitelser, hvarigenom enfaldiga åhörare drogos till kallsinnighet mot sina ordentliga lärare, sedan till misstro och omsider till uppenbart förakt». ⁴⁾ Oaktadt konventikelplakatet fortforo sammankomsterna, ty »en själftagen andlighet lastar, hvad som icke kommer öfverens med dess tycke och en inbillad lärofrihet, och aktar hvarken lag eller regel under förevändning, att man bör mera lyda Gud än människor». ⁴⁾ Pietisterna uppmuntrades föröfrigt till plakatets öf-

1) E. W. Bergman, Några Bidrag till sv. kyrkans hist. I, s. 63. Jfr i nämnda arbete om v. Walcker från s. 56. Han framstår här i en mycket fördelaktig dager.

2) Entdeckung, s. 233.

3) Jfr komministern vid St: Olof Rudbergs till Just. deputat. i April 1727 ingifna berättelse om uppträderna i muraregesällen Grills Erikssons gård (Nordiska saml., Religionsprocesser, vol. 10). Här bedrefs just denna »Bethsucht», hvarom Dippel talar.

4) Prestest. acta N:o 15 vid 1726—27 års riksdag.

verträdande af en och annan af presterna i Stockholm, som offentligen i sina predikningar uppträdde mot detsamma. ¹⁾

Dippel berättar också, huru vid hans ankomst till Stockholm »det yttre pietistiska larmet i collegier och bönestunders hållande stod i rätt excessivt och förargelseväckande flor», ehuru han dock medgifver, att deltagarne mestadels voro välmenande själar, som icke dermed drefvo något hyckleri, men icke begrepo, att de derigenom hindrade den inre människans tillväxt. Af sina ledare drefvos de och uppmuntrades till dylika sammankomster. För Dippel visades egenhändiga bref från Francke i Halle, deri en sådan association rekommenderades som deras högsta pligt. Vi få ock genom Dippel veta, att pietisterna plögade samlas i vissa på värdshusen å Djurgården förhyrda rum, men ock att de skrämde bort öfriga gäster, så att värdarne slutligen icke ville upplåta någon lokal för dem. Vid begagnandet af surbrunnen i norra förstaden skola de likaledes, enligt Dippel, drifvit sitt »devotionsverk» med tusentals personer som åskådare och åhörare, »hvilka dock hellre sett och hört allt annat». I staden samlades de mycket ofta i ett stort hus till ett antal af 3—400 personer och lockade folk med »figural musik». ²⁾ Dippel avslutar sin kritik med ungefär dessa ord: de försummade ingenting för att, som de trodde, utbreda Guds rike, men märkte icke, att det just genom detta löpande på konventiklar förqväfdes hos dem själfva. — Men just genom konventikelväsendet bereddes jordmånen för Dippels utsäde i följd af det okyrkliga sinne och det indifferentistiska tänkesätt i afseende på läran, som det alstrade.

Som vi förut nämt, ingaf preteståndet i Mars månad en förnyad inlaga till konungen om Dippels bortskaffande ur riket, men utan påföljd. I början af Augusti skulle riksdagen upplösas, hvarföre preteståndet, som icke ville låta saken angående honom ligga oafgjord, den 4 i samma månad ingick till de andra stånden med begäran, att de måtte biträda dess

1) Prestest. acta N:o 15 vid 1726—27 års riksdag.

2) Entdeckung, s. 233—35.

förslag om hans utvisande. Samma dag erhöles både bonde- och borgareståndets bifall, utan att vi kunnat finna den ringaste grund till Dippels påstående, att ett köp om honom ingåtts mellan preste- och borgareståndet, i det att sistnämnda stånd skulle bifallit förslaget om honom med vilkor, att presterna gifvo borgarne sina röster i en sak, rörande Stralsund och Wismar.¹⁾ På riddarhuset förekom presteståndets förslag om Dippel d. 8 Augusti, hvarvid landtmarskalken hemställde till Ridd. och Adeln, om de, då de andra stånden icke inkommit med sin utlåtelse, ville yttra sig derom, »eljest komme det på Dippels conduite an, och der han bär sig illa åt, så köres han ur riket»; hvarpå Ridd. o. Adeln »funno godt att hänskjuta denna af presteståndet anhängiggjorda saken angående Dippel till K. M:t och rådet». ²⁾ Dippel sjelf deremot framställer saken helt annorlunda. Han säger, att adeln erfor de 3 ståndens beslut först dagen efter, sedan riksdagen var upplöst, och följaktligen inga vidare sammankomster tillåtna. Således har, enligt hans uppgift, adeln alls icke yttrat sig i frågan, hvarföre också, som han vidare berättar, »allt» råkade i förbittring öfver detta streck, ja, alla »collegia» betygade deröfver sin största harm och ansågo det för en handling, hvarigenom hela nationen vore beskymfad, hvadan detta ärende skulle vid nästa riksdag blifva första föremålet för deras besvär. De bådo honom icke tillräkna dem detta, och alltid vara försäkrad om deras högaktning för honom, hvarpå han följande riksdag skulle få se prof.³⁾

Sannt är, att riksdagen officiellt afslöts d. 5 Augusti, men d. 4 beslöt dock adeln att några dagar derefter komma tillhoppa att avsluta och expediera de saker, som sekreta utskottet redan lagt handen vid och att remittera de andra till sina behöriga orter. Den 5 Augusti anmälde landtmarskalken, att en del saker voro, som ej blifvit afgjorda af Ridd. och Adeln, och hemställde om icke, i anseende dertill att de andra stån-

1) Dippels berättelse, s. 46.

2) Adelns protokoll d. 8 Aug. 1727.

3) Dippels berättelse, sid. 46 f.

den yttrat sig derom, man den 7 kunde taga dem före. Härtill gifvo Ridd. och Adeln sitt bifall. Plena höllos derefter på riddarhuset både den 7, 8 och 9 Augusti, och afgjordes, utom Dippels sak, en hel mängd ärenden.¹⁾ Dippel kan omöjligen varit härom okunnig, då ju hans värd var medlem af ridderskapet och adeln.

Dippel har, som vi sett, en hel mängd skefva och oriktiga framställningar om sitt förhållande till svenskarne och deras till honom. De flesta kunna förklaras genom antagandet, att Dippel tog sina beundrars röst för folkets röst och af en liten gnista gjorde en stor eld, andra, såsom t. ex. yttrandet om »collegia» m. m., förefalla såsom en ren dikt, utan den ringaste grund.

Riksdagen hade således beslutit hans aflägsnande, men detta beslut tillkännagafs icke genast förmligen för honom, emedan man trodde, att han lätteligen skulle få kunskap derom af sina vänner och opåmint resa. Desse uppmanade honom deremot att stanna kvar, andragande general Diemer som exempel, hvilken, oakadt ett dylikt riksdagsbeslut, dröjt ett helt år i Sverige. Rådet följdes af Dippel, men han fick om en månad förmlig underrättelse om riksdagsbeslutet, hvarpå han ingaf en ansökan att få stanna öfver vintern. Begäran afslogs, och honom antyddes att ofördröjligen resa, hvarpå han lemnade hufvudstaden den 5 December 1727 och for till Skåne, der han gästade hos flere vänner till i Mars 1728. Han reste derpå öfver Köpenhamn till Tyskland, hvarest han de senare åren af sitt lif vistades nästan uteslutande i Berleburg och Wittgenstein, sysselsatt med alchemistiska experiment och skriftställereri.

Af hans skrifter under denna tid vilja vi här endast nämna en, och detta derföre, att den skrefs för en svensk students skull. 1731 vistades näml. i Waysenhaus i Halle som lärjunge en svensk student, Ephraim Enhörning, som i Sverige lärt känna Dippel och i allo anslutit sig till hans

1) Jfr adelns protokoll för nämnda dagar.

åsigter och äfven efterhärnade hans bittra skrifsätt. I Halle blef stort larm, när Enhörnings dippelianska åsigter blefvo kända. Francke d. y. och Lange varnade studenterna att tala med Erhörning, och han hotades med relegation, ifall han icke ville återkalla; tillika förelades honom 10 frågor, på hvilka han hade att afgifva svar. Detta gjorde han, men skref jemväl till Dippel om ställningen, och denne skyndade naturligtvis att taga sin lärjunge i försvar, hvilket skedde i Antwort Chr. Democriti auf die 10 Fragen. ¹⁾

Dippels på vexlingar rika lif slutade genom en plötslig död utan föregående sjukdom den 25 April 1734 på slottet Wittgenstein.

Att omdömena om en man, som ej blott förkastade hela den lutherska läran, utan ock häftigt utför mot alla, som höllo något på sin egen uppfattning i religiösa ting, i allmänhet utfallit ogynsamt, kan ej förvåna. ²⁾ Dertill kom, att Dippel behandlade sina motståndare på ett högst öfvermodigt sätt och mången gång begagnade ett rått och ohyfsadt språk. Vi hafva redan hört, huru han behandlade Mayer; men ännu ett exempel på hans skrifsätt vilja vi anföra. Den förut omnämde Andreas Rydelius i Lund hade vågat angripa en af Dippels filosofiska skrifter. Med anledning häraf yttrar sig Dippel om Rydelius: »— wann ich nun einem solchen verworrenen Schulfuchs sollte zu antworten nöthig finden, wie könnte ich ihn anders tractiren als einen stäupenswürdigen Jungen». ³⁾ Till försvar för sitt bittra skrifsätt anför han, att utan tvifvel skulle genom honom uppfyllas den profetiska ut-sagan i Jes. 28, 11; dessutom då Luthers grofva uttryckssätt ursäktades honom, som af Gud var utrustad att blott omstörta det antikristiska Babel i Rom, skulle det då icke än mer

1) Jfr Chr. Democriti Glaubens Bekantnüss und Nachricht was mit einem Schwed. Studioso in dem Waysenhaus zu Halle vorgegangen ist. 1732.

2) Jfr Dippels kritik öfver Papister, Lutheraner, Reformerta, Socinianer, Mennoniter, Qvåkare och Böhmister i Vertheidigung, s. 26—72. Qvåkarnes lära gillade han dock i allmänhet, ehuru han äfven hos dem saknade »det sanna väsendet».

3) Vertheidigung, s. 240.

ursäktas Dippel, som vore sänd att angripa icke blott det romerska, utan ock det lutherska samt allt öfrigt Babel? ¹⁾ Dock endast af kärlek, men icke af vrede, säger Dippel, att han begagnar hårda ord liksom läkaren bittra medikamenter, »sollten sie auch meine Gegner purgiren und speyen machen». ²⁾ Som svar på tal kunna vi anföra Rydelii omdöme om Dippel. Han säger: »hos denne kärlekspredikanten finnes intet annat än vrede och bitterhet. Ingen af hans motsägare kan vara så menlös, ingen så hjertligen bekymrad om Guds sanning, ingen så väl af Gudi begåfvad, som icke i hans ögon är dum som en ox eller arg som en djefvul, utan förstånd och utan kärlek, om han allenast törs säga honom emot. Jag ser här icke ett enda Kristi fotspår. Ja, om han af kristlig kärlek och utan okristlig vrede kan så handla med sin nästa, så vet jag ingen åtskilnad mellan Kristus och Belial, mellan kärlek och bitterhet — —» ³⁾.

Dippels öfvermodiga beteende gentemot motståndare berodde på den djupa missaktning han i allmänhet hyste mot alla, som ur böcker hemtat sitt vetande; på hvilken väg han icke ville anses hafva fått sin kunskap, utan föregaf han sig ega den genom omedelbar upplysning af sanningens ande. ⁴⁾ De många nya åsigter, med hvilka han framkom, hade äfven till ej ringa del sin orsak i hans ständiga åtrå att säga något, som dittills icke varit sagdt, ⁵⁾ att blifva bemärkt och gälla som den främste i allt. Derföre ville han vara en reformator ej blott i teologien, utan ock i medicinen, filosofien och politiken, för hvilken sistnämnda han framställde »en ny politisk vågkonst, genom hvilken man kunde bringa Europa — — på en fast stående balance». Dippels reformatoriska sträfvanden rönt emellertid föga erkännande. I stället uppträdde särskildt mot hans teologiska åsigter enhälligt både pietisterna, repre-

1) Entdeckung, s. 34, 39.

2) Vertheidigung, s. 240.

3) Rydelii anmärkingar, s. 86.

4) Vertheidigung, s. 235.

5) Dippels gradualdisputation handlade de Nihilo, emedan han ville vederlägga ordspråket: nihil dicitur, quod non sit dictum prius.

senterade hufvudsakligen af Hallensarne, och de ortodoxe samt äfven Herrnhutarne, sedan Dippel förnekat, att han för Zinzendorf erkänt satisfaktionslärans riktighet och lofvat att i nästa skrift ådagalägga detta.¹⁾ Dessa protester hindrade dock icke, att Dippel fick åtskilliga anhängare, isynnerhet som i hans skrifter oförnekligen finnas många goda sanningar, såsom läran om försakelsen och helgelsen, i ett varmt och öfvertygande språk framställda.

1) Hist. Taschenbuch 1858, IX, art. Dippel, s. 321. Jfr acta hist. eccles. V, s. 67, 257.

II. Dippelianismen i Stockholm 1727—41.

Kort innan Dippel lemnade Stockholm, såg han i en dröm alla dervarande kyrkor stå i låga, hvilket han tydde som ett tecken till hans läras stora och snabba utbredande i hufvudstaden. Häri bedrog han sig ej heller, ty »det dippelska oväsendet tillväxte dagligen» efter hans afresa, och några år senare klagas öfver, att knappt hvart tionde hus fanns i hela staden, der icke någon af Dippels lära intagen kunde anträffas.¹⁾ Orsakerna härtill voro flere, såsom framför allt hans egen vistelse i Stockholm, hans skrifers flitiga läsande och många pietisters likgiltighet för kyrkans bekännelse, hvarigenom de blifvit benägne att omfatta det nya, som i Dippels skrifter bjöds dem. Med dem hade han gemensamt det ifriga yrkandet på försakelse och helgelse, men framför dem hade han talet om Guds kärlek; ty hade man förut till öfvermått fått höra predikas blott om lagen och Guds vrede, så fick man nu höra talas om en Gud, som aldrig vredgades, hvad menniskorna än månne företaga sig. Dippels försoningslära egde alltså nyhetens behag, och för hans öfriga satser, såsom om det inre ljuset, om bibelordet, om rättfärdiggörelsen, om sakramenterna m. m., var jordmånen beredd genom bland andra en Ulstadii och Schæfers verksamhet. Bägge dessa män sutto nu visserligen fångna: den förre i stadssmedjegården i Stockholm, den senare i Gefle, men synas icke destomindre stått i förbindelse med själsförvandter i Stockholm. Att gifva den nya rörelsen fart bidrog dock isynnerhet ryktet, att den fromme och utmärkte predikanten Tolstadius vore tillgifven Dippels lära. Till den uppkomna brandens släckande samverkade enigt under den tidrymd, vi företagit oss att skildra, konsistorium, regering

1) Prestest. protokoll d. 24 Maj 1734.

och riksdag, och med året 1741 var den nya lärans kraft bruten i hufvudstaden. De mer betydande af Dippels anhängare voro då antingen landsförviste eller hade frivilligt utvandrat; andra hade återkallat sina irriga satsar, och blott några få sutto ännu i fängelse eller drogo omkring i landsorterna.

Om de medel, som användes för villfarelsens dämpande, i några fall förekomma oss hårda och skoningslösa, så må vi dock dervid besinna, att enighet i religion och den rätta Gudstjensten då ännu ansågs som ett nödvändigt vilkor »för ett lugnt och lyckligt regemente», samt att den nya rörelsen vände sig mot det bestående i både kyrka och stat. Isynnerhet mot kyrka och prester visade den sig fiendtlig. Så berättas det, huru åtskilliga qvinspersoner under gudstjensten förorsakade oväsen: gingo af och an i kyrkan, stickade strumpor och »hade åtskilliga andra otidigheter för sig». I Skeppsholmskyrkan afbröts presten midt under predikan af en qvinna, som tillropade honom: »du ljuger, du och alla de andra skola till helvetet». På kyrkodörrar funnos uppslagna plakat med innehåll: »Babel, sköka, Sodom, och här predikas idel lögn». ¹⁾ För öfrigt besökte de egentliga dippelianarne inga kyrkor, icke ens Skeppsholmens, och begingo icke nattvarden, dels emedan de ej ville gå med »hopen», och dels emedan sjelfva det yttre nattvardsbegäendet var dem likgiltigt, då de dagligen firade, som de yttrade sig, en invärtes nattvard med sin Frälsare. De gifta ibland dem vägrade att låta döpa sina barn, och de döda begrofvos utan presterlig åtgärd. ²⁾ Tillika sökte de att både i tal och skrift utsprida sina åsigter, under yrkande på religionsfrihet. Men för fri religionsöfning var ej tiden mogen, och derföre måste kämparne för densamma duka under. Att flere ibland dem voro ej blott sedligt oförvitlige,

1) Jfr Stockholms stads konsist. protokoll d. 23 Febr., 8 Mars, 16 Aug. 1732; d. 30 Jan., 27 Febr. 1734.

2) På det sistnämnda hafva vi blott funnit ett ex. omtaladt: en student vid namn Lindgren begrofs utan närvaro af någon prest. Konsist. protokoll d. 19 Juni 1734.

utan äfven fromma personer, förökar vårt deltagande, äfven om vi måste ogilla såväl deras lära som deras uppträdande, hvilket understundom ådagalade både trots och stort andligt högmod.

Fråga vi, hvilka mått och steg, som vidtogos att qväfva den nya rörelsen, så lemna oss konsistorii protokoll de första upplysningarne derom. Mot Dippel sjelf hade konsistorium, såsom vi förut berättat, icke velat uppträda, emedan sådant »skulle hafva en farlig påföljd», hvadan det föredrog att »mogna sig» i saken. Då emellertid efter Dippels afresa hans skrifter och på svenska öfversatta frågor kringspredos i staden, blef konsistorium betänkt på medel att »på bästa sätt kunna förekomma den stora fara och otroliga själavåda», som härigenom förorsakades. Konsistorium fann bästa medlet vara att delgifva K. M:t förhållandet och uppsatte derför en skrifvelse angående detta ärende samt bifogade tillika tvänne korta utdrag af Dippels villosatser i hans frågor, det ena på latin och det andra på svenska. Det senare var affattadt af kyrkoherden Lütkehan, det förra af kyrkoherden Schröder. ¹⁾ Brevvet och utdragen ingåfvos till konungen den 13 Mars 1728. Den 8 Maj samma år talades ånyo i konsistorium om det dippelska oväsendet, »som dagligen tillväxer», hvarvid Schröder föreslog, att Tolstadius borde inkallas inför konsistorium, emedan ett rykte gick, att han skulle hafva tycke för Dippels skrifter, hvarigenom de vilseförda blefvo än mer styrkte i sina åsigter. Preses ²⁾ yttrade sin tvekan om nyttan af hans uppkallande, då han, enligt preses' förmenande, skulle liksom tillförne fråga, hvilken som vore hans anklagare och delator.

Af detta Barchii yttrande höra vi, att Tolstadius redan förut varit före i konsistorium, samt att han der icke var synnerligt väl anskrifven. För att finna anledningen dertill och derigenom tillika få en förklaringsgrund till konsistorii

1) Jfr Stockholms stads konsist. protokoll d. 28 Febr., 6 och 13 Mars 1728.

2) D:r N. Barchius, preses i konsist. 1725—29, † som biskop i Westerås 1733.

framtida uppförande mot honom, är nödigt att kasta en blick tillbaka på hans föregående lif och verksamhet.

Erik Tolstadius var född i Stockholm 1693 (fadern var dåvarande komministern i Jakobs-, sedermera kyrkoherden i Almunge församling Anders Tolstadius), promoverades i Upsala efter fullbordade studier till magister 1718, prestvigdes följande året samt blef huspredikant hos riksrådet Karl Gyllenstjerna och snart derefter tillika pastorsadjunkt i Jakob, utnämndes 1723 till kyrkoherde i Skeppsholms- samt 1747 i Jakobs församling och dog som sådan 1759.

Som predikant och själasörjare har Tolstadius med rätta vunnit ett varmt och enhälligt erkännande och står i denna egenskap som ett mönster ej blott för sin tid, utan äfven för kommande tider. Han var en man, som med nit och sorgfällighet skötte en rättskaffens lärares herdeämbete och allvarligt vårdade sig om de honom anförtrodda själar ej allenast genom offentlig flitig predikan, utan ock genom särskild trogen undervisning i sitt och åhörarnes hus, genom de sjukas besökande, de ängsligas och klenmodigas tröstande, de säkras och obotfärdigas bestraffande, de fattigas försörjande med flere sysslor som till dess ämbete hörde.¹⁾ Tolstadius satte ock, som han sjelf säger, sin kristendom mer i görande än i kännande, nitälskade derföre med synnerlig ifver mot en kunskap utan motsvarande gerningar, mot en död tro och ett falskt förlitande på Kristi förtjenst, mot kyrkobesök och nattvardsgång, som skedde blott för formens skull. I sin ifver gick han häri stundom för långt, så att det var fara värdt, att han predikade folket ur det sinnet att besöka kyrkan eller gå till nattvarden.

Med Tolstadii åsigt om kristendomen såsom hufvudsakligen praktisk följde, att, der han märkte eller trodde sig märka religiöst lif, der öfversåg han lätt med olika meningar i teologiska frågor.

1) Detta omdöme är hemtadt ur Tolstadii frikännelseedom 1731 (i Miscellanea IX, fol. 163, på Skokloster).

Deraf förklaras ock, att de allrafleste för villfarelser i religionen misstänkta höllo sig till honom; de egentliga dippelianarne drogo sig dock småningom tillbaka äfven från honom, ty allt yttre i kristendomen blef dem snart förhatligt, men ifrån detta yttre ville icke Tolstadius afstå, huru ifrigt han än uppträdde mot dess missbruk.

Att han genom sitt tvetydiga uppförande inför konsistorium, rörande dippelianismen, snarare ökade än minskade misstanken om sin tillgifvenhet för Dippels lära, kan ej nekas; hvadan vi ej heller kunna ogilla konsistorii första förfarande mot honom. Då konsistorium sedan yrkade strängare straff på Tolstadius än han, enligt vår åsigt, förtjenade, så berodde detta till stor del på det djupa misstroende, som rådde mellan honom och konsistorium, och hvartill den förre synes varit den egentliga skulden.

Redan 1723 var han uppkallad i konsistorium och fick varning för en predikan, som han hållit mot presterna.

1725 uppträdde han offentligen till försvar för privata sammankomster, som i Kgl. förordningar voro förbjudna, samt utlät sig dervid i »anstötliga termer» mot konungen. Denne »lät nåd gå för rätt». Om förlåtelsen skulle konsistorium underrätta Tolstadius samt tillika allvarligen varna honom att bättre taga sig tillvara, så kärt det honom vore, att icke det, hvilket nu af nåd var honom tillgifvet, i framtiden skulle lända honom till rättsligt ansvar och straff.¹⁾ Vid sitt uppträdande i konsistorium i anledning häraf synes han visat brist på öppenhet, brukat skrufvade svar och ursäkter eller ådagalagt, som Barchius uttrycker sig, »ett halkigt och slipp-
rigt väsende».²⁾

1727 ingaf komministern i S:t Olofs församling, Rudberg, till justitiedeputationen en berättelse om religiösa sammankomster i muraregesällen Grills Erikssons gård.³⁾ I dessa

1) Jfr det kgl. reskriptet härom i acta Tolstadiana.

2) Fryxell, Berättelser ur sv. historien, 32 delen. s. 67.

3) Här bedrefs, som Rudberg säger, »en så godt som förbistrad och rasande andakt». Deltagarne sökte genom ett oupphörligt bedjande

sammankomster angifves Tollstadius hafva deltagit. Saken synes för honom icke ledt till någon vidare påföljd: han försvarade sig, och dervid fick det bero.¹⁾

Konsistorii missnöje hade Tolstadius ytterligare ådragit sig genom att till skrift- och nattvardsgång hos sig admittera personer (isynnerhet tjänstfolk) från andra församlingar, utan att fråga efter deras »besked och vittnesbörder», hvaraf följden, enligt konsistorii yttrande, blef, att, när en kyrkoherde ville tillhålla någon, som öfvergifvit sin församling, att komma till katekismiförhör och bruka sina salighetsmedel, fick han till svar, att denne gick i Skeppsholmen, »fastän en sådan menniska torde hvarken gå i Skeppsholmen eller annorstädes, utan allena förebära en sådan falsk ursäkt». Tolstadius fordrade en skriftlig befallning, om han skulle förbjuda folket att gå hos sig till nattvard; dessutom återopade han ett kgl. privilegium till förmån för Skeppsholmen i detta hänseende. På konsistorii begäran att framvisa det, blef han dock svarslös.²⁾ Vidare höll han kommunion om lördagarne istället för söndagarne, något som konsistorium ansåg »smaka af nyhet». En skola hade han inrättat, utan att derom underrätta konsistorium.

Detta oaktadt synes hans uppkallande inför konsistorium angående ryktet om hans tillgifvenhet för Dippels lära icke varit föranledt af någon lust att bereda honom obehag, ty konsistorium sökte att i största vänlighet förmå honom att yttra sin åsigt i frågan, och först när detta försök strandade på hans ihärdiga vägran att afgifva sitt utlåtande, hänsköts saken till verldslig rätt, efter hvad vi nu gå att förtälja.

komma i ett ekstatiskt tillstånd. Qvinnorna angrepos af konvulsioner, som de togo för »andens drift». Bedjandet skedde »på det i sammankomsterna vanliga sättet» med egna ord, i gråt och tjutande, med skri och rop, med händernas och kroppens häftiga bevekande, såsom Rudberg berättar. Tolstadius har blott en gång varit närvarande och endast talt med en af qvinnorna, som låg sjuk, men sedan låtit hemta hem till sig en af deltagarinnorna i sammankomsten. Nordiska saml., Dippeliana 10 a.

1) Nordische Sammlungen, II, s. 542.

2) Konsist. protokoll d. 22 Maj 1728.

FÖRSTA KAPITLET.

Tolstadius inför konsistorium 1728.

Ekeblads pigor. Hellman och Volter.

Såsom förut är nämndt, hade Schröder den 8 Maj i konsistorium föreslagit, att Tolstadius borde höras med anledning af det utspridda ryktet om hans tillgifvenhet för Dippels lära. Han blef på den grund uppkallad och infann sig i konsistorium den 22 Maj.

Sedan han på anmodan satt sig ned, yttrade sig preses, att konsistorium icke ville förmoda, det han illa upptoge, att han blifvit förekallad, alldenstund herrar konsistoriales icke kunde tillfredsställa sina samveten, förrän de fått höra hans utlåtelse i en sak af ganska stor vikt, hvarom de nu voro sinnade att konferera med honom såsom ämbetsbröder i all förtrolighet. Orsaken, som föranlätit konsistorium att förekalla honom, vore ett allmänt kringlöpande rykte, det han icke skulle vara obenägen för den bekante förföraren Dippels skadliga och här i staden utspridda skrifter och satser, hvaraf det förförda folket styrktes i sina dåraktiga tankar. För den skull ville konsistorium gerna af honom höra en uppriktig och vänlig förklaring, på det konsistorium sedan måtte kunna stoppa munnen till på dem, som honom beryktade, när de finge höra, att han som alla rättsinniga hade en styggelse till ofvannämnda dippelska satser. Tolstadius tackade visserligen konsistorium, »som i ett faderligt förtroende behagat gifva honom det omilda ryktet vid handen», men begärde att, innan han utläte sig, få veta sin angifvare. Preses försäkrade, att konsistorium icke ville med honom anställa någon process, utan i broderligt förtroende konferera med honom, hvarföre ock ingen angifvare behöfdes. Tolstadius var tacksam för en

broderlig konferens, men då en sådan, enligt hans åsigt, borde anställas privatim och icke publice i konsistorium, så begärde han, att honom icke måtte nekas »beneficia juris et processus». Preses förehöll honom ånyo, att han nu intet hade att göra med någon process samt ansåg, att en konferens kunde anställas såväl publice som privatim.

Schröder berättade derefter, att han om detta ärendet privatim talat med Tolstadius, dervid denne ansett Dippels skrifter såsom de der allenast röra missbruket och »pestiferum abusum orthodoxiæ», i anledning hvaraf Schröder vid samma tillfälle visat honom af Dippels skrifter, att han icke allenast »damnerar abusum, utan ock förklarar sjelfva usum för pestiferum».

Preses bad nu Tolstadius säga, hvad han tyckte om Dippel, eller om han försvarade hans skrifter. Derpå svarade Tolstadius, att han vore hvarken Dippels domare eller försvarare: hade Dippel orätt, finge han sjelf svara; dessutom hade han icke så stor insigt i Dippels skrifter, att han kunde döma derom, och när han blefve beträdd med någon villfarelse, ville han svara. Han påmintes om en lärares pligter, den der bör så predika Guds ord, att han straffar dem, som emotstå, och i anseende dertill borde han vara Dippels domare. Schröder frågade, hvad han tyckte om Dippels mening, då denne nekar, att hos Gud är en hämnande rättfärdighet, som fordrar evigt straff eller evigt gällande satisfaktion för människornas synder; men Tolstadius ville icke svara på frågan, utan undrade, hvarföre han och ingen annan blifvit uppkallad. Schröder påminte om apostelens förmaning, att vi alltid skola vara redobogne att svara hvarjom och enom, som begär skäl till det hopp, som i oss är. Tolstadius sade, att han kunde »salva conscientia» suspendera sitt iudicium om Dippel. Kunde någon öfvertygga honom om någon villfarelse i hans lärande och predikande, eller att han vist sina åhörare till Dippel och icke till den korsfäste Kristus, så ville han svara; han hade lärt uppenbarligen och icke hemligen. Preses invände: »torde hända, att Herr Magistern under tiden lärt ock hemligen». Schröder

bad honom ånyo, att han ville yttra sig om justitia Dei vindicativa, men Tolstadius ville icke svara, utan ansåg konsistorium som en domstol och frågade efter sina åklagare. Schröder förklarade då: om alla konsistorier i riket ville fråga efter mitt omdöme om Dippel, så skulle jag vara redobogen att svara; och om jag ville fråga hvar och en för sig, hvad de tycka om denna dippelska sats: »negamus et inventum Satanae audacter pronuntiamus, Christum per imputationem nostra peccata portasse expianda», så tror jag väl, att ingen skulle draga sig undan att svara. Dock kunde Tolstadius icke förmås att yttra sin mening. Preses erbjöd honom än en gång att konferera med sina embetsbröder om Dippel, och det utom protokollet, »på det en sådan konferens icke skulle hafva den ringaste smak af någon process». Tolstadius nekade alldeles och sade: »det är tids nog att svara, när jag blifver beträdd». Schröder genmälte härvid: »emellertid styrkes folket i sina dippelska principer och menar, att Herr Magister Tolstadius är af samma tankar som de; om han nu ville utlåta sig, kunde konsistorium gifva honom det vittnesbördet, att han har en styggelse för Dippels villfarelse, hvaraf den uppkomna oredan märkeligen skulle förekommas och dämpas». Tolstadius svarade: »Gudskelof för ett godt samvetes vittnesbörd! får jag intet konsistorii vittnesbörd, hjälper det intet». Preses bad honom noga bepröfva sitt samvetes vittnesbörd och befalde honom i Guds händer, hvarpå Tolstadius afträdde.

Samma dag afskickade Schröder till honom ett bref, rörande hans uppträdande i konsistorium. Derpå svarade Tolstadius »och hade en och annan equivoque expression», men kom sedan personligen till Schröder och bedyrade, att han icke ville blifva vid annat än Guds ord och vår rena evangeliska lära.²⁾ Möjligen med anledning af denna förklaring fick saken tills vidare hvila.

1) Så står det i protokollet, »meningen är väl: så kan det icke hjälpas. Jfr om hela sammanträdet konsist. protokoll d. 22 Maj.

2) Acta Tolstadiana, s. 369, 761.

Vi minnas, att konsistorium den 13 Mars hade ingått till konungen med hemställan om åtgärder mot dippelianismen. På denna hemställan följde konungens svar den 27 Juni 1728 i form af en skrifvelse, som var stäld till samtliga hof-rätterna och kollegierna. För att få del häraf uppkallades i konsistorium den 16 Oktober s. år hela stadens presterskap. Preses gaf dervid först en kort resumé af Dippels vistande i Sverige och hans bortskaffande derifrån samt omnämde, huru han efter sig lemnat »en stinkande lukt, en förgiftig surdeg, som grep an sjelfva roten af vår allraheligaste tro», och huru hans skrifter i följd af människors benägenhet för allt nytt kringspredos i staden. Sedan han vidare omtalat konsistorii åtgärd att hemställa saken till konungen, och presterna fått veta innehållet af den aflättna skrifvelsen upplästes Lütkemans utdrag ur Dippels skrifter, »då kanske intet alla ha sig denne mannens fördömeliga och försmädliga lärosatser så bekanta»¹⁾.

1) Då både Tolstadius och Strokirch framdeles examinerades efter detta utdrag, medela vi det här nedan, ehuru vi redan förut visat Dippels åsigt med ledning af Wagners sammanfattning, som genom sin systematiska uppställning gifver en åskädligare föreställning om Dippels lära. — Utdraget har följande lydelse:

1. Nekar han rentaf, att i Gud är en rättfärdighet, som straffar människornas synder med evig fördömmelse, samt att till en sådan gud. rättfärdighets blidkande en tillfyllestgörelse för synden fordras skulle.
2. Kallar han läran om försoningen med Gud genom en världens Frälsare, den der till den änden skulle vara sänd blifven i verlden att återlösa människoslägtet, en narraktig lära, eller som hans egna ord lyda: *est doctrina, quæ vix sine delirio concipi potest*, samt att säga: *Christum lidit och vore död i vår stad, är ett mörksens rikes bedrägeri.*
3. Att Kristus har burit världens synder till att försona, samt att hans offer på korset varit ett försoningsoffer, är allenast en dikt och skuggeverk.
4. Att den heliga skrifts vittnesbörder anföras af den evangeliska kyrkans lärare till bevis af den läran, att människornas synder varit Kristo tillräknade till att bära eller försona dem, kallar han en sak, som är den ev. sanningen ganska neslig, en skadlig villfarelse, en fördömlig mörksens rikes stöd samt ett förskräckligt påfund af Satan.
5. (Med) allt hvad Kristus i sin antagna mandom har utstått och uträttat, har han besynnerligen en öfversvinnelig härlighet, salighet och gemenskap med Gud tillbragt (åvägabragt), och äro till ingen annan ände våra synder på honom kastade, än att hansåsom en läkare dem utrota skall, hvilket genom hans i köttet vista lydnad sannerliga inte är skedd utan i afseende till hans eget antagna kött. — (Jfr till förklar. häraf: s. 18 i det föregående och Vera Dem. s. 163).

Presterna betygade dervid sin styggelse för Dippels lära. Slutligen upplästes K. M:ts omnämnda skrifvelse. Presterna hade, enligt hvad som i detta bref föreskrefs, att icke allenast i offentliga predikningar och kristendomsförhör drifva den lärans sanning, som genom Dippels skrifter bestreds, och då tillika med gudligt nit och all kristlig försigtighet ställa sina åhörare för ögonen de från samma himmelska sanning ledande afvägars och villfarelsers förderf, utan ock hvar i sin församling underrätta sig om dem, som kunde sådane villoskrifter i händer hafva och med deras lönlige utspridande umgå eller ock skäligen misstänkas att hafva af dessa villfarelser någon smitta undfått. Dessa skulle lärarne genom enskild undervisning öfvertyga om villosatsernas farliga gift och den själavåda,

6. Eho som tror, att Jesus Kristus med sitt görande och lidande förvärfvat människorna något mera än att upprätta en andlig församling, han utrotar den rätta frälsaren och gör en förderfvere och satan af honom.
7. St: Pauli språk 2 Kor. 5, 15, hvarest uttryckligen står: Kristus är död för alla — —; förklarar Democritus på ett hädeligt vis, näml. att Kristi död intet vore skedd till vår försoning i vår stad, utan apostelens ord borde allenast så förstås: likasom Kristus är vorden död, så skola ock vi alldeles dö synden.
8. Alla de ordasätt, som den heliga skrift brukar att dermed betyga Jesu Kristi fullgällande förtjenst, såsom lösen, försoning, förbön, håller han för vara sådane ordasätt, som insmugit sig i Skriften, lämpade efter de från Gud afvikna människors falska ideer, som ej så lätteligen ifrån de förut fattade sina meningar låta sig dragas.
9. Dippel kallar det, att Kristi rättfärdighet af en botfärdig själ i tron anammad och honom tillräknad varder, *desperatæ causæ desperatæ subsidia* quærere eller i en förtviflad sak söka förtviflade hjälpedor.
10. Utaf läran om försoningen igenom Kristi blod i vår stad, så väl som af läran om Kristi rättfärdighets tillegnande genom tron, kan man ingen annan nytta henta än en besmittelig och förderflig villfarelse.
11. Lutheri efterträdare hafva härtills med deras ev. lära varit de allra skadligaste och förderfligaste bedragare i hela verlden samt föra genom samma sin lära alla in i den eviga fördömmelsen, som efterfölja dem.
12. Democritus kallar fuller då och då dopet och nattvarden för nådemedel, men nekar strax derpå, att de föra någon gudomlig kraft med sig. I 13:de mom. hänvisas till Secten-Spiegel angående Dippels uppfattning af Skriften, i 14:de omtalas hans försmädelser mot presteståndet, och i 15:de att han kallar ortodoxien ett statisteri och påstår, »att Luther lagt grunden till ett värre Babel än för detta varit». Jfr. *acta Tolst.*, s. 179.

hvari de sig derigenom störtade, samt åtvarna dem att dermed afstå och gifva skrifterna ifrån sig. Skulle någon efter dylika åtvarningar först af själasörjaren och sedan af konsistorium icke dess mindre fortfara i sina villosatser och skrifterna hos sig kvarhålla och utsprida, en sådan skulle genast angifvas och under laga tilltal ställas samt med det straff beläggas, som förordningarne i ty mål innehölle. Ämbetsmännen borde både sjelfva akta sig för villfarelse och tillhålla sina underlydande att göra detsamma, ty de i läran villfarande, som icke på skedd åtvarning bättrade sig, finge icke i rikets tjänst nyttjas. De förförda skulle ock föreställas, hvad »innerlig sky» konungen hade för de dippelska villfarelserna och skrifterna och med hvad nit han ville, »att de både utur sinnen och händer afskaffas och till afgrunden, dädan de sitt ursprung hafva, förkastas måge». ¹⁾

Sedan brevet var uppläst, inskräptes nödvändigheten att ställa sig detsamma till efterrättelse; presterna skulle dock »med all beskedlighet och försigtighet gå till väga» och icke missbruka elenchum doctrinalem.

Då de öfriga presterna, som varit uppkallade att åhöra brevet, derefter afträdde, anmodades Tolstadius, som äfven varit närvarande, att dröja kvar samt tillfrågades, i hvad tankar han nu vore om den dippelska läran. Tolstadius sade då: »jag kan nu intet annat svara än det jag sist svarade och kan intet gå in hvarken i Dippels lastande eller försvar». Preses genmälte: »kan intet konsistorium få det svar af Herr Kyrkoherden, att han förkastar Dippels lära?» Tolstadius svarade: »det kan jag intet göra». Han afträdde ²⁾, men inkallades igen att afhöra protokollet om denna hans utlåtelse, då han

1) Brevet finnes i Stjernmans Religions stadgar, Stockholm 1744.

2) Tolstadius klagade sedan i Just. revisionen öfver, att han blifvit med ett dubbelt gå! gå! utvist från konsistorium och hade hunnit ett stycke ned på gatan, då han blef återkallad. Preses förklarade den första uppgiften vara en osanning; men att konsistorium glömde bedja honom töfva ute, tills han blefve inkallad, berodde derpå, att konsistorium blef så bestört öfver hans svar angående Dippels satser, att ingen utan tårar kunde se på den andre eller tala den andre till ett ord, utan behöfde en tid att »rekolligera» sig på. Jfr konsist. protokoll d. 20 Nov, 1728.

dervid intet annat hade att påminna, än att han ville gå in i försvar för den sanning, om hvilken han vore öfvertygad. ¹⁾

Af Tolstadii yttranden vid detta tillfälle slöt konsistorium att han var Dippels lära tillgifven, och öfverenskom derföre, att saken skulle behörigen angifvas, och målet öfverlemnas till justitiekansleren. Med anledning häraf blef Tolstadius inkallad för justitierevisionen redan den 21 följande Oktober.

Till sitt försvar anförde han här, att, då han hade ringa kunskap om Dippels skrifter, så kunde han i konsistorium icke absolut förkasta och fördöma än mindre försvara dem. Han iakttog dervid — sade han — den gamla regeln, att man bör ingen dom fälla öfver obepröfvad sak, han tänkte ock på språket: dömer icke, fördömer icke! Dessutom tillhörde det en hvar att redogöra för det hopp i honom sjelf är, men icke för det, som en annan har i sitt samvete om religiösa ting. Han hade föröfrigt aldrig läst några »adversarios» och hade ingen tid haft att gå in i penetrerandet af Dippels skrifter, men ville hädanefter som hittills blifva vid Guds ord, Kristi och hans Andes dyra sanning samt försaka, vakta sig och varna andra för allt, som han efter noga bepröfvande funne deremot strida. De bekymrade hade han visat till Jesus och förmanat dem att enfaldeligen blifva vid den heliga skrift och katekesen. I konsistorium hade han blifvit utvisad, men hade ämnat att till nästa konsistoriidag skriftligen inkomma med sitt utlåtande samt hade nu uppsatt sina tankar i ämnet, som han ingaf till revisionen. Han ville ock gerna veta, om konsistorium hade makt att på ett löst rykte uppkalla en prestman till förhör.

Utdraget ur Dippels skrifter framtogs derpå, och revisionen ville, att Tolstadius skulle gifva svar på hvar paragraf. Tolstadius var ock beredd att gifva skäl för det hopp i honom var, men sade sig ingen kallelse hafva att döma andra. Derpå fick han yttra sig om paragraferna i utdraget utan hänsyn till hvem, som dem utgifvit, och detta gjorde han på så sätt,

1) Konsist. protokoll d. 16 Oktober 1728.

att han afgaf sin egen trosbekännelse.¹⁾ I Justitierevisionen behöfde Tolstadius således icke alls yttra sig om de i extraktet befintliga satser, hvilket ock kunde synas öfverflödigt, då hans aflagda trosbekännelse innebar ett förkastande af nämnda satser. Emellertid ingick han den 14 derpå följande November till K. M:t med ett memorial, hvori han förklarar sig nu kunna utlåta sig om sjelfva satserna, utan att på något sätt döma eller fördöma den, som »anses» för deras auktor, »helst efter han inte vet sjelfva meningen, utan endast har att anse orden, som de der ligga och lyda i bokstafven». Med bortseende från personen ansåg han nu, att grunden till de i extraktet befintliga satser var falsk, vederstyggelig och faselig, samt att allt, hvad derpå bygges och derur härflyter, vore alldeles förkastligt.²⁾

Samma dag utfärdade konungen en skrifvelse till konsistorium med befallning att förhöra Tolstadius och derefter inkomma med omständlig berättelse och betänkande. Brevet innehåller skarpa yttranden om Tolstadii föregående vägran att i konsistorium inlåta sig i svaromål.

Iföljd af detta bref blef han inkallad för konsistorium den 20 November och visade sig nu villig att svara. Han fick ock undergå en sträng och vidlyftig examen. Protokollet öfver samtalet, som nu följde, upptager öfver 100 sidor. Äfven Tolstadii inför justitierevisionen aflagda trosbekännelse genomgicks på det noggrannaste punkt för punkt, emedan konsistorium ville göra sig förvissadt om, att intet dippelskt kätteri gömde sig bakom de reuläriga orden. Derom är likväl intet att säga, då Tolstadii yttrande, att han hvarken kunnat veta eller ännu visste, om Dippels mening vore sådan som orden lydde i bokstafven, kunde vändas mot honom sjelf: han kunde ju också hafva någon egen mening sig förbehållen under de rättrogna utlåtelseerna.

På frågan, hvarföre han icke förut velat i konsistorium inlåta sig i svaromål, genmälte han, att den 22 Maj hade

1) Denna finnes i Sv. Biograf. Lexikon, XVIII, s. 267.

2) Jfr härom och om Tolstadii uppträdande i just.-revis. acta Tolstad.

han icke ansett sig skyldig att svara, emedan han icke visste af någon anklagare. För detta yttrande fick han af preses en skarp tillrättavisning: »att ropa på anklagare och angifvare är redan ett utnött manér att svara, när man i konsistorium efter sin ämbetspligt vill göra några föreställningar åt någon, och den andre vill svinka». Vidare androg Tolstadius som skäl till sin vägran att vid de förra sammanträdena gifva besked om det hopp, som i honom var, att frågan, enligt hans uppfattning, gälde det hopp, som var i Dippel.

Föröfrigt hade han hållit betänkligt att gå in i bedömandet af Dippels satser, då han icke hade något begrepp om dem, förrän de i justitierevisionen honom meddelades. Af Dippels skriftvexling med Schröder säger han sig icke haft något eget exemplar hvarken af den förres frågor eller den senares svar, utan blott tillfälligtvis sett dem: första gången hos »den käre mannen v. Waleker» och andra gången hos komminister Kjellin, hvilka bägge »med bedröfvelse» utlåt sig om Dippels satser. Kjellin hade äfven beklagat sig öfver den skadliga påföljd, som han förutsåg, att dessa skrifter skulle hafva med sig. Schröder påminte härvid Tolstadius, att han sjelf lemnat sitt svar på Dippels skrifter i hans händer.¹⁾ På sitt samvete betygade Tolstadius, att han aldrig egt nämnda skrifter i sitt hus, men blef dervid beslagen med osanning, ty en prestman Volter inkallades och sade sig af Tolstadius hafva fått Dippels på svenska öfversatta svar på Schröders skrift. Detta måste Tolstadius vidgå, men nekade sig hafva egt sjelfva frågorna. Vid justeringen af protokollet tillade han, att han icke egt Dippels skrifter i sitt hus, såvida honom veterligt vore eller han sig nu kunde påminna.²⁾

1) I Sept. 1727. Tolstadius nämner framdeles inför kommissionen, att han haft detta svar blott en 8 å 14 dagar och icke egt mycken tid att se derpå.

2) Framdeles afgaf han ännu en förklaring öfver denna för sig ledsamma sak: när han blef tillfrågad, om han haft något eget exemplar af Dippels skrifter i sitt hus, svarade han nej, emedan han blott tänkte på, att han aldrig egt eget exemplar, men förbisåg att frågan gälde, om han haft dem i sitt hus. Se Tolstadii försvar mot Ström i acta Tolstad.

På frågan hvarföre han icke förkastade Dippels satser den 16 Oktober, då utdraget ur dem blef honom föreläst, gaf han till svar, att han dels i följd af sin stora bestörtning icke gifvit akt på hvad som talades och upplästes, och dels att han icke vetat, att nämnda utdrag var hemtadt ur Dippels skrifter, och dels slutligen var frågan, om han ville förkasta dennes lära, för allmänt formulerad.¹⁾ Dock hade han väl ämnat, säger han, förklara sin mening, om han icke strax fått befallning att gå ut, och när han åter blef inkallad, justerades protokollet. Då just, invände konsistorium, hade han haft ett lämpligt tillfälle att förklara sig, men derpå gaf Tolstadius till svar, att hans ängslan och bestörtning tog bort all eftertanke. Till sitt urskuldande androg han vidare, att han aldrig gått in i försvar för Dippels satser, men ej heller hos sig känt någon kallelse att döma om eller gå in i sådane djupsinniga sakers penetrerande. Han medgaf, att villfarande meningar böra efter Guds heliga ord dömas, men hos sig hade han tillförne icke funnit någon kallelse att döma om den öfvertygelse, som Dippel hade i sitt samvete i religiösa saker, ej heller hade han kunnat veta, om Dippels mening varit sådan, som orden »lyda i bokstafven». Bekymrade själar säger han sig dock hafva varnat för dennes skrifter och bedt dem hålla sig till bibeln och katekesen. När han emellertid kommit att pröfva Dippels satser, sådane de i extraktet förelågo, så fann han ock deras förkastlighet och gaf uttryck åt sin ovilja för dem i memorialet till K. M:t, och äfven nu sade han sig förkasta dem »in totum et tantum».

Vi hafva härmed angifvit de hufvudsakliga skäl, som Tolstadius vid sammanträdet den 20 Nov. förebar för sin vägran att inlåta sig i samtal med konsistorium den 22 Maj

1) Framdeles förklarade han sig häröfver på följande sätt: hade han vid uppläsningen kunnat fatta extraktet, hade han ock yttrat sig derom, isynnerhet om konsist. frågat honom angående hvar punkt särskildt; men då auktor (Dippel) blef inbegripen under frågan, ville han icke förhastat sig, ty han hade då måst känna auktorns hela system. Se Tolstadius mot Ström i acta Tolstad.

eller att förkasta Dippels satser den 16 Okt.¹⁾ Dessa skäl föreföllo konsistorium otillfredsställande och haltlösa. Tydligt var dock, att Tolstadius numera hade alldeles förkastat Dippels lära, hvilket konsistorium äfven måste vidgå.

Orsakerna, hvarföre konsistorium det oaktadt ansåg honom saker, skola vi längre fram omtala, sedan vi först redogjort för tvänne hans qvinliga anhängares uppförande och uttalade åsichter i konsistorium, emedan dessas tillvägagående icke litet bidrog till konsistorii stränga dom öfver honom.

De nämnda anhängarne voro tvänne riksrådet Ekeblads pigor *Margareta Wolker* (fadern var sekreterare och broder till kamrer v. Walcker) och *Kristina Blomberg* (från Jönköping, fadern var löjtnant). Om dessa förekom frågan i konsistorium första gången den 23 Oktober, då kyrkoherden *Nordberg*²⁾ berättade, att han på uppmaning af riksrådet Ekeblad infunnit sig hos honom och förhört tvänne hans pigor. Af Nordbergs berättelse om förhöret fann konsistorium, att de voro »med flit» undervista i Dippels lära och af hans villosatser alldeles förförda. Det beslöts, att de skulle uppkallas, och infunno de sig den 6 November. De fingo uppläsa andra trosartikeln. På preses' fråga, om de förstode detta kristendomsstycke eller läran om återlösningen, svarade de, att de icke förstodo den, men bådo Gud om upplysning. För öfrigt kunde kyrkoherden — sade de — fråga Gud, så finge han veta det; de vore enfaldiga och kunde icke gå in i den hemligheten. På de flesta frågor gäfvo de ungefär liknande svar; dock voro de beredda att skriftligen svara, ifall konsistorium ville skriftligen gifva dem frågor; men konsistorium ansåg

1) I sin försvarsskrift till konungen af d. 13 Febr. 1729 andrager Tolstadius ytterligare till sitt urskuldande, hvarföre han varit försigtig i förkastandet af Dippels satser, föredömet af tvänne män: Pritius (professor i Greifsväld) och Spener. Den förre yttrar i företalet till Arndts sanna kristendom: »jag vill ej fördöma någon, innan jag sjelf sett de rum, som föregifvas innehålla sådane vederstyggeliga och grufveliga saker». Spener ville ej fördöma Jakob Böhme, under föregifvande, att han saknade tillräcklig kunskap om dennes skrifter.

2) Göran Nordberg, Karl XII:s bekante häfdatecknare, † som kyrkoherde i Klara församl. 1744.

dem skyldiga att muntligen svara, och Blomberg, som ville gå sin väg, befaldes att stanna. På frågan om Guds vrede yttrade de: vi gå inte in i den saken; vi veta, att det står i 1 Joh. 4: Gud är kärleken, men inte veta vi, att det står på något ställe, att Gud är vreden, Gud har inte låtit oss känna sin vrede, därför kunna vi inte tala derom. Sina synder kände de af Guds nåd, och de kände intet annat än kärleken, påstodo de, när de kände synden, kunde därför ej heller tala om något annat än Guds kärlek, och i psalmboken stode: Han synes vred och är dock blid (dem påpekades Davids 38 ps., men de sade: »vi ha inte gått in i erfarenhet efter honom»). Frälsarens ämbete bestod, enligt Wolker, i att lära oss; Blomberg åter ville derom icke yttra sig. Preses frågade: hvarigenom skolen I blifva från synden rättfärdigade? Wolker svarade: genom Kristi rättfärdighet, som oss tillräknas i tron. Blomberg åter: saken är mig för hög, jag kan inte gå in i henne. Preses frågade: hvad böner läsen I, när I bedjen? Svar: dem som Gud ger oss nåd till; själen vore föröfrigt inte förbunden till någon viss bön. De fingo på begäran upplysning om Guds egenskaper, och särskildt anfördes språken: »hämnden är min, jag skall vedergällat»; och »det är gräseligt att falla i lefvande Guds händer». De sade: vi ha alltid ment, att Gud är kärleken, — när blef Gud vred? Dem svarades: när människan föll i synd. Wolker invände: är då Gud föränderlig? Derpå genmälte preses: Gud har af evighet haft hat och styggelse till synden, och Hans dom öfver människans synd är evig. De påstodo sig dock aldrig hafva känt vreden. På frågan, till hvilken församling de hölle sig, svarades: der de funne bästa beten för sina själar, d. v. s. i Skeppsholmens. Då dem tillspordes, om de inhemtat en sådan kristendomskunskap af Tolstadius, så genmälte de, att de hade lärt af Gud, men kunde icke veta, om de lärt af Tolstadii predikningar; och utom honom hade de hört andra prester, såsom Båld,¹⁾ salig Kjellin, Eneberg och

1) Härvid invände preses: »af Bålds predikningar ha'n I aldrig lärt sådant».

Giers.¹⁾ Vid protokollets justering medgaf Wolker, att Gud är rättfärdig, men kunde inte finna, att Han är vred. Tydligt var, såsom Schröder anmärkte, att den, af hvilken de undervisats, inbillat dem, att när man talar om vrede hos Gud, man då menar en sådan vrede, som finnes hos vreda människor. — Pigorna blefvo angifna hos stadsfiskalen i enlighet med kgl. brevet af d. 27 Juni 1728. Den 25 följande Nov. inkom stadsfiskalen och anhöll, att konsistorium ånyo ville försöka rätta nämnda pigor: inför kämnersrätten hade de visserligen erkänt, att de alltför hetsigt och obetänksamt yttrat sig i konsistorium, men de ville dock icke vidgå, att de läst Dippels skrifter, utan blott bibeln och psalmboken. På deras sannfärdighet var likväl icke mycket att lita, enligt Nordbergs utsago. De inkallades emellertid, hvarvid de medhade en fullmäktig att föra deras talan. Denne tog dock snart afträde, enär konsistorium förklarade, att de i sådana mål icke kunde hafva någon fullmäktig. Honom erbjöds dock att med pigorna undergå förhör i sina kristendomsstycken; dertill sade han sig nog vara redo, men fann likväl för godt att aflägsna sig. Pigorna ville icke heller denna gången inlåta sig i samtal. Wolker medgaf dock äfven nu, att Gud är rättfärdig, så att han icke tål synden; och Blomberg sade, att Gud har försonat verlden med sig sjelf. Föröfrigt yttrade Wolker, att de kunde väl svara efter bokstafven, men att svara af hjertans öfvertygelse, det kunde hon icke. Med Tolstadius påstodo de

1) Med anledning af pigornas uppgift, att de åhört komministern vid Nicolai mgr Bålds och komministern vid Maria Magdalena kyrka Enebergs och prestmannen Giers' predikningar, blefvo dessa uppkallade i konsist. d. 13 Nov. s. å. Båld fick dervid erinran om, att han aldrig i sina predikningar »förlagt» de dippelska villfarelserna, hvarvid Båld invände: jag har alltid lärt och styrkt den lärans sanning, som vi ha af Guds ord. Eneberg fick det vitsordet, att han vid alla tillfällen predikat mot Dippels villfarelse. Om afidne Kjellin intygade flere, att han både i sina predikningar och på sitt yttersta förklarar sin detestation för Dippels lära. Giers hade visserligen också predikat mot villfarelsen, men hade icke den grund i teologien, som en prest bör ega. Preses sade sig sjelf hafva hört honom predika så aldeles utan ordning och sammanhang, att han önskade sig aldrig mer få höra ett dylikt blandfoder på predikstolen. Båld förbjöds att vidare använda Giers vid Storkyrkan.

sig icke hafva talat om sådana saker. Han hade dock själf medgifvit, att han talat med dem, sedan de första gången varit före i konsistorium, och funnit, att de i ett och annat svarat ovisligen. De hänvisades till Nordberg för undervisnings erhållande. Dagen derpå voro de hos honom och frångingo då alldeles sina förra meningar. Denna sin senaste aflagda trosbekännelse vidhöllo de äfven i konsistorium d. 4 följ. Dec., men nekade svara på frågan, huru de så hastigt kommit att ändra åsichter; och ehuru de kände många af Dippels satser förförda, ville de icke uppgifva namnet på någon. Om samtalen i konsistorium hade de uppsatt en berättelse, deri »de illa upptagit och förvändt både frågor och svar». Denna berättelse hade kommit ut i staden; dertill kunde de icke förklara anledningen, ty de påstodo, att det aldrig varit deras uppsåt att lemna den i andras händer.¹⁾ Dessa pigor skadade mycket Tolstadius, då han af konsistorium ansågs vara upphofsmannen till deras förvända åsichter, emedan de bevistade hans predikningar och privata examina. Tolstadius själf upplyser, att han icke förnummit, det de haft Dippels »principier», innan de med deras herskap reste på landet; men efter deras hemkomst hade han förstätt, att de af Dippels villfarelser voro förförda.²⁾ Inför kommissionen upplyste sedermera en för dippelianism anklagad, benämnd Erland Hjerne, att han stått i korrespondence med dessa pigor, ehuru han dock alldeles fritager sig från både att hafva hyst tycke för Dippels satser och bibringat nämnda pigor någon sådan smak.³⁾ Hellman och Volter, som eljest sammanfört allt, som kunde tala mot Tolstadius, hafva dock icke lagt honom detta till last, hvadan han med all säkerhet kan fritagas från

1) Jfr konsist. protokoll om förhören med Ekeblads pigor den 23 Okt., 6, 13, 20, 25 Nov. och 4 Dec. 1728.

2) Jfr Tolstadii yttrande vid justeringen af konsistorii protokoll d. 25 Nov. 1728.

3) Kalsenius och Hermonius yttrade framdeles i kommissionen öfver det dippelska oväsendet, att om Hjernes riktighet i kristendomskunskapen kunde man icke vara så alldeles viss. Jfr dock Hjernes yttrande d. 20 Okt. 1729 i kommissionen.

att vara orsaken till nämnda pigors förvillelse. Om han åter bidragit till deras hastiga omvändelse, är en fråga, som kan hafva mycken sannolikhet för sig, ehuru äfven här intet bevis föreligger.

Som vi minnas hade konsistorium den 14 November af K. M:t fått befallning att förhöra Tolstadius och derefter inkomma med sitt betänkande i saken. Förhöret hade försiggått den 20 i samma månad, och den 4 December hade konsistoriales sina vota i Tolstadii sak färdiga. Åt preses uppdrogs att utarbета själfva betänkandet. Detta genomgicks den 9, och, sedan det med några förändringar gillats, ingafs det till konungen den 13 December 1728.

I denna skrifvelse påvisade konsistorium, att Tolstadius egt Dippels skrifter i sitt hus och utlånat dem åt andra, samt att det varit hans pligt att ingå i pröfning af nämnda skrifter, då det icke kunde vara honom obekant, att Dippels villfarelser voro i staden utspridda, och då han dessutom för desamma blifvit varnad såväl af flere enskilda personer som ock i konsistorium och i justitierevisionen. Men att han både pröfvat och funnit smak i Dippels lära, ansåg konsistorium vara bevisadt dels af hans lärjungar, bland hvilka konsistorium med fullkomlig säkerhet räknade Ekeblads pigor, dels af hans »lama, ljumma och absurda ursäkter», hvarföre han icke pröfvat nämnda lära, dels af hans samtal med prestmännen Hellman och Volter, hvarvid han bjudit till att conciliera henne med Skriften¹⁾, samt dels slutligen af hans vägran att i justitierevisionen förkasta samma lära. Ytterligare androg konsistorium det misstänkta förhållandet, att alla personer i hufvudstaden, som hyste tycke för Dippels satser, höllo sig till Tolstadii församling och med honom plägade förtroligt

1) I sitt bref af d. 14 Nov. 1728 till konungen säger Tolstadius, att han i diskurser med en och annan om Dippels föregifna satser sökt conciliera det, som lydt hårdt, med Skriften. Detta yttrande ville han sedermera hafva så uttydt, att han sökt conciliera sin egen mening med Skriften, men ingalunda sådana grofva satser, som i extraktet förelågo. Jfr Tolstadii bref till konungen af d. 13 Febr. 1729 och hans försvar mot Ström i acta Tolstad.

umgänge. Konsistorium medgaf visserligen, att han numera alldeles förkastat Dippels lära, men det trodde sig likväl icke kunna tryggt lita på uppriktigheten af hans gjorda förklaring, emedan det i alla tider varit falska lärares manér att just på samma sätt som Tolstadius »svinka», när man af dem fordrade besked om den tro och det hopp, som i dem varit. Kunde föröfrigt, menade konsistorium, en prest i den lutherska kyrkan efter så många erhållna varningar draga i betänkande att förkasta en så grof och fördömlig villfarelse som Dippels under förebärande, att han densamma icke känt och pröfvat, så vore hans pröfvande och slutliga förkastande af samma villfarelse icke mycket att bygga på; isynnerhet när det icke skett, förrän han märkte, att öfverheten med sådant nit tagit saken om hand, och fruktan för straff således varit den egentliga driffjedern. Hos Tolstadius hade konsistorium dessutom icke förspott något tecken till ånger öfver hvad som af honom nu felats, ej heller öfver de många andra felaktiga steg, som han under sin ämbets-tid vid Skeppsholmen begått. Så hade han ofta hellre följt sitt eget tycke än lag och förordningar samt konsistorii föreställningar, »hvilka han alltid med förakt och sidvördnad upptagit» och dermed längesedan gjort sig skyldig till det straff, som kyrkolagens 19 kap. 23 § bestämmer. År 1725 hade han blifvit benådad med vilkor att icke göra sig skyldig till någon ny förseelse. Likväl vore han nu icke utan skuld, att så många personer blifvit vilseförda.

På grund af alla dessa skäl tillstyrkte konsistorium, att *Tolstadius på en behaglig tid sattes från ämbetet, sedan han i sin församling efter formulär förklarat Dippels lära fördömlig, så att han finge tid att läsa adversarios; hvarefter på K. M:t komme att bero att sätta honom på någon annan ort till ämbetet igen.*

Emellertid hafva tre af konsistorii ledamöter haft en från flertalet afvikande åsigt angående Tolstadii bestraffning. Dessa tre voro kyrkoherdarne Schröder, Forskål och Bergner, hvilka icke ansågo Tolstadius saker till suspension, men väl

skyldig att offentligen och enskildt vederlägga de dippelska villfarelserna. Bergner yrkade ock, att Tolstadius skulle inför sin församling aflägga den trosbekännelse, som han afgifvit inför konsistorium. Schröder ansåg, att Tolstadius i mycket felat och brutit samt icke visat den nit och flit, som han bort, och att det ålåge honom att både erkänna och betyga ånger öfver de felaktiga steg, han begått, och att alltid fast förblifva vid Guds helsosamma ord. Forskål deremot fann, att Tolstadius icke blifvit öfverbevisad att hafva hvarken försvarat eller utspridt Dippels lära, samt att han dessutom i konsistorium rätt utlätit sig och alldeles förkastat nämnda lärosatser.

Hvad grund konsistorium hade till det anförda stränga utlåtandet, skall den följande undersökningen ådagalägga. Konsistorii djupa misstroende mot Tolstadius underhölls utan tvifvel genom de åsigter om honom, som tvänne hans medhjelpare i ämbetet, hvilka ju bäst borde känna honom, redan länge i enskilda samtal utspridt och nu äfven i offentliga predikningar började bekantgöra.

Hvad de hade att om Tolstadius berätta bekräftade i allo riktigheten af konsistorii antagande, att han ännu i hemlighet var Dippels lära tillgifven. Som dessa båda prestmän varit både begynnelsen och änden till ryktet om Tolstadii tillgifvenhet för Dippels villfarelser, vilja vi något sysselsätta oss med dem, innan vi redogöra för regeringens beslut i saken, emedan de till detta beslut i sin mån medverkade. Dessa prestmän voro Jonas Hellman och Johannes Volter.

Hellman var född i Nyköping 1697. Föräldrarne voro handlanden derstädes Johan Hellman och Maria Ekman. Den unge Hellman sattes i Strengnäs skola 1708, reste till Upsala universitet 1716 samt promoverades derstädes till magister 1722, hvarefter han samma år prestvigdes i Strengnäs. Snart derefter begaf han sig till Stockholm, der han tienstgjorde som adjunkt hos kapellanen vid Storkyrkan åren 1724—27 samt biträdde i 4 år till 1727 komministerarne vid S:t Olof Hermonius och Stricker med predikande. På hösten sistnämde år kom han i delo med konsistorium i anledning af konven-

tiklar, som han hållit. Hellman bedyrade i konsistorium, att han frågat preses om lof till sammankomsternas hållande, men denne betygade lika heligt, att han aldrig tillfrågats. Förklaringen till dessa motsatta påståenden ligger väl deri, att Hellman, som om söndagarne brukade gå omkring i husen och på föräldrarnes anmodan repetera predikan med barnen efter aftonsången, hade frågat preses, om han icke istället finge taga dem med sig hem. Preses säger visserligen, att han icke lofvat detta, men synes ej heller hafva absolut nekat, hvaraf Hellman tyckes dragit den slutsatsen, att han hade lof att hålla sammankomster. Vid dessa gick enligt hans berättelse så till: han sjöng med de församlade 2 å 3, ja ock väl 5 å 6 psalmer dels ur psalmboken, dels af Österlings, dels af Mose och Lamsens visor, hvarefter han föreläste söndagens evangelium och repeterade den predikan, han hört i Skeppsholmen eller annorstädes, i så måtto, att han sjelf svarade på de frågor, han framställde och höll dermed på hela 2 timmar å rad, hvarefter han slutade med bön, Fader vår och Välsignelsen samt 2 eller 3 af nämnda psalmer. Hann han inte hem i rätt tid, började hans hustru¹⁾ sjunga psalmer, tills han kom hem.²⁾ Som denna »nyhet» var stridande mot konventikelplakatet, blef han förbjuden att dermed fortsätta, hvartill han nekade under återopande af, att man måste mer lyda Gud än människor. Genom ett yttrande vid ungefär samma tid, att i Stockholm icke funnos mer än 3 rätta prester, hade han ytterligare gjort sig misshaglig hos vederbörande, så att preses i konsistorium strax efter det nämnda förhöret derstädes förbjöd Båld att vidare låta Hellman predika i Storkyrkan. Deröfver klagade den sistnämde, men konsistorium fälde det utslag, att Barchius enligt kyrkolagens 24 kap. hade makt att gifva ett dylikt förbud. För sina sammankomster blef Hellman kort derefter dömd till böter, hvilket dock icke afskräckte

1) Hellman var gift sedan 1724 med Maria Zellbell.

2) Se konsist. protokoll d. 18 Okt., 8 Nov. 1727. Tilläggas må, att preses yttrade, det han både uppmuntrat och rekommenderat Hellman, så länge han repeterat predikningar för barnen.

honom att dermed fortfara. Sedan han icke mer fick predika i Storkyrkan, antogs han af Tolstadius att i Skeppsholmen predika apostel- och fredagar samt att efter aftonsången repetera predikan i kyrkan. Denna repetition höll han sedan, utan Tolstadii medgifvande, i sitt hem, och ådrog sig dermed nytt klander af konsistorium.¹⁾

Den andre af Tolstadii medhjelpare *Johannes Volter* härstammade från Vestergötland, hade några år som prest vistats i hufvudstaden och tjenstgjorde vid denna tid likaledes vid Skeppsholmskyrkan. I likhet med Hellman hade han varit tilltalad för oloffiga sammankomsters hållande. Bägge dessa prester voro förenade med Tolstadius i en innerlig vänskap, som dock sedermera efterträddes af misstänksamhet, bitterhet och förtal. Tolstadii stora anseende synes hafva väckt deras afund, sedan de kommit att tjenstgöra hos honom, ehuru den slumrande gnistan först kom till utbrott under samtalen mellan dessa tre om Dippels åsigter. Under diskurser om hithörande ämnen har troligen resonnerats för och emot, såsom vid disputationer plägar ske, hvarvid Tolstadius utan tvifvel delvis försvarat Dippels satser och sökt att »conciliera» några af dem med Skriften samt trott, att det, som låtit hårdt och anstötligt icke varit så illa menadt. Har han dessutom vid den tiden verkligen känt någon böjelse för Dippels lära, så blir ännu mer förklarligt, huru han kunde väcka sina vänners misstänksamhet. Sedan deras misstankar emellertid en gång blifvit väckta, tydde de allt, som af Tolstadius i dessa frågor yttrades, som idel dippelianism. De voro der efter ej heller sena att hvar de kunde »antingen under Tolstadii lastande eller under sken af medlidande göra honom ryktbar för dessa Dippels villfarelser»²⁾, så hos presidenten Strömfelt, amiral Taube, v. Walcker, Österling med många flere.

För att lemna upplysningar dels om Tolstadius och dels om andra, som kunde hysa dippelska åsigter, voro de inkallade för konsistorium den 20 Nov. 1728, hvarvid Hellman

1) Se konsist. protokoll d. 4 Dec. 1728, 19 Maj, 2 Juni 1729.

2) Se Adelstjernas votum i kommissionen.

upplyste, att han fått Dippels skrifter af v. Walcker och fattat styggelse för dem. Han misstänkte, att det gemena folket lärt Dippels villosatser af en guldsmed Bernego. Angående Tolstadius sjelf fick han i dennes närvaro yttra sig och sade, att han hållit honom misstänkt, men dock hvarken i hans predikningar hört något anstötligt, eller i hans privata examen förnummit honom drifva Dippels villfarelser, dock hade, berättar Hellman vidare, när han för någon tid sedan kommit från Södermanland, åtskilliga personer infunnit sig hos honom med begäran, att han icke ville förstöra det goda, som Tolstadius uppbyggt. Deraf säger han sig blifvit föranlåten att gå till Tolstadius och samtala med honom om Dippels satser, då Tolstadius utlätit sig så, att »Dippel gått från grunden, men dock varit trogen i det som han sett». — Volter fick derefter yttra sig i konsistorium och berättade, att han väl hört något, som han i förstone tyckt vara anstötligt och derföre hållit Tolstadius misstänkt; men när han med eftertanke pröfvat hans utlåtelse, så har han funnit, att Tolstadius endast yttrat sig mot missbruket, och hade denne föregående söndag predikat om Kristi förtjenst och allena gällande försoning, hvarmed han försonat Guds vrede, både den närvarande och den tillkommande. För öfrigt, tillade Volter, är det svårt, ja, nästan omöjligt att något visst tala om dem, som stå »in statu scrupuloso et tentationis». Det förtjenar anmärkas, att Tolstadius, så fort han såg dessa personer i konsistorium, var färdig med jäfsanmärkningar mot dem, emedan de, enligt hans åsigt, gjort sig inhabila att vittna mot honom, då de på åtskilliga ställen förtalat honom. Konsistorium förestälde honom, att han med deras jäfvande blott gjorde sin sak misstänkt, men han hotade dem icke destomindre med att hvad de sade, skulle de äfven bevisa.¹⁾ Han hade dock orsak att gifva dem en dylik varning, ty redan innan Schröder i konsistorium rådt till Tolstadius uppkallande, hade Hellman och Volter varit hos honom och sagt, att Tolstadius icke var emot Dippels skrifter samt beklagat det ovä-

1) Jfr konsist. protokoll d. 20 Nov. 1728.

sen, som dennes på svenska öfversatta skrifter fört med sig. De hade infunnit sig så ofta hos Schröder med berättelser än om ett, än om ett annat, stundom för och stundom mot Tolstadius, att han slutligen måste antyda dem, att om de hade något att säga, så kunde de göra det på behörig ort.¹⁾ Derefter kommo de öfverens att från S:t Andreæ dag 1728 predika mot Tolstadius, dock »på satyriskt sätt», men så att församlingen kunde märka, att Tolstadius åsyftades. Hellman gjorde början nämde dag, i det han med ifver förkastade sådana lärare, som svinka och raggla, hafva annat på predikstolen, annat hemma, förföra enfaldiga själar m. m.¹⁾ Hellmans »svåra utlåtanden och häftiga utfaranden» i sina predikningar under julhelgen nämnda år väckte sådan anstöt, att många af församlingen gingo ur kyrkan, innan predikan var slut, och att en mängd officerare klagade hos amiral Taube, hvaraf följden blef, att denne förbjöd Tolstadius att vidare betjena sig af Hellman.²⁾ Men icke blott genom predikningar sökte de skada Tolstadius, utan Volter gick strax efter jul 1728 okallad till justitiekansleren för att omtala Tolstadius tillgifvenhet för Dippels lära. Hellman gick likaledes okallad femte dag jul s. å. till d:r Barchius och beklagade, under sken af ett tryckande samvete och med tårar i ögonen, att han den 20 Nov. icke i konsistorium gjort en så ren och tydlig bekännelse, som han bort. — Med anledning häraf och af ryktet, att presterna i Skeppsholmen predikade mot hvarandra, blef Hellman i konsistorium uppkallad den 29 Jan. 1729. Härvid berättade han, att många i församlingen antagit villfarelserna, ja, han fruktade, att större delen voro dermed besmittade. Mot Tolstadius säger han sig hafva blott indirekte predikat. Tolstadius skall ej heller direkte vederlagt hans predikningar, men dock utlätit sig så, att det var tydligt, att han åsyftade honom och Volter. Han hade nämligen mycket talat om Kanaans bespejare och om sådana, som sökte komma honom på fall, drifva honom bort och träda i hans rum o. s. v.

1) Jfr Adelstjernas votum i kommissionen.

2) Jfr Taube's intyg af den 22 Febr. 1729 (i acta Tolstad.)

Han hade äfvenledes mycket ordat om förföljelse och dervid uppläst Davids 35 ps. samt uppmanat till ståndaktighet, fastän det skulle gå så hårdt på, att några skulle blifva ryckta från hjorden till slagtoffer. Hellman påstod vidare, att Tolstadius visserligen till honom yttrat, det han numera funne Dippels satser oriktiga, men dock icke tillstadt Hellman att predika mot desamma. Deraf drog han den slutsatsen, att Tolstadius ännu icke i verkligheten förkastat de nämnda villfarelserna. För att bevisa detta sitt påstående lofvade Hellman att med det snaraste inkomma till konsistorium med en fullständig berättelse härom.

Märkligt är, att Hellman några dagar före nu beskrifna sammanträde afsändt till Tolstadius ett bref, fullt med bittra och hotfulla utlåtelse mot honom, i afsigt att framdeles blifva jäfvad som vittne. Han kände således redan då med sig, att han framställt och komme att ytterligare framställa mot Tolstadius sådana påståenden, att han för deras tillförlitlighet sedermera icke ville stå till svars. Emellertid ingaf han den 13 följande Febr. till konsistorium den utlovade berättelsen, deri han påstod, att Tolstadius både varit och ännu vore intagen af Dippels lära. Som stöd för det förra antagandet åberopar han, att Tolstadius förlidet år för honom berättat, att Dippel skrivit mot ortodoxien och på det tydligaste framställt salighetens väg. Dervid hade Tolstadius tillika yttrat sitt missnöje med Schröder, som författade en motskrift, men äfven uttryckt sin glädje öfver, att Dippel höll på med en apologi. En annan gång, när Hellman på Tolstadii bord fann Dippels »Secten-Spiegel», hade han yttrat: *lasten icke, det Ni ej förstår; det är en dyrare sanning, än Ni kan tro, och Dippel är en dyr Kristi apostel.* Åter en annan gång hade Tolstadius påstått, att i Gud egde ingen vrede rum; således funnes ej heller någon justitia vindicativa med evig pina, utan betydde ordet evig endast en viss lång tid. Hvad syndernas förlåtelse beträffar, skall Tolstadius hafva yttrat, att derom vore i Skriften blott taladt explicationsvis efter våra föreställningar. Redan sommaren 1728 skulle Tolstadius hafva sagt

sig vilja offentligen på tillfrågan bekänna sig till Dippels lära om rättfärdiggörelsen.

Som bevis, att Tolstadius ännu vore af samma mening som förut, androgs, att de förförda hemligen styrktes af honom, att han icke ens varnat sin egen broder för Dippels satser, och att hans samtal med sitt sjuka syskonbarn förrådde dippelianism. Till allt detta kom ytterligare det förhållandet, att han umgicks förtroligt med de förförda, men drog sig undan för sina kristendomsbröder, derföre att de voro emot Dippel.¹⁾ — Detta memorial skickades af konsistorium till justitiekansleren, som den 25 Febr. s. å. uppkallade Hellman och Volter att höras isynnerhet angående Tolstadii senaste predikan. De måste tillstå, att han talat rätt och vackert om försoningen, men ansågo, att han gjort detta af fruktan och mot sin öfvertygelse, ty Hellman försäkrade, att Tolstadius yttrat bland annat till honom, det han vore förvissad, att *Dippel lagt oss före en himmelsk sanning, och att han derföre måste gå i offentlig bekännelse om allt, det Herren förvissat honom om.* Volter hade att berätta, att äfven han blifvit af Tolstadius afrädd att lägga sig emot Dippels lära m. m.²⁾ — Dessa vittnesmål af tvänne Tolstadii medhjelpare jemte konsistorii förut omnämnda skrifvelse voro utan tvifvel de orsaker, som förmådde regeringen att den 7 Mars 1729 tillsätta en kommission, som hade att i första rummet undersöka Tolstadii sak, men sedermera äfven de öfrigas, som voro för dippelianism misstänkta.

1) Jfr Hellmans memorial i acta Tolstad.

2) Se protokoll öfver förhöret hos just.-kansleren i acta Tolstad.

ANDRA KAPITLET.

Kommissionen öfver det dippelska oväsendet.¹⁾

Kommissionen utgjordes af 9 personer: 5 lekmän och 4 prester. De förra voro: presidenten i Svea Hofrätt friherre *Petter Scheffer*, vicepresidenten i Kammarrevisionen friherre *Johan Thegner*, lagmannen *Nils Adelstjerna*, assessorn i Svea Hofrätt *Nils Vester*, assessorn i Bergskollegium *Johan Bergentjerna*; de senare: teologie professorn vid Universitetet i Upsala *Daniel Lundius*,²⁾ öfverhofpredikanten magister *Anders Kalsenius*,³⁾ kyrkoherden magister *Michael Hermonius*⁴⁾ samt prosten och kyrkoherden *Anders Båld*.⁵⁾ Till ordförande och vice ordförande voro utsedde Scheffer och Thegner; allmän åklagare var stadsfiskalen Erik Ström.

Inför denna kommission, hvars förhandlingar varade i öfver 2 år eller från d. 7 Mars 1729 till d. 22 Maj 1731, då skrifvelsen till K. M:t och de senaste protokollen justerades, blefvo omkring 100 personer inkallade såsom anklagade eller vittnen. Åklagaren behöfde icke länge vara i tvekan, hvilka han, utom Tolstadius, skulle åtala, ty Hellman höll sig äfven nu framme och uppsatte strax i början, då kommissionen begyntes, 3 memorialer såväl öfver personerna, hvilka borde inkallas, som ock öfver frågorna, som till dem borde framställas. Dessa memorialer lemnade han till konsistoriinotarien, men med afsigt att de genom dennes försorg skulle komma åklagaren

1) Källor för detta kapitel: kommissionens akter (förut anförda under titeln *acta Tolstad.*) och protokoll (i Riksarkivet) samt frikännelse- domen öfver Tolstadius.

2) Vid denna tid (d. 10 Mars 1729) utnämnd till biskop i Strengnäs, † som sådan 1747.

3) Var halfbroder till den förut omtalte Dr:en Nils Barchius, hvilken han 1725 efterträdde som öfverhofpredikant, 1730 som pastor primarius och 1734 som biskop i Westerås, † 1750.

4) Kyrkoherde i Ladugårdslandet.

5) Se sid. 29.

tillhanda, hvilket också skedde. Volter var äfven om nämnda memorialer underrättad, och det tredje skrefs hemma hos honom.

Den förnämste af de anklagade var Tolstadius, och hans ifrigaste motståndare voro pietisternas hufvudmän vid denna tid i Stockholm, eller utom Hellman och Volter, von Waleker och Österling. De båda sistnämnda hade dock först af Hellman blifvit intalade, att Tolstadius vore tillgifven Dippels lära.¹⁾

Såsom förut är berättadt, hade Hellman redan före kommissionens tillsättande skriftligen uppsatt och till konsistorium ingifvit sina anmärkningar mot Tolstadius, hvarvid Volter troget bistått honom genom att hos vederbörande personligen bekräfta den förres utsagor. Skriftligen hade Volter deremot icke hittills uppträdt. Detta skedde först genom ett vidlyftigt memorial, som han till kommissionen ingaf den 12 Juli 1729. Enligt hvad han häri berättar, har Tolstadius från och med den 22 söndagen efter Trinitatis 1727 ändrat predikosätt. Då han förut varit strängt lagisk, har han sedermera blott talat om Guds kärlek samt lärt, att försoningen bestode i vår viljas harmoni med Guds vilja och i fiendskapsens dödande i oss; han skall ock hafva mycket talat om det sjelfständiga ordet, Kristus, men intet om det skrifna samt påstått, att Kristus under frestelsen i sig känt syndens gift, och att hvad i hans mandom varit mot Fadrens vilja i strid blifvit genom lidande öfvervunnet. Volter genomgår kritiskt Tolstadii predikningar från 1 söndagen i Advent 1728—Fastlagssöndag 1729: i några af dessa har Tolstadius visserligen förmanat folket att högt akta Guds ord och bedyrat, att han aldrig gått från grunden eller Kristi försoning för våra synder samt desslikes uttryckligen förkastat Dippels lära. Men Volter är dock icke tillfreds med dessa predikningar, ty dels har Tolstadius blott »lamt» talat om Guds ord, dels i en predikan blott nämt om frälsningen från syndens kraft och välde, men intet om frälsningen från skulden och fördömseln och

1) Tolstadius ansåg likväl Österling som förnämsta orsaken till sin förföljelse.

dels yttrat, att man bör gå i ett fördoldt tillstånd, tills man hinner mogna. Äfven med de predikningar, i hvilka Tolstadius talat »rätt vackert» om försoningen, såsom på fastlags-söndagen 1729, är Volter icke belåten, ty han fruktar, att sådant icke skett af hjertat, isynnerhet som han i samtal med Tolstadius hört honom med glädje tala om Dippels skrifter mot ortodoxien samt beklaga Kjellin och Schröder, som lagt sig deremot; hvarjemte han sjelf säger sig hafva blifvit uppmannad att icke så göra, då Dippels lära vore en dyr och gudomlig sanning samt Dippel sjelf en stor Guds och Jesu apostel. Vile derföre ej Volter upphöra att predika mot Dippel, hade Tolstadius hotat att taga aftonsångspredikningarne från honom, men tillika bedt honom att i stillhet begrunda Dippels lära; hvarvid han förklarade, det han sjelf i början också lade sig emot nämnda lära och mot dem, som sökte öfvertala honom,¹⁾ men sedan fått ljus i saken. För att riktigt sätta kronan på verket har Volter till slut att förmåla, det Tolstadius sons informator på svenska öfversatt Dippels skrifter, hvarvid öfversättningen blifvit af Tolstadius genomsedd. — Att Tolstadius icke hade någon synnerlig svårighet att få Hellman och Volter jäfvade som vittnen, är lätt förklarligt, och han behöfde icke använda det med hotelser uppfyllda bref, som Hellman redan i Januari för detta ändamål tillskrifvit honom. Brevet kom föröfrigt icke Tolstadius tillhanda förrän längre fram, emedan hans hustru, som fått kunskap om dess innehåll, icke ville oroa honom dermed, utan återskickade detsamma. Hellman ville dock blifva jäfvad, dels emedan han i sitt samvete kände sig öfvertygad att hafva »extravagerat limites testis» och dels för att undvika »svårigheter, hot och undsägelser», som för hans uppförande mot Tolstadius gjordes honom. Så blef han spottad i ansigtet midt på gatan, hans hus hotades med nedrifning, han sjelf blef öfverhopad med förbannelser; dessutom tyckte han, att

1) Dessa skola enligt Volters uppgift hafva varit Strokirch och Hjerner. Någon Hjerner förekommer icke i protokollen, men väl en Hjerne: densamme som stod i skriftvexling med Ekeblads pigor. Det är troligen denne, Volter menar.

Tolstadius predikningar voro annorlunda än förut, och trodde han sig dessutom kunna gifva bättre upplysningar, om han sluppe att vittna.¹⁾

Af dessa skäl afsände han ånyo vid påsktiden samma år det nämnda brevet. Detta oaktadt sökte han sedan hindra, att det skulle framdragas till hans jäfvande²⁾ och bemödade sig på allt sätt att blifva för »habilt vittne» förklarad; men betygar tillika, att hade han blifvit som sådan antagen, så hade han måst afsäga sig att vittna. Han får ock af åklagaren det vitsord, att han »under ransakningen varit så van-kelaktig och så slingrig, att man ej kan fidera sig anten till det ena eller andra.»

Om Hellmans och Volters bitterhet mot Tolstadius vid denna tid kan man döma af deras yttranden till en landtmätare Sahlner, att Tolstadius vore »en satans rikes upp-rättare, en lismare, en skrymtare inför kommissionen, en afgud, som låtit afguda sig» m. m. Till deras missnöje bidrog också, att bägge mistat sina platser vid Skeppsholmskyrkan: Hellman i följd af amiral Taube's omnämnda skrifvelse till Tolstadius; Volter blef visserligen icke direkte uppsagd, men ansåg sig dermed hotad och flyttade derföre vid fastlagstiden 1729 till sin svärmoder, kopparstickaren van Avelens enka. Till och med en välgerning, som bevisades Hellman, sökte han vända till Tolstadius förklenande. En bryggare, som kände Hellmans fattigdom, hade skickat honom en tunn mjöl, men med tillsägelse till drängen, som framförde det, att ej nämna gifvaren. Hellman trodde, gåfvan kom ifrån Tolstadius, naturligtvis i afsigt att muta honom. — Efter någon tid började dock Hellman och Volter gå in i sig sjelfva och eftersinna sitt uppförande mot Tolstadius, och om de icke till största delen byggt sin anklagelse mot honom på blotta inbillningar och

1) Jfr kommissionens protokoll d. 8 Juli 1729.

2) Tolstadius ville icke begagna sig deraf, emedan han ville gå rent och ärligt tillväga; dock hyste han tillika någon fruktan för, att Hellman kanske genom detta bref snarare skulle blifva för ett ojäfvigt vittne förklarad. Volter gjorde kommissionen uppmärksam på detsamma, till Hellmans harm.

kanske äfven på än sämre motiver. Följden af detta eftersinnande var ett memorial, som de gemensamt ingåfvo till kommissionen den 17 Nov. 1729. Deras bekännelse lyder i sammandrag sålunda: utan att egentligen vilja återkalla sina förra yttranden, insåge de nu, att de icke med någon samvetstrygghet kunde påstå, att Tolstadii mening varit sådan, som de den fattat och deducerat. De tro, att han genom Dippels framställning af Guds kärlek blifvit bragt till goda tankar om honom, isynnerhet som han inför dem skall betygat »med hvad ångest han länge legat under lagen och Guds vredes känsla», och deraf möjligen föranledts att icke blott fälla ett gynnsamt omdöme om Dippels skrifter, utan ock »exercitii causa» gå in i de sakers »maintenerande», som han törhända aldrig rätt bepröfvat, än mindre i sitt hjerta bifallit. Vidare erkänna de, att, när något missförstånd började uppkomma, och de af åtskilliga fattade misstankar voro intagne, de då upptagit hans utlåtelse i en långt gröfre mening »än han intenderat och gjort sådane konklusioner, som honom kanske aldrig i sinnet kommit». De mena, att han, som de nu erkänna för ett kärt Guds barn, med Guds tillstod råkat i någon frestelse till närmare befastande i sanningen. Men — märk väl! — icke ens under den s. k. frestelsetiden har han, enligt deras nuvarande uppfattning, afvändts själar från Gud eller så predikat, att de enfaldige kunnat förförde varda, fastän de och andra, »af prejudicier intagna», så förestält sig. Äfven under samma tid har han framhållit Guds rättfärdighet, försoningen etc., fastän icke så klart som de då ville, men sedermera härligt och tydligt. Likaledes vidgå de, att icke allenast åtskilliga af hans åhörare hafva »horreur» för Dippels skrifter, utan att äfven de förförde nu vandrade i sanningen. De säga sig derföre hafva ovisligen och oförsigtigt handlat i denna sak samt tro och äro förvissade om, att Tolstadius » varit, är och genom Guds nåd blifvande varder en Jesu vän och en Herrans ögonsten». Några dagar derefter betygade Volter ytterligare inför kommissionen, att Tolstadius sommaren 1728 predikat riktigt både om Guds vrede och försoningen

samt erkänner sig ånyo hafva handlat ovisligen. Till förklaring af deras motsatta berättelser om Tolstadius anför Hellman en träffande liknelse: om jag, säger han, i skymningen ser en stubbe eller ett träd och tager det för en människa, så måste jag vidhålla detta, tills jag fått närmare reda på saken, men är ock då skyldig att rätta mig. — Hittills hade stor enighet rådt mellan Hellman och Volter, men nu upplöstes denna, och de började beskylla hvarandra för ostadighet och ombytthet. Volter påstod, att Hellman sökte Tolstadii umgänge;¹⁾ och Hellman sade, att Volter »var ostadig både i läran och i denna processen». Slutligen återtog den sistnämde i Mars 1730 sin förklaring till Tolstadii förmån och vidhöll sitt första memorial, utan tvifvel uppretad af dennes skarpa inlaga mot honom och Hellman. I denna inlaga dels förnekar han deras förra påståenden och dels förklarar han sin mening med några i deras memorial klandrade uttryck; såsom att de trogne skola gå i ett fördoldt tillstånd, tills de hunnit mogna, hvarmed han menade, att man skall visa sin kristendom mer med gerningar än med ord, ty med det senare sättet alstras lätt ett andligt högmod, derföre skall man icke gifva sig ut, innan man utan skada kan göra det, med citat ur 1 Petri 3, 1, 2; Col. 3, 3 m. fl.; med det nya ljuset förstode han Evangelii ljus, 2 Kor. 4, 4; och angående Kristi frestelse hade han sagt, att Frälsaren utan tvifvel känt frestelsernas anfall i sin allraheligaste själ med smärta, men likväl före, under och efter frestelsen varit ren och helig.

Huru ringa värde måste tillmätas Hellmans och Volters påståenden mot Tolstadius, hafva vi nu sökt ådagalägga. Sjelfve råkade desse begge någon tid härefter ut för samma villfarelser, för hvilka de beskylt Tolstadius. Härom mera i nästa kapitel. — Hvad dennes öfriga motståndare beträffar, så blef

1) Hellman säger sig blott träffat Tolstadius 2 gånger, enär den senare drog sig undan, och bägge förnekade, att något närmare umgänge fanns dem emellan. Hellmans ånger öfver sitt förra beteende mot Tolstadius synes varit uppriktig. Jfr hans muntliga yttrande inför kommissionen efter ofvannämnda memorials inlemnande.

visserligen *Österling*¹⁾ som vittne jäfvad, men fick dock till kommissionen inlemna sina memorialer, deri han bland annat påstod, att Tolstadius mot gudliga lärare förfäktat Dippels skrifter, och att hans förtroligaste vänner och Dippels försvarare yttrat, att man kunde bruka alla de ordaformer, som i bibeln finnas, om Gud, blott man förstode dem i en rätt mening och icke som de af de oförståndige fattades. Vidare säger han sig känna djeknar, studenter, magistrar samt unga prester, som med dessa läror voro besmittade; men då af honom begärdes namn på någon af dessa, nekade han att uppgifva någon enda, utom Strokirch, hvilken skulle fält de omnämnda yttrandena om ordaformerna i bibeln. Strokirch har troligtvis haft några liknande uttryck, hvarom vi längre fram skola berätta. Tolstadius har emellertid förklarar sig icke »taga någon del» i Strokirchs utlåtande; han trodde föröfrigt icke, att denne haft en sådan mening.²⁾

Af de på ed hörda vittnena hade egentligen blott 3 något för Tolstadius menligt att berätta. Dessa voro kamrer von Walcker, en myntdräng Berg och en skoflickare Forsman. *v. Walckers* anklagelsepunkter voro, att Tolstadius haft förtroligt umgänge med Dippel äfven sedan dennes satser blifvit kända, att han aldrig hörts lägga sig mot Dippels lära, att han blifvit varnad af *v. Walcker* och andra, att denne sjelf hört honom i en predikan säga, att Kristus under frestelsen i sig känt syndens kraft och gift; *v. Walckers* husfolk hade äfvenledes förnummit Dippels principer drifvas i Skeppsholmskyrkan. Vidare skall Tolstadius under ett samtal med *v. Walcker* hafva frågat, hvar ordet förtjenst stode i

1) Carl Gustaf Österling, auditör, psalmförfattare och öfversättare af pietistik litteratur. Tolstadius berättar, att han långt innan Dippel kom till Stockholm drog sig från Österling, emedan komminister Kjellin fått sig bekant om honom »en mången bedröfvande sak,» hvarom äfven Tolstadius hade någon kunskap, hvarefter han i Kjellins och en annan persons närvaro fick Österling att tillstå sitt fel, som Tolstadius dock icke ville yppa.

2) Jfr Hellmans erkännande vid konfrontationen med Tolstadius, s. 681 i protokollen.

bibeln, och en annan gång velat lämpa 1 Joh. 3, 8 allenast till Kristus i oss, icke utom oss. Likaledes har Tolstadius, enligt *v. Walckers* berättelse, till en student Odhelius yttrat: »jag går sjelf upp i konsistorium och bekänner min lära». Som ytterligare skäl andrager *v. Walcker*, att han fått röna vänners hat, sedan han öfvergaf Holmskyrkan, och att Tolstadius, som förut var hans gode vän, nu dragit sig undan.¹⁾

På *v. Walckers* vittnesmål är dock icke mycket att bygga: dels fick han endast »per pluralitatum votum» aflägga ed, dels skred han i sin berättelse långt öfver de gränser, inom hvilka ett laga vittne bör hålla sig, i det han uppförde sig snarare som delator än som vittne och icke hade några bevis för sina påståenden. Ett och annat af det, som han berättat, såsom t. ex. om Tolstadius umgänge med Dippel, förhöll sig helt annorlunda enligt andras på ed aflagda vittnesmål. Ena gången påstod han, att alla, som gingo i Skeppsholmskyrkan, voro af Dippels lära »inficerade», andra gången nekade han att hafva fält ett dylikt yttrande under utropet: »ve mig, om jag det sagt!»²⁾; ytterligare tillstod han, att han sedan hört, det Tolstadius predikat mot villfarelserna.

Myntdrängen *Berg* erkände första gången, han var före i kommissionen, att Tolstadius lärt riktigt om försoningen. Men några dagar derefter ingaf han en skrift, deri han säger, att Tolstadius en gång på hans fråga angående Dippel yttrat, det han också en tid i förstone varit mot honom, men hade sedan under bön och åkallan fått upplysning i saken, att Dippel vore en Guds apostel. I en predikan hade han hört Tolstadius säga, att Kristus icke vore kommen att försona någon vrede i Gud, utan blott för att vår förvända vilja måtte

1) Tolstadius säger dock, att han redan före Dippels ankomst började så småningom draga sig undan Walckers umgänge, emedan han ofta blef uttröttad af dennes stora hetsighet och »myckna diskuterigar».

2) Jfr Adelstjernas och Bergenstjernas votum. Den senare, som umgåtts med Walcker, söker i någon mån ursäkta honom med hans hetsiga och häftiga temperament samt svaga hörsel, då han eljest »är en ärlig och samvetsgrann man». På hans berättelse om Tolstadius fäster dock icke Bergenstjerna något afseende.

blifva vänd till Gud igen. I en derpå följande predikan skall Tolstadius åter hafva talat både om Guds vrede och om försoningen genom Kristus.

Skoflickaren *Forsman* hade att berätta, det Tolstadius i en predikan 1728 yttrat, att Gud är idel kärlek, och att hvad som i Skriften talas om Gud, såsom vore han en förtärande eld, endast blifvit så sagdt för vårt svaga begrepps skull. I en annan predikan skall Tolstadius påstått, att Kristus vore kommen att försona vår afvikna natur med Gud samt ytterligare talat om det sjelfständiga ordet i själen och yttrat, att det i bibeln befintliga endast vore en död bokstaf. — Af Tolstadii förklaring blir det tydligt, att *Forsman*, som erkänner sig på förhand varit intagen af misstankar om hans benägenhet för *Dippel*, missförstått de omtalade yttrandena. Det måste medgifvas, att dessa också kunde missförstås af en man, som förut var intagen af fördomar. Så t. ex. hade Tolstadius talat om Guds vrede effective och affective, hvilka uttryck icke voro så lätta för *Forsman* att särskilja. *Hellman* åter hade dervid icke haft något att anmärka, utan måste tillstå, att Tolstadius följt *Hafenreffers* framställning de attributis divinis anthropopaticis. Vidare hade Tolstadius yttrat, att ett af ändamålen med Kristi ankomst vore att bringa vår afvikna vilja i öfverensstämmelse med Guds vilja, men som Kristi försonings frukt, samt talat om Kristus som det sjelfständiga ordet, men aldrig nekat Guds ords kraft, fast det för den, som står emot, blir en död bokstaf. — Att *Forsman* oriktigt uppfattat hans yttranden, bevisas ock deraf, att andra på ed hörda vittnen icke funnit något misstänkt i det, som *Forsman* anförde. Dessutom är att märka, det *Berg* och *Forsman* blifvit som vittnen uppkallade af *Hellman* och *Volter*, och att de afgåfvit sina berättelser, innan desse bägge ändrade åsigter.

Den person åter, hvilkens berättelse synes mest egnad att ställa Tolstadius i en mycket ofördelaktig dager, är gymnasisten från *Strengnäs* *Johan Ekman*.

Denne *Ekman* hade vid jultiden 1728 farit till Stockholm för att besöka Tolstadius och af honom få undervisning

i den sanna kristendomen. I Stockholm bodde han jemte en kamrat *Carelius* hos vaktmästaren *Hans Bergström*, och gick nästa söndagen efter jul till Tolstadius i ofvannämnda ändamål. Enligt *Ekmans* framställning har Tolstadius under detta besök sagt till honom: »vi ha en förfallen kristendom och skulle gerna söka bättra densamma» samt derefter frågat *Ekman*, om han läst *Dippels* skrifter, och på hans nekande svar yttrat, att i dessa skrifter vore en gudomlig sanning; dock måste han, om han ville förvänta att få någon öfvertygelse i dem, kasta bort alla præjudicier och falska begrepp, som han af bokstafven i den heliga skrift kunnat fatta. När han läst *Dippels* skrifter, skulle han komma igen och få undervisning i de stycken, som kunde synas strida mot sanningen. — När *Ekman* återkom till *Bergström* och omtalade besöket hos Tolstadius, fick han *Dippels* skrifter till afskrifning; men då han fann deras beskaffenhet, gick han icke vidare till Tolstadius, utan for hem. Kort derefter skref *Bergström* till honom, att han skulle uppbränna de skrifter, han hade om händer, emedan hans kamrat *Carelius* »kommit på obestånd» i följd af dylika skrifter. Detta bref kom af misstag i en annan persons händer, som ock hette *Ekman*, och blef derigenom bekant för vederbörande i *Strengnäs*, hvarefter *Ekman* kallades till förhör och aflade ofvan anförda berättelse.¹⁾ Han blef sedan befald att infinna sig i Stockholm för att »konfronteras» med Tolstadius, då han vidhöll, att denne fält om *Dippels* skrifter det yttrande, han förut berättat, och skall Tolstadius vid hans afskedstagande hafva sagt: »läs flitigt den heliga skrift, särdeles det 5, 6 och 7 kap. i *Matheus*, ty der finnen I ett compendium doctrinæ cælestis». *Ekmans* berättelse gjorde ett starkt intryck på åtskilliga af kommissionens ledamöter, såsom *Kalsenius* och *Hermonius*, isynnerhet som han »med besynnerlig sinnesrörelse, med dyra contestationer inför Guds allseende öga, på sin själ och salighet, med rinnande tårar blifvit fast

1) Inför kons. i *Strengnäs* d. 26 Febr. 1729.

vid sin utsago, nämligen att Tolstadius för honom sagt, att i Dippels skrifter är en dyr och himmelsk sanning». ¹⁾)

Ehuru Ekmans berättelse synes vara på samvete aflagd och afgifven utan intalan af någon Tolstadii ovän, beror den dock utan allt tvifvel på missuppfattning af samtalet med Tolstadius, och detta af följande skäl: 1) tillstod han sjelf, att Tolstadius bedt honom att endast och allenast blifva vid Guds ord och den heliga skrift; 2) afgaf Tolstadius en så lydande förklaring angående samtalet dem emellan, att, sedan han frågat om anledningen till Ekmans besök, hade denne sagt, att han blifvit dertill föranledd af Tolstadii rykte, som äfven hunnit till Strengnäs. Tillika berättade Ekman, att han äfven hört, det Tolstadius skulle hafva antagit en ny lära, näml. den dippelska. Tolstadius hade då svarat: »Jag har ingen annan lära antagit och drifvit än Jesu Kristi rena Evangelii sanning, och gifve Gud, att folket lade bort sina præsumptioner och præjudicier — om jag derhos sagt, att de dem fattat af ortodoxiens missbruk, kan jag inte erinra mig — så skulle de likväl förnimma, att jag ingen annan lära erkänner och drifver än den himmelska sanningen, som i den heliga skrift grundad är; och är mitt råd till Eder, att I enfaldigt blifver vid Guds ord och den heliga skrift. Törhända att Ekman då stod i den mening, att jag talt om Dippels skrifter». ²⁾) Vidare förefaller det 3) högst osannolikt, att Tolstadius, som icke gerna kunde vara okun- ning om konsistorii kort förut aflåtna skrifvelse, beträffande sin person, och visste sina båda medhjelpares utfall emot sig, detta oakadt skulle rekommenderat Dippels skrifter till en helt och hållet obekant person; isynnerhet som vi veta, att han uppmanat prestmannen Erik Gjerts att »för Guds och Kristi döds skull» akta sig för nämnda skrifter. En liknande varning hade ock andra personer fått, enligt hvad de tillstodo inför kommissionen.

Ytterligare böra vi andraga några misstänkta omständigheter, som synas vittna mot Tolstadius. Så hade han i

1) Jfr Kalsenii och Hermonii gemensamma votum i Tolstadii sak.

2) Jfr kommissionens protokoll d. 11 April 1729.

Febr. 1728 företagit en resa till riksrådet Cederhjelm, till hvilken han medhade Dippels skrifter, som han för detta ändamål skaffat sig till låns, emedan Cederhjelm önskade få se dem. På resan till denne tillbragte Tolstadius en natt hos kyrkoherden Älf i Danderyd, med hvilken han kom i samtal om Dippels frågor. Derunder sökte Tolstadius med anledning af den tredje frågan angående Guds kärlek förklara sin egen uppfattning rörande detta ämne, nämligen huru nödigt det vore att med framställningen om Guds kärlek och barmhertighet söka locka själar till Gud, ¹⁾) dock nekade han ingalunda Guds rättfärdighet och vrede. Älf erkände också inför kommissionen, att de under samtalets gång kommit öfverens, beträffande tvistepunkterna. — Sjelfva resan till Cederhjelm ansågs emellertid särskildt af presidenten Scheffer såsom mycket misstänkt. Det kunde näml. se ut, som om Tolstadius derigenom velat skaffa sig »patroner till den dippelska lärans försvar», hvilket skulle bevisas bland annat deraf, att Cederhjelm funnit sig befogad att tillskrifva Tolstadius tvänne bref med vederläggning af Dippels lära och med uppmaning att varna folket för densamma. ²⁾)

Detta kan dock motvägas af Cederhjelm's yttrande till Älf, att det skulle göra honom mycket ondt, om den ärlige

1) Jfr Älfs berättelse inför kommissionen; se ock hans tillägg vid protokollets justering. Att Tolstadius vid denna tid i någon mån ändrat lärosätt: från ett mer lagiskt till ett mer evangeliskt, bestyrkes från flere håll. Orsaken dertill hade han till en annan person uppgifvit vara den, att åtskilliga funnit sig försagde att gå på bättringens och salighetens väg, dermedelst att lagen drefves och skärptes så hårdt; hvadan han ville med Guds godhets och nåds föreställande, som lockar oss till bättring, äfven söka göra uppbyggelse i församl. Jfr Tolstadii yttrande till Peter Helin och Odhelius. När den sistnämde invände, att man äfven borde inskräpa Guds rättfärdighet, hade T. sagt, att han visst icke nekade Guds rättfärdighet och skulle äfven inskräpa densamma.

2) Cederhjelm, som äfven förut uppträd till renlärighetens försvar mot pietismens afarter (Fryxell, Berätt. ur Sv. Hist. 31 del. s. 169), brefvexlade äfven samtidigt med Schröder om samma ämne. Han tillrådde att som botemedel mot dippel. låta öfversätta Speners predikningar om rättfärdiggörelsen samt Reinbecks de redemptione med Paul Antons företal.

mannen Tolstadius finge lida, derföre att han skaffat honom Dippels skrifter.¹⁾

Vidare skall Tolstadius hafva betjenat sig af irriga befunna och misstänkta personer till barns informering, sjukas besökande, katekesförhör och bönehållande, hvarom vi få tala i nästa kapitel. Desslikes lades Tolstadius till last, att alla de i kommissionen och i Södermalms kämnersrätt befunna irriga och förförda personer skulle hållit sig intill honom och såsom dels hans åhörare, dels hans skriftebarn betjenat sig af honom. Han hade ock uppfört sig »oanständigt och misstänkt» inför kommissionen, enär han, alltsedan han misstänktes, fått varningsbref af Cederhjelm, Kjellin och Schröder, men enständigt nekat att visa dem, under förebärande, att de förkommit vid en eldsvåda på Norrmalm. Denna uppgift ansåg Scheffer lika trovärdig, som att det är natt på ljusa middagen. Vidare hade Tolstadius instruerat ett vittne, huru det skulle svara och förmått ett annat att återkalla, hvad det redan yttrat.

Ändtligen ansågs han hafva varit vållande till villfarelsens utspridande. Han hade haft Dippels skrifter och utlånat dem samt hypothetice resonnerat om dem. Han skall också hafva begagnat Dippels ordasätt, aldrig å predikstolen nämt, att några villfarelser vore å bane, aldrig offentligen lagt sig deremot samt icke tydligt undervisat de bekymrade.²⁾

Dessa omständigheter synas hufvudsakligen hafva bestämt några af kommissionsledamöternas åsigt om Tolstadii tillgifvenhet för Dippels lära. Direkta bevis för detta påstående saknades deremot. De som haft något att mot honom andraga, voro mestadels antingen intalade dertill eller som vittnen åberopade af Hellman och Volter. Ekmans och Bergs samtal med Tolstadius hade skett mellan 4 ögon, och då var

1) Jfr Älfs tillägg vid protokollets justering. Hufvudändamålet med Tolstadii resa till Cederhjelm synes hafva varit att få tala med honom om sin skola. C. hade nämligen förut lofvat lemna en plats utanför sitt hus på Skeppsholmen till en liten skolas upprättande samt gifvit T. anledning att få köpa en byggnad till densamma. Se Älfs berättelse.

2) Jfr Kalsenii och Hermonii gemensamma votum.

den enes nej lika godt som den andres ja. Mot alla dessa kunde Tolstadius dessutom uppkalla många andra personer, som vittnade till hans förmån, såsom bland andra studenten *Thore Odhelius*, ett, äfven enligt allmänna åklagarens vitsord, mycket pålitligt vittne, då han varit den ende, som med anledning af K. M:ts bref af d. 27 Juni 1728 lemnat Dippels skrifter till konsistorium. Odhelius hade i början hållit Tolstadius misstänkt, emedan, då Dippel bygger sitt system på Guds kärlek, Tolstadius äfvenledes talat om Guds förbarmande nåd mot syndare, att Gud, under det Han straffar, har ett faderligt hjertelag mot oss, att Han hatar synden, men älskar kreaturet, samt slutligen att hvad som i Skriften talas om Guds vrede, vore tillämpningar efter våra begrepp. Dock hade, och detta icke nyligen,¹⁾ Tolstadius sjelf sagt till Odhelius, att han alldeles icke försvarade Dippel, utan tvärtom förkastade dennes villfarelser och ville genom Guds nåd göra det, så länge han lefde. Tillika hade Odhelius redan sommaren 1728 hört Tolstadius predika »contrarie» mot Dippel, ja, äfven hört direkte predikas mot dennes satser, ehuru hans skrifter icke nämdes. En annan student, *Clemens Helin*, hade på Hellmans intalan tyckt, att Tolstadii predikningar vore misstänkta, men snart funnit, att han lärde rätt både om rättfärdiggörelsen och försoningen samt äfven hört honom tala om Guds vrede.²⁾

Bevisadt är, att Tolstadius bedt bedröfvade sinnen hålla sig till Guds ord samt varnat för Dippels skrifter. En hel mängd personer hafva ock intygat, att de aldrig märkt något misstänkt i hans predikningar. En dylik attest ingafs till kommissionen först af generallöjtnant v. Fersen, derefter af »41 officerare och ringare betjente» samt slutligen en tredje »af 19 hederlige, förständige och trovärdige män underskrifven»³⁾.

Sedan vi nu anfört det viktigaste, som under ransakningen yttrats för eller emot Tolstadius, öfvergå vi till redo-

1) Odhelii vittnesmål afgafs d. 27 Mars 1729.

2) Jfr ytterligare till Tolstadii förmån vittnesmålen af komminister Kinmark, prestmannen Gjerts, fru Carlsten m. fl.

3) Jfr frikännelsedomem.

görelsen för kommissionsledamöternas åsigt i saken. Vota började afgifvas den 17 Nov. 1730 och slutade den 23 Mars 1731. Adelstjerna, Båld, Bergenstjerna, Kalsenius och Hermonius samt Scheffer inkommo med långa skriftliga anföranden. Vester, Thegner och Lundius slöto sig med några korta ord till någon af de föregående.

Adelstjerna som referent afgaf först sitt votum, hvori han frikände Tolstadius från anklagelsen för dippelianism. Huruvida åter Tolstadius med afseende på Dippels skrifter varit utsatt för någon frestelse eller icke, innan han hunnit dem rätt och som sig bort att pröfva, tilltrorde sig icke Adelstjerna att kunna afgöra. Skulle äfven det förra varit fallet, så ansåg dock Adelstjerna, att sådant ingenting bevisade mot Tolstadius, då ju många Guds män varit utsatta för frestelse, ja, då frestelse till och med vore ett rätt kännetecken på en rätt kristen.

Äfven *Båld* frikände alldeles Tolstadius, emedan han ansåg det mot denne anställda klagomålet vara fullkomligt obefogadt. Man bör ju först — säger Båld — höra sina anklagare och icke af blind ifver smäda det man ej förstätt eller noga undersökt; och då i Dippels skrifter godt vore blandadt med ondt, kunde man ej förkasta allt promiscue. Likaledes finner Båld, att Tolstadius handlat rätt deri, att han icke nämt Dippels namn på predikstolen: »de erroribus ignotis disserere est errores serere». Vid sitt försvar för Tolstadius är Båld rik på citater hufvudsakligen ur tyska författares arbeten. Skulle föröfrigt icke — utropar han harmset — Skeppsholms församling uppväga vittnesbörden af en myntdräng och en skoflickare! På sådane tillämpar han ordspråket: ne sutor ultra crepidam! och uttrycker sitt missnöje öfver att de, som sjelfva icke ega något redigt begrepp i sin salighetskunskap eller öfvade sinnen att åtskilja godt och ondt, skola censurera presternas predikningar och döma om deras riktighet; »ty ville man efter åhörarnes begrepp i trons saker döma om lärarnes riktighet i läran, fruktar jag, att alltför många, ja, de förnämsta lärarne skulle blifva straffeliga».

Bergenstjerna frikände Tolstadius från att hafva bifallit Dippels lärosatser och varit dem tillgifven eller hemligen och uppenbarligen dem drifvit. Men då den anklagade icke i konsistorium velat yttra sig angående Dippels skrifter och dermed jemte några utlåtelse — fastän oskyldig till något tycke för de grofva och skadliga satserna i nämnda skrifter — likväl gjort sig misstänkt och kommit oro åstad, »ty skulle tyckas, att till honom derom en tjenlig föreställning och åtvarning bör göras». Han borde dervid påminnas och antydas att ställa sig K. M:ts bref af d. 27 Juni 1728 till efterrättelse. Skulle han detta icke göra, utan låta märka något tycke för Dippels villfarelser, vore han sitt ämbete icke värd, utan skyldig till straff enligt kyrkolagen. Dippels i kommissionen befintliga skrifter borde brännas vid kåken.

Vester frikände alldeles Tolstadius: »den föreställning och åtvarning, som assessor Bergenstjerna håller före böra göras Tolstadius, pröfvar jag icke här ha rum, ty han har den icke förtjent».

Kalsenius och *Hermonius* afgåfvo ett gemensamt utlåtande. Sedan de vidlyftigt andragit allt, som i konsistorium och vid kommissionen kunnat läggas Tolstadius till last, kommo de till det resultat, att han såväl sjelf varit besmittad af de dippelska villfarelserna som ock mycket bidragit till andras förledande och snärjande samt befastande i villfarelsen och densammas utbredning. Egentligen borde dervid med honom förfaras enligt kyrkolagens 1 kap. 2 §; men som möjligen någon förbättring kunde vara att motse, ifall han med mildhet och nåd blefve näpst och icke straffad efter förtjenst, så anslöto de sig till konsistorii yrkande i dess bref till K. M:t af d. 13 Dec. 1728¹⁾, näml. att Tolstadius måtte på behaglig tid sättas från ämbetet och alldeles »removeras» från Skeppsholms församling.

Thegner biföll i allo Bergenstjernas mening angående Tolstadii frikännande, men ansåg, att han borde få omnämnda

1) Detta bref finnes i acta Tolstad.

föreställning och förmaning så mycket mer, som ett och annat vore af Kalsenius och Hermonius andraget och observeradt, »hvarmedelst Tolstadius för dess misstänkta uppförande i denna saken en sådan föreställning och åtvarning tyckes ha förtjent».

Scheffer fann icke, huru Tolstadius kunde vid sitt ämbete bibehållas, helst sedan konungen under varning för framtiden benådat honom 1725; yttrade sedan muntligen, att han dock gerna förenade sig med Kalsenius och Hermonius i konsistorii förslag.

Derefter beslöts, det skulle efter pluraliteten dom i saken uppsättas till Tolstadii befrielse från actoris officiosi mot honom anställda klagomål och påståenden, och skulle den sedan underställas K. M:ts pröfning. — En af kommissionens ledamöter, biskop *Lundius*, hade ännu icke afgifvit sitt utlåtande; men då han varit frånvarande större delen af den tid, ransakningen pågått, trodde väl de öfriga ledamöterna, att han icke önskade yttra sig i saken. Hans votum kunde föröfrigt icke åstadkomma någon ändring i det fattade beslutet. Emellertid infann han sig i Mars 1731 och ville afgifva sitt utlåtande, hvilket naturligtvis tilläts, och innehöll det, att han på Kalsenii och Hermonii skäl instämde i deras votum angående Tolstadius; med Dippels skrifter borde förfaras enligt Bergenstjernas mening.

Frikänd blef således Tolstadius med 5 röster mot 3 eller, om vi medräkna Lundii, med 5 mot 4.

Frikännelsen var dock, som vi sett, icke synnerligen ärofull, enär ej blott 3 af de andlige ledamöterna i kommissionen ansågo Tolstadius fullt saker till den gjorda anklagelsen, utan äfven bland lekmännen Scheffer hade de allra skarpaste utlåtanden om honom, Bergenstjerna och Thegner höllo honom förtjent af varning samt Adelstjerna ej kunde afgöra, om han varit utsatt för någon frestelse eller icke. Innan det slutliga utslaget uppsattes hade presidenten Scheffer afidit, och de ledamöter, som yrkat på varning, höllo väl icke synnerligen strängt på denna fordran, ty i frikännelse domen märkes icke det ringaste spår till missljud, utan det förefaller

som om Adelstjerna och Båld fått i uppdrag att affatta den samma. Sjelfva frikännandet lyder så: »fördenskull och emedan af allt detta befinnes, att kyrkoherden Tolstadius hvarken kallsinnigt umgåtts med de dippelska villfarelsernas dämpande eller sjelf af dem i någon måtto varit besmittad och än mindre anten enskyldt styrkt någon till Dippels lära, den samma försvarat och med Guds heliga ord conciliera sökt eller offentligen i sina predikningar drifvit sådana villfarelser, som mot vår salighetsgrund strida eller sig i något mål mot K. M:ts religionsstadgar och förordningar förbrutit; utan att han sig i lära och leverne som en rättskaffens Kristi tjennare och Evangelii predikare uppfört, som allt bevist är med åtskilliga såväl å actors som å kyrkoherde Tolstadii sida åberopade och afhörda ojäfaktiga vittnens edliga utsagor och många förnäma samt trovärda mäns dels inom, dels utom Skeppsholms församlingen, dermed instämmande berättelser samt andra vid undersökningen befunna skäl och omständigheter; och som han dessutom såväl i K. M:ts mindre justitirevision som sedermera inför konsistorium och än ytterligare inför denna kgl. kommission gjort sin trösbekännelse enligt med Guds ords helsosamma eftersyn, så att han äfven dermed förklarar sig ren och riktig ifrån de falska beskyllningar och grofva villfarelser, som hans ovänner om honom utspriddt, men icke bevisa gittat; ty pröfvar kgl. kommissionen för skäligt kyrkoherden magister Erik Tolstadius ifrån actoris officiosi mot honom i denna saken anställda klagomål alldeles att befria».¹⁾

Med rätta har, såsom oss synes, Tolstadius blifvit frikänd från anklagelsen att hafva omfattat Dippels lära, enär för denna anklagelse giltiga bevis saknas.

1) Mot detta utslag anmälde åklagaren missnöje, och det berättades, att äfven Tolstadius ämnade klaga öfver ett och annat, som under ransakningen förefallit. Enligt rådkammarens beslut skulle Ström visserligen få föra talan mot Tolstadius, men på egen risk. På sådana vilkor önskade han icke fullfölja saken. Ännu vid 1734 års riksdag var frågan före i preteståndet, som tyckte lämpligt vara, att hos regeringen anhålla, det Ström finge vidare fullfölja målet. — Förmodligen har saken dermed fått afstanna. Jfr kommiss. protokoll d. 29 Maj 1731 och pretest. acta vid 1734 års riksdag, d. 9 Sept.

Hurudan var då hans ställning till nämnda lära? Enligt de antydningar, han sjelf lemnat, har han en tid lefvat i den föreställningen, att Dippel, hvilkens yttranden om Guds kärlek, om försakelse och helgelse, om »Kristi kraft i en trogen själ» isynnerhet anslogo honom, blott tadelade ortodoxiens missbruk, om ock på ett öfverdrifvet sätt. Hvad som »låt it hårdt» i dennes skrifter har Tolstadius icke trott vara så illa menadt, som orden lydde eller som Dippels vedersakare det uttydde; ty ur ett system, bygd på grundsatsen om Gud som kärleken, förmodade han icke, att sådana villfarelser kunde härflyta, som nämnda personer föregåfvo. Dock kom han snart till insigt om, att Dippel verkligen förkastade åtskilligt, som han ville behålla, hvarföre han ock afrådade personer från att läsa dennes skrifter. Men å andra sidan ville icke Tolstadius tro, att villosatserna voro så stora, som det i konsistorium upplästa och sedermera af honom sjelf i justitierevisionen närmare granskade utdraget ur Dippels skrifter utvisade. Derföre tänkte han, att Dippel kunde hafva sig någon egen mening förbehållen och yrkade på den grund, att hvar och en borde få vara sina egna ords uttolkare.¹⁾ Vore emellertid Dippels mening sådan, som extraktet gaf för handen, då var ock Tolstadius redo att i allo förkasta densamma. Så ungefär har Tolstadius sjelf velat hafva sin ställning till Dippels lära uppfattad. — Men hela hans uppförande i denna sak, hvilket af Scheffer skildras såsom snarare värdigt en advokat än en prest, jemte några bestyrkta utlåtanden, som han fält, gifva likväl skäligen anledning till den förmodan, att han verkligen någon tid med afseende på Dippels lära stått, som Volter säger, »in statu tentationis et scrupuloso». Dock är härifrån och

1) På samma sätt hade öfverhofpredikanten i Darmstadt, Bielefeld, yttrat sig, då han skulle gifva ett utlåtande om Dippels Papismus prot. vap. Han säger näml., att man skulle väl skilja mellan det irriga och anstötliga och de oförnekliga sanningar, som i boken funnos; samt att hvar och en borde få vara sina egna ords uttolkare; och önskade Bielefeld, att Dippel ville bemöda sig att förklara allt i god mening, då hvarje kristen lätteligen skulle förlåta hvad som i orden felats. Jfr Hist. Taschenb. 1858, IX, art. Dippel, s. 248.

till samma läras antagande ett ganska stort steg, som Tolstadius förvisso icke tagit.

Hvad Tolstadius lefnadstecknare angår, hafva författaren till Nordische Sammlung och minnestecknaren i Biogr. Lex. (XVIII del.) framställt honom som en martyr för de »skriftlärdes och fariseers förföljelselusta», blott derföre att han hade nit om Guds ära och människornas sanna väl. Haltlösheten af detta påstående har professor *Fryxell*¹⁾ till fullo ådagalagt, men mot hans framställning i öfrigt af Tolstadius under det tidskifte vi nu genomgått torde trenne väsentliga anmärknings kunna göras, eller att han förbigått nästan allt, som talar för Tolstadius, samt hemtat åtskilliga af sina bevis mot denne ur utsagor från inhabila vittnen och slutligen tagit alltför ringa hänsyn till de skäl, som Tolstadius till sitt urskuldande anfört.

Till slut vilja vi i korthet beröra Dippels uppfattning af Tolstadius förhållande till kommissionen. Han berättar, huru Tolstadius fiender lyckades utverka en kommissions tillsättning öfver honom, samt att fiskalen yrkade icke blott på hans afsättning utan »äfvén landsförvisning cum infamia», ja, erinrade ledamöterna i kommissionen att, ville man gå strängt juridiskt tillväga, kunde det gälla Tolstadius hufvud. Inför kommissionen skall den sistnämde hafva frimodigt bekänt att, om det att affalla från lutherska kyrkan vore det samma som att icke vidare hålla dess systemer och symboliska böcker för sanna, vore han visserligen en sådan apostat; men enligt bibeln tilltrorde han sig kunna bevisa, att icke han utan lutheranerna vore apostater från det sanna evangelium och frälsningsordningen. Kunde han icke detta, då skulle han erkänna fiskalens anklagelse för rättmätig. Politici och äfvén pastor Båld, som offentligen bekände sig till Tolstadius sak, höllo detta för resonligt, men presterna ansågo det som en onödig schikan och undflykt, och så förblef saken »in suspenso» och uppskjuten till nästa riksdag. Dels fruktade

1) Berättelser ur sv. Historien, 32 delen, s. 48 ff.

man att genom en fällande dom uppreta Stockholms stad, och dels att en sådan dom skulle kasseras af följande riksdag. När denna emellertid sammanträdde, bragtes saken inför en deputation, sammansatt af några ledamöter ur hvarje stånd. Här triumferade Tolstadius och blef icke blott solenniter approberad, berömd och tackad för sin trogna tjänst och ifver, utan förseddes äfven med en publik attest af innehåll, att, om han också icke vidare bekände sig till lutherska sekten och dess symboler, så skulle han likväl erkännas för en trofast och rättrogen evangelisk predikant och af hvar man i riket som sådan respekteras.¹⁾

Af denna osanna fantasiprodukt kunna vi sluta, huru ringa tilltro Dippels förut omtalade försäkran, att Tolstadius varit hans lärjunge, förtjenar. Den senare förklarar också, att han icke »kändes vid» det samtal, som han skulle hållit med Dippel.²⁾ Någon skriftvexling dem emellan har icke egt rum, enligt hvad Dippel sjelf försäkrar.

Utom Tolstadius voro inför kommissionen inkallade en stor mängd personer såsom misstänkta för dippelianism; men största delen af dessa frånsade sig mer eller mindre uppriktigt allt tycke för Dippels satser. De åter, som visade böjelse för nämnda lära och icke af kommissionens föreställningar läto sig rättas, hänvisades under ransakningens gång till konsistorium för undervisnings erhållande. Genom formlig dom skedde detta med konduktören v. Strokirch, studenterna Lindblad, Segerholm och Vahlbom samt jungfru Elsa Nyman: konsistorium skulle tillse, »om de kunde rättas, men i annat fall angifva dem vid behörig domstol».

1) Se Entdeckung, s. 253—57.

2) Se Sthlms konsist. protokoll d. 17 Mars 1736.

TREDJE KAPITLET.

Tolstadii medhjelpare i ämbetet och skolan:

Hellman och Volter, Brossig, Gelin, Segerholm och Molin.

Att Tolstadius betjenade sig af i religionen villfarande eller åtminstone misstänkta personer till sjukas besökande, barns informering o. s. v., var en af anklagelsepunkterna i Kalsenii och Hermonii förut omnämnda votum. Beskyllningen saknade icke alldeles grund, då några af de till omförmälda ändamål af Tolstadius använda personer hyste åtskilliga villfarande meningar, ehuru de likväl gjorde sina åsigter allmänare kända, först sedan de lemnat sin befattning hos honom.

Likaledes lades det Tolstadius till last, att han som medhjelpare antagit de ofta omtalade presterna Hellman och Volter, hvilka genom konventiklars hållande gjort sig för vederbörande misshaglige. För någon villfarelse i läran kunde desse dock icke beskyllas, så länge de vistades hos honom. Tvärtom hade de ju uppträdt som renlärighetens försvarare gentemot dippelianismen. Sedan de emellertid lemnat sina platser vid Skeppsholmskyrkan och utan någon stadigvarande sysselsättning fortfarande vistades i hufvudstaden, råkade de sjelfva ut för de dippelska villfarelserna samt tillstälde, såsom det i konsistorium berättades, »mycken oreda» hos tvänne den nya lärans anhängare, en vaktmästare Bergström och en dräng Lexelius. Konsistorium blef derföre betänkt på att hos domkapiteln i Strengnäs och Skara begära deras hemkallande. Det stannade dock vid blotta förslaget derom, isynnerhet som *Hellman*, med hvilken vi nu särskildt vilja sysselsätta oss, vid samma tid eller 1732 blef antagen som huspredikant hos riksrådet Törnflycht i Stockholm. Kort derefter eller nämnda år kallades han af landshöfding Funck till brukspredikant vid Vällinge i Südermanland. Han antog kallelsen, utan att dock

på ett helt år derom underrätta konsistorium i Strengnäs, för hvilket han säger sig icke hafva hyst något förtroende, emedan det i nära 13 år låtit honom vara ohulpen, oaktadt han 1730 och 1731 sökt flera lediga pastorat samt isynnerhet konrektoratet i Örebro, utan att dock lyckas erhålla någotdera.

Några år efter ankomsten till Vällinge eller den 2 sönd. efter Trett. 1735 afsade han sig prestämbetet och lemnade församlingen, utan att på förhand gifva konsistorium detta tillkänna eller inhemta dess råd. Kort derefter ingaf han emellertid till konsistorium en skrift, hvori han angaf skälen till det fattade beslutet. Med anledning deraf inkallades han för Strengnäs konsistorium i Aug. 1735. Vid detta tillfälle förklarade han ytterligare, att hans kallelse till prestämbetet hvarken varit af Gud eller riktig enligt kyrkolagen; det förra icke, då han med blygsel måste erkänna, att han varit bland dem, öfver hvilka Herren klagat: »jag sände icke profeterna, likväl lupu de», försåvidt som han sjelf anmält sig och begärt att blifva prestvigd; det senare ej heller, då han på nära 13 år icke blifvit af konsistorium använd. Kallelsen till Vällinge hade han antagit på den grund, att om den just icke var Herrans vilja, var den dock Hans tillstånd. Men då kallelsen till prestämbetet icke varit riktig, sade han sig efter den senare kallelsen ingenting godt kunnat uträtta i församlingen och hade därför af sitt samvete nödgats att såsom af Gud okallad och oskicklig afstå från ämbetet. Han åberopade dessutom som stöd för sitt afskedstagande exemplet af Gregorius Naziansenus, som, enligt Hellmans förmenande, likaledes öfvergifvit sitt ämbete. Att detta påstående stod i strid med hvad kyrkohistorien derom förmäler, ville han icke vidgå. — Angående sin ämbetsverksamhet vid Vällinge tillstod han, det han aldrig vid katekismiförhören begagnat Svebelii förklaring. Vidare hade han endast vilkorligt meddelat absolution på så sätt, att han tillsagt kommunikanterna syndernas förlåtelse i och af Kristo, som den rätta nådastolen är, med det vilkor, att de vore botfärdiga. Detta sätt att absolvera ansåg konsistorium vara tvetydigt och medföra den meningen, som

skulle absolutionen per sacrum ministerium vara kraftlös, hvilket åter stälde kommunikanterna i tvifvelsmål om deras synders förlåtelse. Sjelf plägade Hellman begå nattvarden i Skeppsholmskyrkan, hvaraf kan slutas, att ett godt förhållande ånyo inträdt mellan honom och Tolstadius. Ytterligare tillstod Hellman, att han under vistelsen vid Vällinge aldrig skriftligen uppsatte sina predikningar, hvilka han dessutom mot kyrkolagen höll alldeles för länge eller understundom 2 timmar å rad. Konsistorium önskade slutligen höra hans uppfattning af läran, men derom nekade han att ingå i svaromål, då han icke visste af någon anklagare, åberopande regeln: »quavis censeatur bonus, donec probetur contrarium». Af det lilla han i detta ämne yttrade fann konsistorium, att han begagnade »tvetydiga ordaformer», så att det var omöjligt att förvissa sig om hans verkliga mening. — Det var emellertid icke underligt, att Hellman så gjorde, då han icke hade någon fast öfvertygelse om sin kyrkas lära. Han låg näml. i tvifvelsmål icke blott om en opånyttfödd prests ämbetsverksamhet, utan äfven angående lutherska kyrkans alla hufvudläror, såsom om försoningen, om tron och rättfärdiggörelsen samt om sakramenten.¹⁾

I Nov. s. å. företog konsistorium ärendet angående Hellman ånyo till behandling och bemötte i ett uppsatt betänkande de af honom anförda skälen till hans afskedstagande samt visade, att kallelsen till ämbetet varit riktig åtminstone »ratione vocantium». Något försök att öfvertala honom till ämbetets återtagande gjordes dock icke, troligen därför att hans renhet i läran icke tydligen framstod. Att konsistorium deremot ogillade sjelfva afskedstagandet eller rättare sättet därför, är naturligt.²⁾ Sättet var ej heller lofvärdt; sjelfva saken kan deremot icke annat än gillas, då Hellman jemte tviflet om rättmätigheten af sin kallelse till ämbetet äfven

1) Jfr Hellmans längre fram omnämnda trosbekännelse.

2) Jfr Strengnäs konsist. protokoll d. 27 Aug. och 29 Nov. 1735. Utdrag ur dessa protokoll, rörande Hellman, äro författ. godhetsfullt meddelade af doc. J. A. Lindgren.

tviflade om riktigheten af den lära, som honom ålag att förkunna.

Efter förhöret i Strengnäs begaf sig Hellman till Stockholm, vistades der i stillhet samt utkämpade inom sig striden mellan lutherska läran och Dippels åsigter i religionen. Kampen lyktade med den förras seger. Till denna utgång skall Zimmermans traktat om »Kristi öfversvinneliga kännedom» ej litet bidragit.

Sedan Hellman kommit till full visshet och fast öfvertygelse om lutherska lärans sanning, ingaf han d. 21 Maj 1740 till Stockholms konsistorium sin trosbekännelse angående de hufvudartiklar af den evangeliska läran, hvilka han säger sig visserligen aldrig hafva offentligen förnekadt och bestridit, men öfver hvilka han dock haft många skrupler och derföre flere år stått under mycken svår anfäktning och ovisshet.¹⁾ Tillika önskade han återfå prestämbetet. Stockholms konsistorium förordade denna begäran hos domkapitlet i Strengnäs, som gaf sitt samtycke och äfven utverkade Kgl. M:ts bifall. Sedan Hellman derefter d. 1 Aug. 1740 i Strengnäs undergått prest-examen, hvilken äfven skulle få gälla som »examen Pastorium», återfick han, efter aflagd prested, ämbetet med förmaning att dädanefter vara ståndaktig i den nu bekända sanningen intill ändan, »hvilket han ock med suckan till Gud troligen utlovade». Längre förunnades honom dock icke att verka i sitt kall med den trosfrimodighet och hjertefromhet, som numera utmärkte honom, ty i början af följande året nedlades han på sjukbädden, från hvilken han icke mer skulle uppstå. Han hade hoppats att få lefva ännu någon tid för att kunna godtgöra det försummade, hemstälde dock villigt allt till sin himmelske Faders behag samt afsomnade nöjd med Guds vilja och i tron på sin Frälsare d. 20 Febr. 1741.

Det myckna omogna i Hellmans kristendom och det obetänksamma och tadelvärda i hans uppförande under en längre följd af år träder i någon mån i skuggan för det fasta,

¹⁾ Hellmans trosbekännelse finnes i acta hist. eccles. (utgifna i Weimar) V, s. 204.

allvarliga och genomluttrade, som hans sista tid företer, och hvarpå bland annat som bevis föreligger den predikan om rättfärdiggörelsen, som han hösten 1740 höll i Storkyrkan i Stockholm. Kort derefter lät han trycka densamma med tillignan till drottningen. Enligt uppgift i acta hist. eccles., V, finnas dessutom tvänne andra predikningar af Hellman i tryck utgifna: den ena om *Kristi efterföljelse*, hållen 3:dje dag Jul 1728 i Skeppsholmskyrkan mot dippelianismen, den andra om *tron*, hållen i Nyköping på Mariæ Bebådelsedag (möjligen samma år). Af den förstnämnda af dessa predikningar torde dock icke finnas många exemplar. Förhållandet var näml., att Hellman i Okt. 1729 fick tillstånd af Stockholms konsistorium att trycka nämnda predikan om Kristi efterföljelse jemte en annan med icke i protokollet angifvet ämne. Redan i Nov. förbjöd dock konsistorium boktryckaren att vidare låta aftrycka den förra predikan, emedan konsistorium förnummit, att Hellman inför kommissionen skulle yttrat, att han hållit den »af ett förkättrande nit». Öfver förbudet klagade Hellman i kanslikollegium, som remitterade ärendet till konsistorium. Hvad utgång saken sedermera fick, är författaren obekant. Likpredikan öfver Hellman höll Thore Odhelius¹⁾, som deri med kärleksfull hand flätade minneskransen öfver den aflidne.

Den andre af Tolstadii forne medhjelpare i ämbetet *Johannes Volter* vistades i Stockholm utan någon fast sysselsättning till 1734 samt förorsakade ständig oreda. Genom sina familjeförhållanden drogs han ock lätt med i den nya religiösa rörelsen, som beherskade så mangas sinnen. Volters svärmoder, hos hvilken han bodde och som var reformert, hade näml. upplåtit sitt hus till en samlingsplats för Dippels

¹⁾ Samme Odhelius, som vi förut omnämt vid redogörelsen för kommissionens förhandlingar. Han var född i Skara 1705, son till dåvarande lektorn, sedan kyrkoherde i Flo Lars Odhelius och Anna Victorin, student i Upsala 1723, konrektor vid Stockholms storskola 1738, predikant vid Enkhuset derstädes 1742, kyrkoherde i Flo 1754, † 1777. O. var öfver af våra i alla afseenden utmärktaste predikanter». Jfr Skarstedt, Predikerverksamh. hist., s. 200. Nämnda predikan öfver H. är i tryck utgifven.

anhängare. Hans hustru åter bekände sig icke till någon viss religion, utan påstod sig vilja hålla sig intill den, som i lära och lefverne mest närmade sig intill Kristus. Redan 1729 hade Volter af Hellman fått höra den beskyllningen, att han var ostadig i läran, och denna ostadighet tilltog, sedan han lemnat sin plats vid Skeppsholmskyrkan och flyttat hem till sin svärmoder. Än berättas det i konsistorium, huru han i sammankomster fält yttrandet, att den, som anden faller på, skall göra bön, än huru han lopp omkring i husen i Maria församling och särskildt hos de sjuka samt förtalade presterskapet, än huru han uppmanade en och annan bryggare att sluta upp med sin handtering, utan tvifvel emedan Volter ansåg det yrket syndigt.¹⁾ — Ur sin förlägenhet, hvad det med Volter skulle företaga, hjälptes konsistorium genom en i Okt. 1734 från Skara domkapitel anländ skrivelse med förfrågan om honom för hans befordran i stiftet. Konsistorium gaf till svar, att han blifvit stadigare, samt att det vore godt, om han finge någon sysselsättning i sitt stift; dock tillråddes domkapitlet att hålla en noggrann uppsigt öfver honom.

För beskrifning af hans vidare öden sakna vi källor, men troligt är, att han kort efter omnämnda tid fått anställning i sitt stift²⁾, isynnerhet som han icke vidare förekommer i Stockholms konsistorii protokoll.

Vi vilja nu öfvergå till de af Tolstadius för barnundervisning använda personer, som under den tiden redan i någon mån voro eller sedermera blefvo beryktade för villfarelser i religionen, och märka dervid först

Studenten *Elias Brossig*. Honom hade dock Tolstadius blott interimsvi användt i sin skola. Som bevis på hans olämplighet för nämnda ändamål berättades af Kalsenius och Hermonius i kommissionen, att han vid en visitation i Norrtelje kyrka uppfört sig så opassande, att han kommit i arrest. Hvad närmaste anledningen till hans uppträdande varit,

1) Jfr konsist. protokoll d. 22 och 27 Mars 1732.

2) Enligt uppgift i Vestg. Nations i Upsala matrikel skall han sedermera antingen blifvit afsatt från ämbetet eller åtminstone suspenderad

nämnas icke. Möjligen har det varit religiösa tvistepunkter; åtminstone berättas det framdeles, att han under tjenstgöring som informator utspridt villomeningar, hvarföre han ock vid sin ankomst till Stockholm flere år efter uppträdet i Norrtelje förbjöds att undervisa barn. Vid 1741 års riksdag var Brossig på tal i presteståndet, hvarvid *Alstrin*¹⁾ kunde upplysa, att han samtalat med honom och funnit honom villig antaga rättelse.²⁾

Mer märklig var drängen *Nils Gelin*.

Oaktadt denne aldrig användt någon tid till studier, hade han likväl vid påsktiden 1729 af Tolstadius antagits att informera barn, hålla bön morgon och afton för de sjuka i båtsmansbarackerna samt anställa katekismiförhör. Gelin egentliga verksamhetsfält synes varit på Djurgården vid det der förlagda båtsmanskompaniet. Äfven sin skola, öfver hvilken Tolstadius hade inspektionen, höll han på Djurgården. — Konventiklar höllos likaledes af Gelin, men troligen icke med Tolstadii bifall. På dessa synes det föröfrigt hafva gått mindre anständigt till; det heter i berättelsen om dem, betecknande nog, att deltagarne deri »vist sig mycket kärliga». Med anledning af förbjudna sammankomsters hållande blef Gelin i Jan. 1730 inkallad för Södra Kämnersrätten, hvarvid han både yttrade irriga meningar i religionen och försvarade sammankomsterna »med ett vidlyftigt och af många galenskaper uppfyllt memorial». — I Maj och Juni d. å. var han för samma orsaks skull eller konventiklars hållande äfven inkallad för konsistorium, men fick derefter vara i fred i öfver 2 år. — Tolstadius, som, då han först antog Gelin till biträde, säger sig hafva förhört honom i hans kristendomskunskap och funnit honom försvarlig, tog så småningom sin hand ifrån honom,

1) Erik Alstrin, född i Stockholm 1683, blef pastor primarius derstädes 1734, biskop i Vexjö 1742, i Srengnäs 1748, † 1762.

2) Jfr prestst. protokoll d. 12 Juli 1741. Det kan förtjena anmärkas, att Alstrin af prestest. vid samma riksdag anmodades att för stud., som lägo i Stockholm och ämnade blifva prester, men icke hade råd att vistas i Upsala, hålla collegia theologica isynnerhet »in controversiis recentioribus».

så att Gelin 1732 icke vidare hade någon skola eller annan sysselsättning, utan gick sysslolös och försjunken i mystiska grubblerier. — Anledningen till hans nästa uppkallande i konsistorium var en skrivelse, som det erhållit från domkapitlet i Strengnäs med underrättelse, att Gelin afsändt ett bref till en person i Vallby socken, innehållande »åtskilliga skadliga meningar i kristendomskunskapen». Gelin tillstod icke blott, att han skrivit det nämnda brefvet, utan äfven tvänne förut »till andras uppmuntran, och om det vore galet efter ortodoxien (»det som man har till utvärtes lärdom») rådde han inte därför». Han sökte i allmänhet flitigt utsprida sina åsigter och utlånade gerna dermed öfverensstämmande skrifter.

Flere gånger var han detta år före i konsistorium; och kunna vi efter förbören derstädes sammanfatta hans satser, som äro en trogen afspeglung af Dippels lära. Så påstod han, att människans själ är ett utflöde ur Guds väsen, att Gud är idel kärlek, och att straffen derföre antingen äro syndens naturliga följder eller ock blotta kärleksprof. Kristus har således ej heller kommit att försona någon vrede i Gud, utan han skulle blott vara oss en förebild genom sin lära, sitt lefverne och lidande. Del i hans lidande få vi genom invärtes och utvärtes gudlig vandel, och vår rättfärdighet är han på det sätt, att han invärtes drifver orättfärdigheten ifrån oss. Gelin hyllade också läran om apokatastasis: allt skulle en gång återställas till sin ursprungliga fullkomlighet, och äfven djeflarne blifva saliga. Angående den heliga skrift påstod han, att först skall Guds ande uppenbara för människan sin mening, och sedan skall hon gå till Skriften. Föröfrigt ansåg han, att Gud icke bundit sin nåd vid vissa medel, hvadan Kristi ande icke behöfver det utvärtes ordet för att bibringa den rätta kunskapen, hvilken derföre äfven hedningar kunna hafva. Sakramenten voro för honom blott utvärtes ceremonier.¹⁾ Något prof på kristlig ödmjukhet visade han deremot icke, ty då en af kon-

1) Då hans hustru i Maj 1733 födt honom ett barn, vägrade han också ihärdigt att låta döpa detsamma, hvarpå K. M:t resolverade, att barnet skulle genom slottskansliets försorg upphemtas i Ladugårdslands kyrka och döpas; hvilket ock strax derefter skedde.

sistorii ledamöter, Cröel, vid ett tillfälle sökte visa honom, huru villfarande hans mening var, svarade Gelin, att Cröel vore i sin natur bitterhet och arghet, hade icke Guds ande, utan sutte der som en köttklump. Samtliga konsistoriiledamöterna fingo veta, att Gelin icke brydde sig om deras gräl, ty han hade sin invärtes nattvard, invärtes kyrka och gudstjenst, det utvärtes frågade han intet efter. Han ville icke heller taga emot undervisning af någon människa, utan rättade sig endast efter hvad Guds ande verkade och talade med honom i hans själ. Han afklipte alla samtal på det sättet, att han påstod, det Guds ande vid det tillfället befallde honom tåga. Han var eljest rik på tillmälen mot presterna, som han kallade för Baals, skökans och vilddjurets tjenare o. s. v.

Som han nekat att taga emot någon undervisning, men deremot utspridde sina åsigter och äfven varit på Vermdön för att, som han sade, fånga själar, hänsköt konsistorium i Dec. 1732 hans sak till hofrätten och K. M:t. I Maj följande år kom svar på denna skrivelse från K. M:t, deri konsistorium ålades att genom utsedde prester med saktmodighet och kärlek undervisa Gelin. På det att denne icke måtte få tillfälle att utsprida sina satser, skulle han förvaras på något anständigt ställe antingen på Kastenhof eller annorstädes i staden, så att han vore under publik vård och uppsigt, men icke under något fängelsetvång. — Konsistorium beslöt anmoda Tolstadius att först besöka Gelin, hvarefter andra prester skulle aflösa honom, ifall han ej lyckades förmå Gelin att afstå från villfarelserna. Tolstadius ville ej åtaga sig uppdraget, och blef genom hofrättens resolution från detsamma befriad, emedan Gelin ej hörde till hans församling.¹⁾ Under årets lopp besöktes han flitigt af presterna i Ladugårdslandet, till hvilken församling han hörde, men utan framgång, som tydligt skönjes af ett memorial, hvilket Gelin i Juli 1734 in-

1) Möjligt är, att Tolstadius harmades öfver att af Gelin förut hafva blifvit förd bakom ljuset angående dennes religiösa åsigter; dock är det troligare, att Tolstadius hvarken kände sig hågad eller rustad att inlåta sig i teol. fejder.

gaf till K. M:t. Deri säger han, att presterna visserligen besökt honom, men att de vidhållit sina brukliga mennisko-stadgar och utvärtes gudstjenst, samt att de icke förmått öfvertyga honom om, att han i ett enda ord felade. Derföre begärde han samvets- och religionsfrihet. Skulle ej sådant beviljas, önskade han att med hustru och barn få resa ur landet och begifva sig till en ort, der de kunde få lefva i den frihet, hvartill Jesus Kristus dem friat hade. Som svar kom K. M:ts befallning till konsistorium att fortsätta med Gelins undervisning. I följd häraf beslöts, att samtliga presterna i staden skulle hvar sin vecka en gång dagligen besöka honom.

Genom dessa samtal blef han i någon mån rubbad i öfvertygelsen om sina satsers sanning. Närmast var det dock begäret att komma på fri fot, som gjorde honom fogligare. Han förklarade näml. i Sept. 1735 för kyrkoherden i Ladugårdslandet, att han visserligen aldrig ginge från sin öfvertygelse, men att, om han sluppe ur arresten, han vore villig undergå de svåraste straff, som honom kunde påläggas, ifall han på något sätt sökte utsprida sina fattade satser och meningar. Till Alstrin, som några dagar senare besökte honom, yttrade han, det han nu funne sig i ett och annat, hvaröfver han förr gjort sig skrupler, ej heller skulle han afråda någon från kyrkogång eller nattvards begående, utan hölle före, att sådant hade sin goda nytta med sig, och kunde hända, att Gud ingåfve honom att än ytterligare bruka sådana medel; men skulle han deröfver göra sig samvete, så borde hans samvete af ingen tvingas; ty icke behöfde man ledstång, när man kan gå, när man hade sjelfva väsendet, Kristus, hos sig. Sådana satser ville han dock behålla för sig och icke dermed oroa andra. Han bad Alstrin, att konsistorium skulle ombestyras, att han finge komma på fri fot, ty hans helsa lede af den dunstiga luften i arresten. Kort derefter inkallades han för konsistorium, då han ytterligare vidhöll, att han nu funne sig i ett och annat, hvaröfver han förr gjort sig skrupler samt ville vara all menskelig ordning undergifven och icke förorsaka buller i religionen, utan ämnade

behålla sina tankar för sig sjelf. Finge han komma på fri fot, ville han dessutom uppgifva, i hvilken församling i staden han skulle vistas och med vördnad och saktmodighet samtala med presterna. Slutligen bad han om ursäkt, ifall han fordom mot konsistorium begagnat några hårda uttryck. Fri ville han blifva, men sin samvetsfrihet ville han icke låta sig betagas, utan då hellre lemna landet. Konsistorium förklarade sig visst icke vilja tvinga hans samvete, utan blott i all kärlek och saktmodighet tala med honom. Strax derefter förordade konsistorium hos K: M:t Gelins befrielse på de vilkor, han uppgifvit. Svar härpå följde i Nov., och bifölls den gjorda hemställan; dock skulle noga uppsigt hållas öfver Gelin, så att konsistorium, ifall han ej hölle sina löften, genast kunde förfara med honom enligt kgl. förordningar.

Att Gelin vid denna tid verkligen kommit på andra tankar rörande religiösa frågor, bevisas deraf, att han efter sin frigifning sjelfmant begärde att få besöka både Alstrin och kyrkoherden i Ladugårdslandet, Hermonius.¹⁾

Studenten *Laurentius (Amberni) Segerholm* var bördig från Vestergötland, hade genomgått Skara skola samt blef som student inskrifven i Vestgöta Nation i Upsala d. 28 Aug. 1724. Han uppehöll sig mestadels vid universitetet de 2 eller 3 första åren, vistades derefter som informator på olika ställen, tills han från Norrtelje, der han senast haft en dylik anställning, hösten 1729 kom till Stockholm. Här blef han af Tolstadius antagen till lärare i dennes skola,²⁾ »utan att Tolstadius frågat efter dess testimonium eller anställt behörig undersökning om dess renhet i läran».³⁾ Tolstadius påstår dock,

1) Jfr om Gelin Kalsenii och Hermonii votum i Tolstadii sak samt Stockholms konsist. protokoll 28 Maj och 8 Juni 1730; 4, 11, 18 Okt., 22 och 29 Nov., 6 Dec. 1732; 23 och 30 Maj, 13 och 20 Juni, 18 Juli, 15 Aug., 19 Sept., 10, 17, 24 Okt., 7 Nov. 1733; 17 Juli, 4 Sept., 6 Okt., 6 Nov. 1734; 8, 17 Sept., 5, 19 Nov. 1735.

2) Den Tolstadii skola, i hvilken Brossig, Segerholm och Molin undervisade, var utan tvifvel skild från den, som Gelin en tid förestod. I den förstnämnda lästes, utom kristendom, äfven latin, öfriga ämnen voro skrifning och räkning. Undervisningen bestreds af tvänne lärare; barnens antal på Segerholms tid utgjorde 13.

3) Orden inom citat. tecken äro hemtade ur Kalsenii och Hermonii votum.

att Segerholm lofvat honom att ej befatta sig med Dippel. Att den nya rörelsen, som Dippel förorsakat, emellertid icke gått Segerholm spårlöst förbi, ådagalägges af den senares bref till en student Rönick, som af Segerholm begärt upplysning om, hvilka lärares åsigter vore de riktiga. I nämnda bref, affattadt den 16 Okt. 1729, gaf Segerholm Rönick det rådet att slita sig lös från præjudicier och icke bry sig om många böckers läsande eller lärares auktoritet, utan borde han istället gå till Jesus sjelf och af hans mun utfråga Skriftens rätta mening, och så sjelf blifva af Gud lärd. På detta sätt påstår Segerholm sig hafva slupit många besvärliga tankar och öfverläggningar. Försakelsens väg måste dock först beträdas, innan lärjungaskapet uppnåddes. Föröfrigt skulle man icke binda samvetet vid vissa stadgar eller bry sig om olika meningar i religiösa ting, utan lemna en hvar sin egen frihet i orden, blott man komme öfverens i väsendet: kärleken. I detta bref angreps särskildt ministerium irrogenitorum, emedan det, enligt Segerholms uppfattning, omöjlig kunde rätt lära Guds väg till salighet.

Med anledning af nämnda skrifvelse, som snart derefter blef känd, inkallades Segerholm för kommissionen öfver det dippelska oväsendet och hänvisades, efter hållet förhör, af denna till konsistorium, der ett långvarigt samtal hölls med honom angående ministerium irrogenitorum. Segerholm förfäktade äfven här den satsen, att en irrogenitus icke kunde rätt lära salighetens väg, utan vore oskicklig till nya testamentets ämbete. Han måste visserligen under samtalets lopp erkänna, att en irrogenitus icke kan taga någon kraft från Guds ord, och att detta ord eger sin kraft utan anseende till personen, som framförer det, men blef det oaktadt vid sin mening och fann sin sats så klar, att han icke ansåg sig behöfva någon undervisning. Han skall äfven »med glantz och åtlöje» upptagit den undervisning, som konsistorium velat gifva honom. — Öfver förhöret derstädes ingaf han sedermera till kommissionen klagomål, bland annat deröfver, att protokollet blef ojusteradt. Derpå svarade konsistorium, att alltsammans vore

osanning, samt gaf dessutom Segerholm det vittnesbördet, att han var svag och oriktig i sin kristendom, och att hans svar vid förhöret varit konfusa och oriktiga.

Kommissionen hade uppmanat Tolstadius att ej vidare betjena sig af Segerholm, men derpå hade Tolstadius genmält, att han behölle honom, tills han för villosatser lagligen dömd blefve. Och som Segerholm icke blef dömd, utan blott ånyo hänvisad till konsistorium, så synes han tillsvidare hafva fått stanna kvar hos Tolstadius. Någon tid derefter lemnade han dock sin befattning hos honom, ty i början af 1733 var han informator hos en bryggare Lampa i Stockholm. Vid denna tid talades i konsistorium om hans uppkallande till nytt förhör, som dock icke synes hafva egt rum; åtminstone hafva protokollen, såvidt vi funnit, ingenting derom att förmäla.

Enligt anteckning i Vestgöta Nations i Upsala matrikel måste Segerholm som separatist lemna fäderneslandet och lefde sedan i Altona, der han var föreståndare för en separatistisk församling, som kallades Blaufärber. Utgaf Nordische Sammlungen, 2 Tom. 1755 och 1761. Död i Altona omkring 1763.

Hvilket år han öfvergaf Sverige, känna vi icke, blott att det skett före 1741, då han besöktes i Altona af en Sven Rosén, om hvilken vi längre fram få tillfälle yttra oss. Troligt är, att Segerholm redan 1733 eller 1734 lemnade fäderneslandet i sällskap med de emigranter, som dessa åren öfvergäfvos hemmet för att i främmande land få åtnjuta fri religionsöfning.

Hans omnämnda skrift: Nordische Sammlungen innehåller lefvernesbeskrifning öfver Boethius, Ulstadius och Tolstadius m. fl. Alla dessa äro berömda och prisade från ensidig partiståndpunkt.¹⁾

1) Jfr om Segerholm Hermonii och Kalsenii votum, kommissionens protokoll d. 8 April 1730, och akter (N:o 4), Sths konsist. protokoll d. 11 och 28 Maj 1730 samt d. 28 Febr. 1733.

Studenten *Erik Molin* var född i Gestrikland i början af 1700-talet, blef student i Upsala hösten 1725 samt vistades derstädes den terminen och sommaren 1726, hvarefter han tjenstgjorde på landskansliet i Gefle till 1729. Han återvände sedan till Upsala, der han af domkapitlet fick *venia concionandi* till Vester-Löfsta efter examen för teologie professor *Schyllberg*,¹⁾ som fann honom »qvick, isynnerhet in græcis». Från sommaren 1730 till i Maj 1732 var Molin underlärare i Tolstadii skola i Stockholm, användes sedan tidtals af några handlande derstädes som räkenskapsförare, var dess emellan ute på predikokondition, såsom hos Hellman i Vällinge och Vestbeck i Öster-Löfsta.

Redan 1729 under vistelsen i Gefle anklagades Molin för konventklars hållande, en anklagelse, som dock befanns ogrundad, men under ett senare vistande i Gefle vid jultiden 1732 berättades han hafva yttrat »mot den rena evangeliska läran alldeles stridande och fanatiska satser» samt hållit sammankomster, för hvilka han af stadsfiskalen derstädes anklagades, ehuru denne sedermera lät saken falla. 1733 kom Molin till Upsala, hvarvid ofvannämde Schyllberg, som förnummit, att han hyste irriga meningar i religionen, kallade honom till sig och bad honom skriftligen uppsätta sina tankar för vidare samtals skull. Med anledning här af ingaf Molin till Upsala domkapitel i Nov. s. å. en skrift, kallad *brevis explanatio hæresium præcipuarum, quibus hodie studiosi theologiæ — — in chara patria a vera et vivifica per Christum veritatis cognitione detinentur*, deri han beskylde den lutherska kyrkan att hafva en hæresis, som vore »mater omnium ceterarum». Denna hæresis bestode i nämnda kyrkas lära om försoningen.

I följd af den till domkapitlet inlemnade skriften, som Molin i Febr. 1734 öfversatt på svenska och utspridt bland allmänheten, blef han inkallad för domkapitlet i Upsala, och undergick derstädes förhör d. 22 och 26 Mars 1734. Dervid erkände han, att han fått sina satser af Dippels skrifter och

¹⁾ Petrus Schyllberg blef teol. professor 1729, biskop i Skara 1736, † 1743.

särskildt af dennes skriftvexling med Schröder, ehuru han dock redan förut sade sig varit i tvifvelsmål »de illuminatione irrogenitorum». Då han under förhöret fasthöll vid sina dipfelska meningar, återtog domkapitlet den Molin förut meddelade *venia concionandi*, hvarvid han genmälte, att predikande och lärande icke vore bundet vid predikstolen. I följd af detta yttrande förbjöds han att äfven privatim utsprida sina satser, men detta kunde han icke lofva, och domkapitlets påminnelse om kyrkolagens 1 kap. 2 § och konungens förbud gjorde på honom intet intryck, ty han ansåg sig icke skyldig att för konungens förbuds skull upphöra med att föra folk till Gud, der nästans nöd så fordrade, och hans samvete drefve honom. Ej heller brydde han sig mycket om erkebiskopens vänliga yttrande: att konsistorium skulle hafva mycken fägnad, om han, som af naturen vore begåfvad med qvickhet och kunde blifva nyttig i församlingen, ville rätta sig. En annan af domkapitlets ledamöter, d:r Wallin, rekommenderade honom slutligen till noga begrundande Jer. 8 och Galaterbrevet, isynnerhet 1 kap. 6—8 vv.

Enligt K. M:ts bref af den 8 Maj 1731 insände domkapitlet handlingarne i målet rörande Molin till svea hofrätt, som snart derefter inkallade honom för sig, hvarvid han förklarade, det han gerna ville rätta sig, om han blefve öfvertygad, lofvade dessutom att innehålla med sina meningar. Hofrätten, som fann Molin vara en »böjelig» yngling, som lätt skulle kunna bringas till rätta, föreslog K. M:t, att han borde sändas till Upsala och der af teologerna undervisas. Något svar synes icke hafva följt på denna framställning, och Molin begaf sig till Hellman i Vällinge, der han, oakadt domkapitlets i Upsala förbud, predikade under jultiden 1734. Med anledning här af blef han inkallad för Strengnäs konsistorium, som förbjöd honom predika inom det stiftet, och domkapitlet i Upsala anmälde hos konungen Molins öfverträdande af förbudet att vidare beträda predikstolen. I följd af denna anmälan ingaf Molin till K. M:t en försvarsskrift, deri han i

något tvetydiga ordalag bad domkapitlet om ursäkt, att han »mot deras vett och vilja gjort väl efter bästa förstånd och förmåga», ansåg sig tillika i kraft af sitt samvete vara berättigad att förkunna ordet, lika såväl som någon af presterskapet, begärde ock af konungen att likt en ordinerad prest få blifva huspredikant eller adjunkt hos någon, som ville kalla honom. För att undvika förargelse erbjöd han sig att bära den vanliga prestdräkten och äfven bibehålla de brukliga ceremonierna och psalm. samt evang.- och epistel-texterna. Istället för bifall till den gjorda begäran fick Molin befallning att infinna sig i hofrätten, då justitiekansleren, enligt Molins utsago, föreslog honom, att han skulle gå i frivillig landsflykt, hvartill några personer förut begärt och erhållit tillåtelse, såsom bland andra Erikssönerna.¹⁾ Till detta förslag nekade Molin, hvarpå

1) Kornetten Jakob och hans broder sergeanten Erik Eriksson voro från Kelfsjö socken i Österbotten och hade alltsedan 1725 afhållit sig från den yttre gudstjensten. Sedan de varit inkallade för konsistorium och hofrätt i Åbo, begåfvo de sig till Stockholm i slutet af 1733 samt begärde att med sitt hushåll (kornetten Eriksson hade hustru och 4 barn; 2 drängar önskade äfven göra sitt husbondefolk sällskap) få begifva sig utrikes. Innan denna begäran togs i öfvervägande, fick konsist. i Stockholm befallning att på 3 veckors tid undervisa och, om möjligt, rätta dem. Tvänne af konsist. utsedde prester höllo samtal med dem mellan d. 4 April och 15 Maj 1734, men utan resultat. Erikssönerna utspreda en skrift, deri de låto påskina, att de segerrikt tillbakavisat presternas inkast. Konsistorium tillstyrkte derpå bifall till deras begäran att få lemna landet, hvarefter beslut om deras landsförvisning fattades den 21 Juni 1734. Några dagar derefter affördes de ur riket. Några af deras förnämsta åsigter: de afskydde den yttre gudstjensten med dess ceremonier. Det nya test. presterskap vore icke bundet vid vissa orter eller personer, utan funnes der, hvarest Gud förlånade sina gåfvor, och berodde således på omedelbar kallelse och upplysning. Studier vore dertill icke nödiga. Erikssönerna hyste djup missaktning för vetenskaper, förkastade skolor och akademier. — I afseende på sakramenten, ogillade de obetingadt barndop, voro tvifvelaktiga angående de äldres dop; exorcismen var dem särskildt förhatlig. Nattvarden begingo de icke, emedan både värddiga och ovärdiga admitterades, och sakramentet dessutom administrerades af oskickliga personer. Skriftermålet ogillade de. Söndagens firande, såsom till en viss dag inskränkt, ansågo de strida mot den kristl. friheten. Angående bönen, höllo de den inre utan ord för den egentliga; all yttre bön vore sammanfattad i Fader vår. Deras åsigt om rättfärdiggörelsen är otydlig. Om Kristi återkomst hyllade de chiliastiska åsigter. — Flere af deras anhängare i Österbotten blefvo kort derefter dömda till lands-

han tillfrågades, om han icke åtminstone ville besöka D:r Alstrin för undervisnings erhållande, isynnerhet som han förut som skäl för sina satsers vidhållande åberopat, att han icke i enlighet med föreskrifterna i kgl. brevet af d. 27 Juni 1728 fått åtnjuta någon grundlig undervisning.

På denna hemställan svarade Molin, att han af sin Gud fått så mycken undervisning, visshet och frid, att han icke kunde gå hvarken till Alstrin eller någon annan angående något slags information, förklarade sig dock slutligen villig att åhöra, hvad Alstrin kunde hafva att meddela honom. Första samtalet hölls dem emellan i Okt. 1735. Molin uppsatte deröfver en skriftlig berättelse, som han i Jan. följande år dels ingaf till hofrätten och dels lät utsprida bland allmänheten. Han låter häri Alstrin spela en mycket passiv och underordnad rol, under det han sjelf uppträder lärande och bestraffande och förräder ett stort andligt högmod. Som bevis derpå torde följande korta utdrag ur samtalet kunna tjena. Sedan Alstrin blifvit upplyst om, att Gud skall i nya test. på ett ganska innerligt sätt hafva skrivit sin lag i människornas hjertan, och att liksom Gud sade om Mose: muntligen talar jag med honom, så vederfores Guds muntliga tal alla sanna Guds barn, tillade Molin: huru detta visar sig i trogna själar och hvad det vill säga att känna Guds kraft, se Guds ljus och höra Hans röst, det kunde Alstrin i sitt närvarande tillstånd icke drömma om, och egde han om de saker, som röra Guds rike, icke notions primas, utan låte hela sin sak bestå deri, att han läste några systemata teol. och äfven understundom den heliga skrift samt gjorde sig sedan en tanke, att det så eller så måste hänga ihop och toge sig sedan före att lefva litet bättre än andra; men hvad det vore att låta Gud bo, verka och lefva i själen, det visste han icke och hade aldrig begifvit sig dertill. — Med skäl förundrad frågade Al-

förvisning, men det oaktadt fortlefde der länge en separatistisk församling, för hvilken Sven Rosén var hufvudman. Jfr Just.-deput. protokoll 1731, 1733—34; Nordiska saml.: Religionsprocesser N:o 57, Cederhjemska saml. i Upsala Univ. Bibl. N:o 42.

strin, huru Molin kunde veta sådant, och fick till svar, att det var tydligt af Alstrins tal, ehuru denne, enligt Molins framställning, knappt fått yttra tre meningar. Sedan de derefter genomgått några af de Skriftens språk, som anföras till stöd för satisfaktionsläran, fick Alstrin änyo veta, att han icke kunde drömma om, hvad som föregår i en själ, der Gud bor, och som han i följd deraf icke heller begrep, hvad Skriften menar, så höll Molin det onödigt att vidare vexla ord med honom, afbröt derföre samtalet och tog afsked, artigt beledsagad af Alstrin »bägge trapporna ned».

Molin påstår, att han i sin berättelse så noggrannt återgifvit det hållna samtalet med Alstrin, att på sin höjd 6 eller 8 ord äro förbigångna, under det att Alstrin i konsistorium d. 27 Febr. 1736 meddelade, att Molin dels ganska lamt andragit, dels afstympat, dels ock alldeles förtegat och uteslutit de skäl och bevis ur Guds ord, som han anført. Dock vore, säger han, sådant icke underligt, ty af Molin såsom en Dippels genuinus discipulus vore icke annat än försmädelse att vänta, hvarföre han ock, ifall flere konferenser med Molin skulle komma ifråga, önskade hafva vittnen närvarande. Så skedde ock vid nästa samtal, som Alstrin höll med Molin kort före påsk 1736. — Äfven öfver detta samtal afgaf Molin kort derpå en berättelse, men denna gången direkte till K. M:t: Alstrin hade nu icke varit så mild och foglig som förut, hvarföre han ock, då han vid ett tillfälle under samtalets lopp varnade Molin för andligt högmod, af denne fick veta, att det att smäda Molin vore detsamma som att smäda Herren sjelf, hörnstenen, som af byggningsmännen förkastad är, hvarvid han pekade på Alstrin och sade, att han vore en af dessa byggningsmän. I sin berättelse angriper han ock presterna i allmänhet med bittra utlätelser, tröstar sig dock till slut med, att Herren känner de sina, bland hvilka han nu — märkvärdigt nog — icke räknar sig sjelf; deremot kände han en piga, som gjorde mera gagn, än tusen lärde kunde nedrifva. Tillika frånsade han sig all vidare konferens med prestskapet, emedan konsistorium i Upsala förut anklagat honom,

och han nu förnummit, att Alstrin oriktigt framställt bägge de hållna samtalen. Skulle dock konungen akta nödigt, att ett samtal hölles inför sig »eller andra konstituerade viris gnaris et integris», vore han villig att inlåta sig derpå.

Som vi hört, var Molin högligen förbittrad på prestskapet, men detta eger sin förklaringsgrund deri, att han redan i Nov. 1735 blifvit beröfvad friheten och insatt på Kastenhof, en åtgärd, som han utan tvifvel lade presterna till last. Hans fångenskap var dock i allmänhet mycket lindrig: så fick han under längre tid sysselsätta sig på handelskontor med böckers förande eller revidering af räkenskaperna vid i Stockholm förlagda regementen, i början likväl beledsagad bort och hem af vakt. Hans fängelserum var detsamma som Görtz, Karl XII:s bekante minister, innehaft.

Som svar på Molins senast omnämnda skrivelse till konungen kom befallning till hofrätten att afdöma hans sak. Då han med anledning deraf blef derstädes uppkallad, förklarade han sig af hjertat gerna vilja låta öfvertyga och öfverbevisa sig, om förhöret finge ske inför hofrätten. Tillika påstod han, det han ännu icke fått rätt giltiga admonitionsgrader enligt kgl. brefvet af d. 27 Juni 1728. Hofrätten ingick på Molins förslag, att en ny konferens med honom skulle hållas, och utsåg kyrkoherde Arnell vid Jakobs- och magister Murray vid Tyska församlingen att samtala med honom, hvarvid hofrättsassessorerna Kinnemundt och Peträus skulle närvara som vittnen. Nu höllos sammankomster med Molin i 8 veckors tid med ett eller högst två samtal i veckan under hösten 1737. Resultatet blef, att Molin i ett memorial till hofrätten förklarade, att presterna icke kunnat öfverbevisa honom, utan hade deras skäl och argumenter varit stridande mot Skriftens bokstaf.

Innan vi omtala Molins vidare öden, vilja vi här i korthet nämna något om hans åsigter. Dessa voro i allmänhet lika med Dippels. Med honom hade han gemensamt tron på omedelbara uppenbarelser samt läran om det inre ljuset eller

ordet, om Skriften, om försoningen och rättfärdiggörelsen: »Kristus är vår rättfärdighet non imputando, sed inhabitando», om syndfri fullkomlighet redan här nere, om helvetesstraffens upphörande o. s. v. Att han förkastade de symboliska böckerna, behöfver knapt nämnas; detta var det första villkoret för anslutningen till Dippels åsigter. Trognare än Dippel fasthöll dock Molin vid bibelordet, men gjorde detta på ett öfverdrifvet sätt. Dippels förklaring af sådana bibelställen som Jes. 53 och 2 Kor. 5, 21 tillfredsstälde icke Molin, men lika litet gillade han kyrkolärans uppfattning af dem, hvadan han tolkade dem efter bokstafven: »würehlich und realiter». Huru detta kunde vara möjligt, utan att Kristus faktiskt blef en syndare, föreföll honom sjelf obegripligt, men han lugnade sig med, att det stod så skrifvet. För öfrigt måste ju Kristus — säger han — i följd af den innerliga och ömsesidiga gemenskap och delaktighet, som eger rum mellan honom och oss, i sig känna vår nöd, krankhet, frestelse och orättfärdighet, och alltså bära våra synder. Kristi arbete och möda för oss bestod också, enligt Molins uppfattning, hufvudsakligen i våra synders kännande och öfvervinnande, under det att hans död på korset samt yttre lekamliga nöd endast var ett accessorium till den nöd, som tryckte honom under våra synders börda. Kristus frestades också till synd liksom hvarje skapad varelse, men utan att detta gjorde något intrång i hans helighet, då sjelfva frestelsen till synd icke vore någon synd, ty, säger Molin, det som redan är utvaldt och antaget, det frestar oss icke mer, utan har oss i sitt våld och förer oss fångna. Derföre frestas blott rättfärdiga och goda och de som från synden äro befriade, hvilka derefter måste bevaras och i det goda befästas och fulländas. Akta de sig nu, att det onda icke kommer vid dem, så krönas de som segrare.¹⁾

Någon erfarenhet af hvad verklig syndanöd vill säga, synes Molin icke hafva haft, då han kunde föreslå, att man,

1) Jfr Molins skrift: Die wahre und lebendige Natur und Kraft des Kreutzes Jesu Kristi, 1740, s. 147, 271, 283, 297 m. fl.

istället för bönen om syndernas förlåtelse i Jesu namn och för hans skull, borde säga så till Gud: haf tålmod med mig, jag vill allt betala dig; d. ä. jag vill låta försätta mig i det tillstånd, som dina heliga ögon behaga, och jag ställer denne Jesus till pant och borgen, att det skall och kan ske, då han är den, som skall och kan görat; men eftersom det icke kan ske så snart, så haf tålmod. Hvad sakramenten beträffar, höll Molin dem för blotta erinringstecken. Barndopet hade han i början ogillat, dock fann han senare, att det var bättre att människorna döptes som barn, än att man, som han utläter sig, vid äldre år skulle begå än mer dårskap och gyckleri dervid. Ingen behöfde för öfrigt göra sig skrupler öfver, om hans barn finge dopet eller icke. Angående nattvarden fattade Molin i likhet med Dippel instiktelseorden bildligt: *τοῦτο* i betydelsen af *τοῦτοῦτο* syftar på Kristi lekamen. Nattvardsfirandet med församlingen hade Molin redan några år före inkallandet till domkapitlet i Upsala icke begått, emedan den hölls fal »för hund- och svinsinnade». Istället hade han med några likasinnade begått den hos en from predikant; derefter hade de åtnjutit den äfven utan prests närvaro och utan att ens uppläsa instiktelseorden. Detta tillvägagående försvarar Molin dermed, att andans ämbete icke vore bundet vid en yttre, af människor insatt, person. Derföre kunde ock, der en dålig herde fanns, de trogna utgå och förena sig med likasinnade och vara hvarandra behjelplice med lära, tröst och förmaning samt kunde äfven bryta brödet och begå Herrans åminnelse, emedan de trognas gemenskap vore den rätta menigheten, men icke sådana kyrkoförsamlingar, der med gudstjensten drefves idel gyckel, afguderier samt Guds namns missbruk.¹⁾

1) Några år derefter hade Molin, varnad af erfarenheten, kommit till andra åsigter. Han erkänner nu, att församlingslära, som han dock icke vill kalla prester, emedan detta namn skulle innebära begreppet om påfvisk värdighet och anseende till person, böra ensamme förrätta gudstjensten, emedan det hafver mera uppväckelse med sig, när en talar, än när åtskilliga om hvarandra tala, som ändtligen löper på discourser, väder och trätor ut». Jfr Molins skrifvelse till riksens ständer 1742.

Men vi återvända till beskrifningen af Molins lefnadsöden. Sedan de prester, som sist haft religionskonferens med honom, till hofrätten inkommit med sin berättelse, hänsköt hofrätten saken till K. M:t, från hvilken först i Dec. 1738 kom svar, innehållande befallning, att Molin skulle landsförvisas. Till detta beslut hade den strängt renläriga drottningen mycket bidragit. I enlighet med omnämnda skrifvelse skyndade hofrätten att d. 24 Jan. 1739 fälla domen, som jemte landsförvisning stadgade efter formulär uppsatt afbön inför erkebiskopen och Alstrin. Afbönen nekade Molin att afgifva; och som de nämnda personerna gerna afstodo derifrån, så mycket hellre som de aldrig yrkat derpå, fritogs Molin från sin skyldighet härutinnan. — Innan han lemnade landet, önskade han få extrakt af protokollen öfver samtalen mellan honom och presterskapet, något som ej beviljades; hvarpå han med sin begäran derom ingick till ständerna, hvilka dock icke togo någon befattning dermed. — Emellertid hade Molin genom föregifvande i justitierevisionen, att adeln med borgarståndet på hans ansökan funnit nödigt, att hans sak skulle af ständerna sjelfva genomses, och han ställas på fri fot, lyckats utdraga på tiden, så att justitierevisionen först d. 10 Okt., då hans nämnda föregifvande befanns ogrundadt, beslöt hans definitiva afförande ur riket. Honom beviljades dervid 6 veckors underhåll.

Molin hade genom mjukhet och foglighet i sitt uppförande (sjelf säger han sig också vara »einer blöden und schamhaften, ja, weiblichen und gelinden Art und Beschaffenheit») vunnit hofrättsledamöternas sympatier och derigenom länge lyckats förhindra religionsstadgarnes tillämpning på sig. Äfven i rådkammaren synes han haft gynnare, då det behöfdes drottningens inflytande för att få honom fäld. Han var ock aldrig sen att till och med under tårar bedyra, det ingen kunde vara villigare att låta öfverbevisa och rätta sig, blott han kunde få grundlig undervisning. Men då sådan bestods honom, fann han den alltid otillfredsställande. Derföre karakteriserades han ock af magister Murray som »en af Dip-

pels satser intagen, högfärdig och i sig sjelf förälskad menniska». Sedan Molin lemnat fäderneslandet, vistades han mestadels i Amsterdam, sysselsatt med bokhålleri och äfven med författareverksamhet. Han afled i nämnda stad 1753.¹⁾

FJERDE KAPITLET.

De af kommissionen öfver det dippelska oväsendet till konsistorium hänvisade personer²⁾:

Gillberg, Vikmarek, Chrohm, Strokirch, Lindblad, Vahlbom och Nyman.

Smedsgesällen *Gabriel Gillberg* hade af sin mästare afskedats, emedan han sällan var hemma, utan sprang allestädes omkring, begärlig att höra något nytt. Han blef också derföre ett lättfånget byte för Dippels anhängare. Då han frågat Tolstadius om Dippel, hade han fått förmaning att blifva vid Guds ord och katekesen. Detta goda råd följde han likväl icke. Emellertid begaf han sig till Gefle för att, som han säger, der söka sin lycka, men troligare är, att han blifvit ditskickad af den i Gefle i fängelse sittande Schæfers vänner i Stockholm. Till Schæfer medhade han näml. bref, papper, lifstykke m. m. samt öfverlemnade åt honom äfven Dippels skrifter. Efter ett kort vistande i Gefle återvände Gillberg till Stockholm, men blef der inkallad för kommissionen öfver det dippelska oväsendet, och af denna hänvisad till konsistorium, som uppdrog åt Schröder att undervisa honom. Detta

1) Jfr om Molin hans redan anförda skrifter: Die wahre und lebendige Kraft des Krenztes Jesu Kristi, 1740; samt skrifvelsen till Sveriges rikets ständer 1742 (om hans öfriga skrifter, se Biograf. Lex. IX, s. 114); Upsala domkap. protokoll d. 22 och 26 Mars 1734; Strengnäs do d. 27 Aug. 1735; Sthlms konsist. protokoll d. 23 Maj 1733, 26 Febr. 1735, 27 Febr. 1736; Just.-revisionens protokoll d. 23 Okt. och 19 Nov. 1735, 1 Juni 1736, Febr., 1 och 28 Mars, 3 och 10 Okt. 1739; acta hist. eccles. V, s. 190; Nordinska saml., Religionsprocesser (Dippeliana, Tom. 29, folio.)

2) Härvid göres icke anspråk på fullständighet i uppräknningen af ifrågavarande personer.

lyckades så väl, att Gillberg inom kort blef öfvertygad om dippelska lärans falskhet.¹⁾

Auscultanten *Jonas Vikmarck*, ostrogothus, hade blifvit inkallad för kommissionen med anledning af tvänne bref, som han skrifvit till en student Zetterling, och hvilka befunnos innehålla dippelska villfarelser. Som brefven voro otydliga och mörka, inkom han med en vidlyftig skrift, deri han med citat ur bibeln och en mängd författare sökte bland annat bevisa, att i Gud icke finnes någon vrede, men att Han för människan är hård eller kärleksfull, allteftersom hon föreställer sig Honom vara det ena eller det andra. Strax derefter uppkallad i konsistorium påstod han dock, att han hvarken haft eller hädanefter ville antaga någon annan mening i teologien än den, som med Guds ord öfverensstämmer, samt betygade sig alltid vilja förblifva vid den heliga sanningen, tackade dessutom konsistorium för dess ömhet och kärlek mot honom. 1731 fick han med kommissionens tillåtelse resa utrikes, då han visat sig »böjlig» att lemna sina irriga meningar.²⁾

Tobaksspinnaren *Jakob Chrohm* trodde sig vara dippelian, men befanns vid förhöret i konsistorium vara ganska ortodox. Han ville i början icke förkasta Dippel, då han af dennes skrifter ansåg sig haft mycken nytta, enär han genom dem fått kunskap om Guds oföränderliga kärlek. Men vid närmare eftersinnande medgaf han, att detta visste han redan förut, och Dippels öfriga satser ville han icke antaga, ty han trodde, att hos Gud fanns både en hämnande rättfärdighet och en evig kärlek, samt att Kristus lidit och dött för honom i hans stad och ställe. Till närmare befestande i sanningen skulle han få undervisning af Schröder.³⁾

F. d. konduktören *Carl Michael von Strokirch* var född 1702, son till ekonomie-ståthållaren i Liffland Michael Stro-

1) Jfr Sthlms konsist. protokoll d. 19 Nov. och 3 Dec. 1729.

2) Jfr kommissionens protokoll d. 18 Nov. 1729 och akter samt konsist. protokoll d. 9 Dec. 1729, 19 Maj 1731.

3) Jfr konsist. protokoll d. 19 Nov. 1729.

karch, adlad 1684 med namnet v. Strokirch, och Johanna Elisabeth v. Weingarten. Sedan föräldrarna öfverflyttat till Stockholm (fadern dog derstädes 1723), ingick Carl Michael vid fortifikationen och blef der konduktör, men lemnade snart befattningen. — Tidigt anslöt han sig till Tolstadius, hvilkens gunst han ock i så hög grad förvärfvade, att han fick hålla bibelförklaringar i dennes hus. När Dippel kom till Stockholm, började Strokirch snart söka hans umgänge och fatta tycke för hans satser, isynnerhet som han redan 1725 eller 1726 sjelf kommit på dylika funderingar, fastän de först genom Dippels umgänge kommo till mognad. Strokirch blef ock sedermera den djerfvaste försvararen och mest nitiske utspridaren af Dippels satser ej blott i Stockholm, utan äfven allestädes i landsorten, der han genom sina relationer utöfvade stort inflytande. Han trotsade djerft alla konsistorii och presteståndets försök att stäfja och hindra hans verksamhet samt undgick, så vidt vi af tillgängliga handlingar kunnat finna, allt ansvar för sina förgripliga utlätelser både mot läran och presterskapet.

För kommissionen blef han inkallad i Okt. 1729, emedan han blifvit angifven att hafva fält sådana yttranden som att »Kristus haft synd i sin yttre människa och icke varit bättre än en nyfödd människa qua talis», samt att »vi böra ära djefvulen som ett Guds kreatur». Vidare skulle han hafva påstått, att man i trons angelägenheter icke vore skyldig verdens barn någon sanning (tillämpande på dessa språket: man skall icke kasta perlor för svin), utan kunde man bruka alla de ordaformer, som finnas i bibeln och symboliska böckerna, blott man förstode dem i en rätt mening; och skall han sjelf hafva explicerat en del sådane ordaformer efter Dippels principer.¹⁾ Offentligen har dock icke Strokirch tillämpat dylika åsigtter, ty för kommissionen tillstod han frimodigt både att han haft umgänge med Dippel och att han icke blott kände de af hans skrifter, som då voro mest bekanta i Stockholm,

1) Jfr Hellmans memorial d. 13 Febr. 1729 och Österlings till kommiss. ingifna berättelse.

såsom *Oreodoxia*, *Papismus* och *Glaubens-Bekänntnäss*, utan äfven haft och sett allt, som af *Dippel* utkommit i hufvudstaden. I dessa skrifter sade han sig hafva funnit mycken sanning, hvarföre han ej heller ville yttra något, som kunde lända till deras utrotande, innan han blifvit öfvertygad om deras falskhet, utan då hellre underkasta sig allt, som kunde honom påläggas.

Då kommissionen önskade få närmare reda på hans åsikter, vägrade han i början att svara, emedan han ansåg sig icke, enligt föreskriften i kgl. brefvet d. 27 Juni 1728, hafva fått genomgå tillräckliga varningsgrader. Slutligen beqvämde han sig att svara, hvarvid extraktet ur *Dippels* skrifter upplästes, och fick han yttra sig om hvar paragraf särskildt. Som det af hans svar tydligen framgick, att han hylade *Dippels* åsikter, blef han hänvisad till konsistorium. Till sist fann sig kommissionen föranlåten att inhemta *Strokirchs* åsigt om *K. M:ts* bref, som han nyss anfört till sin förmån. Det befanns dervid, att han icke ansåg sig pliktig att ställa sig detsamma till efterrättelse, då han icke var i kronans tjänst, och då han dessutom i samma bref tyckte sig finna, att ett och annat förkastades, som han hölle för sanning och derföre icke kunde anse detsamma med Guds ord öfverensstämmande. För dessa utlåtelse mot *K. M:ts* bref, men icke för sina *dippelska* tänkesätt, togs han af fiskalen i förvar. Målet refererades till hofrätten och under tiden fick *Strokirch* omkring 3 veckor stanna qvar i arresten. Först i November följande år föll hofrättens dom, lydande på 8 dagars fängelse på vatten och bröd.

Under tiden hade, enligt kommissionens beslut, några af konsistorij ledamöter kallat *Strokirch* till sig för att samtala med och undervisa honom, men han ville hvarken hos dem eller i konsistorium utlåta sig angående *Dippels* lära, innan han fått veta *K. M:ts* utslag på hans klagomål öfver kommissionens tilltag att inmana honom i arrest. För öfrigt var all muntlig konferens honom motbudande, hvadan han yrkade, att konsistorium skulle skriftligen tillställa honom sina

frågor, hvarvid han finge skriftligen svara; men då detta icke bifölls, så var *Strokirch* genast förvissad om, att han icke skulle få någon öfvertygande undervisning i konsistorium. Emellertid infann han sig der i Juni 1730, då med honom företogs examen, hvars resultat blef, att konsistorium fann, det *Strokirch* var genuin *dippelian*, begagnade *Dippels* egna ord och följde hans principer. Detta och följande året samtalande åtskilliga af presterna i Stockholm med honom, men utan frukt, ty *Strokirch* åberopade sig på, att Guds ande först skulle gifva honom ljus och öfvertygelse, innan han af någon människa skulle förmås att ändra åsigt.

Slutligen afsade han sig och de sina år 1734 »all personelle myndighet och mästerskap» från presternas sida. Närmaste anledningen härtill var, att presteståndet vid nämnda års riksdag till öfriga ständer inkom med klagomål öfver »de skadliga biläror», som gingo i svang samt påvisade, att enighet i religionen och den rätta gudstjensten, som »är den första och kraftigaste grundvalen till ett lofligt, samdrägtigt och varaktigt regemente», icke på 140 år haft så svåra »anstötar», som då för tiden. Tillika föreslog ståndet botemedel mot det onda, och dessa icke af lindrigaste art.¹⁾ Att presteståndets förslag allmänligen gillades och antogs af medstånderna bevisar bäst, huru ringa sympatier religionsfrihetens försvarare hade att vid denna tid påräkna. Emellertid var det naturligt, att de, som kände sig skola drabbas af de hårda bestämmelserna i nämnda förslag, upphäfde mot detsamma sin protest. Skada blott, att detta skedde på ett sådant sätt, att

1) Som exempel anföra vi 5 § i ståndets förslag: »vore nyttigt, om de, som af grofva villfarelser äro intagne och ej vilja låta sig undervisas och rättas, utan i stället utsprida dem, finge erfara, hvad *K. M:ts* försäkran 2 § förmår, så att de, som inneha något publikt ämbete, ginge för någon tid förlustige sin syssla, lön och pension. Äro de ej i tjänst, kunde de dömas till något hvars och ens vilkor anständigt och lindrigt handarbete; — ingalanda att med utvärtes våld tvinga någons samvete, utan allenast att sådant jemte tjenlig och stadig undervisning borde vara de förförde nyttigare än sitta i förvar inneslutna och fåfänge, ity att de vid arbete ej hade så tid att behaga sig i deras sjelftagna infall och grillar».

de stränga straffbestämmelserna derigenom liksom rättfärdigades.

Den som kände sig manad att å egna och »anhörigas» vägnar offentligen protestera mot presteståndets förslag var Strokirch. Detta skedde i ett till ständerna af honom ingifvet vidlyftigt memorial, hvori han påstod det vara både orimligt och omöjligt att med »trosbekännelser, symboler och utläggningar allmänligen vilja inskränka och betvinga hvar och en till lika och systematiska tankar i religionen», samt att det »mera vore ett hinder och en styggelse än framsteg och förmån både för Gud och rättsinniga människor att vilja systematice rangera Guds och dess viljas uppenbarelse efter både nya och gamla förbundet». För att ernå enighet i religionen ansåg Strokirch det vara nog att förbinda människorna till första trosartikeln om skapelsen eller »den naturliga människans tro, att en Gud är, och att Han belönar dem, som Honom söka». Hvad åter 2 och 3 trosartikeln beträffar, så borde man dervid låta Gud sjelf försvara sin ära. Både statens och kyrkans lagar skulle derföre endast handhafva den första artikeln; således ej heller gifva några föreskrifter om någon »viss ceremonielle gudstjenst» eller om firandet af vissa helgdagar och sabbater, ja, icke ens om hedrandet af fader och moder; ty »allt har sin bestämda tid och måste höra upp som styckeverk, ja, varda fullkomligare fullbordade genom deras försakande än deras ständiga åtlydande», då vi näml. älska Gud öfver allt och vår nästa som oss sjelfva. Ty, säger Strokirch vidare, då Gud befäller, att vi skola försaka oss sjelfva, följer äfven, att man för Guds skull skall försaka sin nästa och alla skapade ting. — Det anförda torde vara nog som prof på Strokirchs uppfattning af vilkoren för enighet i religionen och den rätta gudstjensten. Slutet af memorialet är dock värdt att anföras i dess helhet. Här vänder han sig särskildt till presteståndet och utropar: I fall I med den ädla enigheten i religionen allenast förstån ett blott blindt bifall och gemensam öfverenskommelse af största hopen att tro, hvad presten säger och öfverheten exequerar; ifall nu

åter med dessa skadliga biläror påsyftas de af salig prosten Grubb i Umeå samt af åtskilliga andra så här i staden som annorstädes hållna predikningar och enskilda samtal, hvaröfver blindt allarm så på predikstolen som domstolar är gjordt; ifall nu för det tredje presteståndet vill anlita K. M:ts kraft och de öfriga ståndens hjälp till religionens enhets och renhets bibehållande och det vidare än den första artikeln om skapelsen extendera; ifall nu något eller alla dessa 3 præsupposita af presterskapet soutineras, så afsäger jag härmed, och i kraft af detta, mig och mina anhöriga alldeles all Eder auktoritet och mästerskap såsom blinda vägvisare i andliga mål, erkännande Eder alldeles oskicklige att förrätta andens ämbete, ja, ganska få ibland Eder näppeligen bokstafvens S. S.(?). Slutligen tillägger han hänfullt att för dem borde ju ej vara svårt att bringa honom till rätta i samma kraft, hvarmed Petrus öfvertygade Simon Magus och Paulus slog Elymas med blindhet.

Memorialet väckte naturligtvis stark förbittring. Presteståndet författade skyndsamt en apologi, mot hvilken Strokirch snart var färdig med en motskrift. För nämnda apologi lät bondeståndet, som isynnerhet var uppretadt öfver Strokirchs memorial, genom en deputation hembära presterna sin tacksamhet. — Alla stånden funno Strokirch straffbar; presterna förläto honom utfallet mot sitt stånd, men hänsköto till medståndernas afgörande, hvad näpst han tarfvade för smädelsorna mot Gud och Hans heliga ord. Ständerna hade svårt att afgöra, hvart målet skulle refereras; slutligen hänsköts det till just. deputationen, der det dock troligen blef liggande, ty någon Strokirchs bestraffning omtalas icke i de handlingar, vi haft tillfälle se.¹⁾ Vi skola i 7:de kap. ytterligare redogöra för Strokirchs vidare verksamhet och lefnadsöden samt öfvergå nu till de öfriga af kommissionen till konsistorium hänvisade personer.

Studenten *Jonas Lindblad*, Ostrogothus. Dennes åsigter,

1) Jfr om Strokirch kommiss. protokoll d. 14, 17 Okt. 1729; konsist. protok. d. 22 Okt., 19 Nov., 9, 17 Dec. 1729; 17 Juni 1730; 19 Maj 1731; Prestest. acta vid 1734 års riksdag; Eccles. Handl. Vol. 9, N:o 147; vol 11, N:o 15.

som han sade sig hafva fått genom åhörandet af Schröders och Enebergs predikningar samt genom läsningen af en Schæfers bok de æterno Dei evangelio, voro, att i Gud finnes ingen vrede annat än effective, »som rönes i kreaturet, när det står i synd;» att det gifves omedelbara upplysningar, att en oomvänd människa icke kan hafva någon rätt kunskap i religiösa ting. Huruvida helvetesstraffen skola upphöra, och huruvida Guds ande någonsin skiljer sig från ordet — derom hade han icke någon fast öfvertygelse. — Att Lindblads åberopande, det han fått några af sina villfarande meningar af Schröders predikningar, endast kunde bero på en missuppfattning af hvad Schröder yttrat, behöfver knappt nämnas. Men det visar åtminstone, att det icke blott var Tolstadius, som denna tid kunde missförstås. — Lindblad hade önskat få resa utrikes till universiteten i Greifswald och Halle, men detta tilläts icke af kommissionen, så länge han vidhöll sina irriga meningar. — När konsistorium i Sept. 1731 ville undervisa honom, förklarade han sig önska få vara i ro, då han satt sig i sinnet att lefva i stillhet och icke umgås med någon människa (han hade också upphört med både kyrkobesök och nattvardsgång). Han ville hvarken bibringa någon sina satsar eller mottaga någon »lärosats» af andra; och på det ingen måtte tro, att han ville förleda någon, hade han i sinnet att lemna de disciplar, han undervisade, och lära sig ett handverk. — Detta var väl icke så allvarligt menadt, ty några år derefter berättas det,¹⁾ att han jemte Strokirch reste omkring i Östergötland och Södermanland för att värfva anhängare åt Dippels lära.

Studenten *Mathias Vahlbom*, Gestricius, var redan före i konsistorium i Dec. 1728²⁾ och uttryckte sitt bifall till flere af Dippels satsar samt hade enskildt yttrat till en af konsistorii ledamöter, att han välsignade Dippel för den kunskap

1) Jfr acta hist. eccles. IV, s. 392. Se föröfrigt kommissionens protokoll och akter, Stockholms konsist. protok. d. 3, 9 Dec. 1729; 15 Sept. 1731.

2) I sällskap med öfrige privati præceptores i Stockholm, 124 till antalet, som voro uppkallade att varnas för Dippels skrifter.

och upplysning, han genom honom erhållit. Äfven Arnolds skrifter och Hoburgs theologia mystica omfattade han med förkärlek. Han läste näml. helst mystiska skrifter, emedan han i sådana tyckte sig igenfinna sitt eget tillstånd, såsom hans ord föllo. — Under följande året var han ytterligare ett par gånger uppkallad i konsistorium, men kunde icke heller nu förkasta Dippel, ty då han sökte lägga sig mot dennes satsar, påstod han sig känna en innerlig ångest och icke hafva en så fri tillgång till Gud som förut, hvaraf han drog den slutsatsen, att han icke borde göra Dippels lära något motstånd. I teologien var han föröfrigt icke mycket hemmastad, ty han hade ej ens reda på, hvad grundbetydelsen var af ordet ortodoxi, hvarföre han ock af konsistorium fick förmaning att ej bruka ord, som han icke begrep, som smådeord. Schröder fick i uppdrag att undervisa och rätta honom. Enda frukten deraf synes hafva varit, att Vahlbom kom till insigt om hvad ordet ortodoxi betyder; men sina förr yttrade meningar i öfrigt bibehöll han. Emellertid fick han vara i fred ända till 1733, emedan konsistorium först då erhållit kommissionens protokoll. Då han derefter blef uppkallad i konsistorium, förklarade han all vidare disputation vara onödig, enär han var viss på sin sak. Tillika gaf han konsistoriales den förmaningen att ej bry sig om, hvad meningar hvar och en hade. Såge han och kunde med händerna taga derpå, att hos konsistorii ledamöter funnes en rätt Kristi efterföljelse, ville han besöka dem, men nu kunde han icke göra det. Vid frågan om nattvardsgång påstod han sig icke kunna gå med hopen, ty då skulle han styrka den i deras säkerhet; Herren spisade honom istället i anden. Då Vahlbom vidare ansåg, att, som han uttryckte sig, en enfaldig människa, som kände Gud, hade vishet att pröfva, hvad ljus och mörker vore, kunde han icke tveka att till sådana »enfaldiga» utlemna Dippels skrifter; såsom han ock hade skaffat nämnda skrifter i händerna på bland andra jungfru *Elsa Nyman*.

Genom åhörandet af Schröders predikningar mot Dippel hade hon fått lust att läsa, hvad denne skrivit; och hon för-

klarade sig hafva af dessa skrifter haft mycken uppbyggelse samt kunde icke finna, att Dippel vore villfarande. Förr hade hon gått i Skeppsholmskyrkan och äfven bevistat Tolstadii privata examen, men så småningom drog hon sig äfven från honom, ty han hade icke uppmuntrat henne till fortgående i dippelianismen. Om nattvardsgång hade hon samma åsigt som Vahlbom. Af de tre sistnämnda personerna var Elsa Nyman starkast öfvertygad om sina åsigters riktighet, ty då Dr Barchius anmärkte, att hela världen var emot hennes uppfattning af försoningsläran, så styrkte detta yttrande henne, att hon i så fall ensam hade rätt. Men så hade hon ock haft Strokirch till tolkare af Dippels lära!

Föröfrigt synas både Lindblad, Vahlbom och Elsa Nyman varit verkligen fromma personer, som isynnerhet fångslats af hvad Dippel skrifvit »de praxi fidei et pietatis.» Till och med stadsfiskalen Ström gaf inför kommissionen Elsa Nyman det vitsordet, att hon tycktes hafva nit om Guds ära och sin själs salighet. Samma omdöme torde man kunna fälla om de båda studenterna.¹⁾

FEMTE KAPITLET.

Gråkoltar eller gråfolket.¹⁾

Ofvan anförda namn brukades som gemensam beteckning för ett antal personer, mest kvinnor, hvilka alltsedan 1731 plägade samlas till andaktsstunders hållande hos den redan förut

1) Jfr om Vahlbom kommissionens protokoll och akter, konsist. protokoll i Dec. 1728, d. 19 Nov., 9 Dec. 1729; 28 Febr., 14 Mars, 11 April 1733.

Jfr om Elsa Nyman kommiss. protokoll och akter, konsist. protokoll d. 17 Dec. 1729, 28 Febr. 1733. Jfr om dessa 3: Eccles. Handl., 10.

2) Källor: Sths konsist. protok. d. 22, 29 Nov., 6 Dec. 1732; 17 Jan., 21 och 28 Febr. 1733; 3 Dec. 1735; 20 Okt., 17 Nov. 1736; 5 Juli, 2 Aug., 25 Okt., 22 Nov. 1737; Sven Roséns Dagbok.

omtalade enkan Maria van Avelen. Dessa hade bland annat äfven kommit på den tanken, att det icke anstod dem såsom Guds barn att bära likadana kläder, som denna verdens barn, hvarföre de skaffade sig gråa drägter för att äfven i det yttre kunna känneteckna sig såsom besjälade af en annan anda än verdens fåfängliga menniskor. Så berättar en klensmeds-gesäll vid namn Beckman, att han sålt sin nya klädesklädning, gifvit en del af försäljningssumman till de fattiga samt för återstoden köpt sig en enkel grå dräkt. En annan af medlemmarne i nämnda samfund, Sven Rosén, kom till den öfvertygelsen, att han borde göra kläder utan uppslag, fällar och knappar, liksom han ock tog spännena ur skorna.

Sammankomsterna hade ostördt fått fortgå till i Maj 1732, då deltagarne deri blefvo instämnda till kämnersrätten och fälda till böter för konventiklars hållande. Hustru Avelen fick plikta med 200 daler s:m, tre andra kvinnor, af hvilka två kallades Annika Andersdotter och den tredje Anna Gustafsdotter (denna benämndes ock »bittra lagen» till skilnad från en annan kvinna, som kallades »söta evangelium»), med hvardera 40 mark. Anna Gustafsdotter dömdes dessutom för smådefulla utlätelser mot presterskapet och kämnersrätten m. fl. att i fjorton dagar sitta i fängelse på vatten och bröd samt göra vederbörande offentlig afbön samt slutligen att, då hon förklarade sig icke vilja afstå från konventiklars bevistande, som en tjenstlös person förpassas till rasp- och spinnhuset. Rosén och en glasmästaregesäll Brytzenius hade rest bort och undsluppo derigenom att fällas till något ansvar; detsamma var förhållandet med några andra personer, då dessa voro i Avelens tjenst.

Då ofvannämnda kvinnor: hustru Avelen, de bägge pigorna med namnet Annika Andersdotter, Anna Gustafsdotter samt en dräng Petrus Lexelius med hustru visat stor fäkunnighet i sin kristendoms-kunskap, blefvo de af kämnersrätten i Nov. s. å. hänvisade till konsistorium, der de kort derefter infunno sig. Då konsistorium ville undervisa dem, sade Anna Gustafsdotter, att hon hade Guds Andes vittnesbörd i sig och

kände väl konsistorii ledamöter på deras tungomål samt förmanade dem, att de icke skulle inbilla sig, det allt bestode i bokstafven. Sedan begärde hon, att konsistorium skulle låta dem börja med bön och sång. Då detta beviljats, sjöngo de först en ps., hvarefter de, utom hustru Avelen, föllo ned på golvet och gjorde en tyst bön samt sjöngo derpå ånyo en ps. För sin andakt fingo de beröm af preses, som derefter frågade Anna Gustafsdotter, om hon ville komma hem till honom för att erhålla undervisning; hvartill hon jakade, ifall hon fick vara i ett »enfaldigt rum.» Förut, då preses bedt henne komma hem till sig, hade hon nekat, »emedan anden, som i henne är, icke tillät, att den rättfärdige skall gå under tak med bolare eller under skökotak.» — Dessa skarpa ord tillät hon sig mot Kalsenius blott derföre att hon hört, det han bestod sig med en präktig våning eller, som hon uttryckte sig, hade det »så beprydt». Hustru Avelen föredrog att gå till den reformte presten. De begge pigorna hade svårt att afgöra till hvem de ville gå, »ty de voro icke sina egna, utan Gud egde både kropp och själ», hvarföre de ock först i bönen ville skaffa sig visshet. Slutligen bestämde de sig: den ena ville gå till Arnell, den andra till Hermonius. — Derefter inkom drängen Petrus Lexelius, hvilkens fader varit kapellan i Schedvi socken i Dalarne, och som derföre ansåg konsistorii undervisning onödig, då han redan af sin fader tyckte sig hafva fått tillräcklig lärdom; »föröfrigt kommer allt inte derpå an, att man mycket vet.» Slutligen förmåddes han lofva att gå till Hermonius.

Vi nämde härofvan, att Anna Gustafsdotter blifvit ålagd att göra afbön för sina förgripliga utlätelser bland andra mot presterskapet. Till afbönens åhörande utsåg konsistorium tvänne deputerade; men Anna Gustafsdotter hade icke blott nekat att göra afbön, utan derjemte varit »mycket ovettig». Tillika berättades, att de personer, som kämnersrätten hänvisat till konsistorium, förklarar sig aldrig skola gå ifrån sina satser. Hvilka voro dessa? Först och främst ansågo de, att lekamligt arbete vore en stor synd, derjemte ogillade de kyrkobesök

och nattvardsgång, trodde på omedelbara uppenbarelser och inbillade sig derföre ock kunna bedöma andras religiösa tillstånd samt hyste chiliastiska funderingar. Föröfrigt hade de utan tvifvel lika åsichter som Lexelius, hvilkens satser åter alldeles öfverensstämde med den förut omnämde Gelins.

Som vi redan omtalat, hade Anna Gustafsdotter blifvit dömd till spinnhuset, men samma öde drabbade i början af året 1733 flere af hennes qvinliga själsförvandter, näml. de bägge med namnet Annika Andersdotter samt dessutom Maria Erikdotter, Elisabet Nilsdotter och Klara Thomasdotter. Direktörerna för spinnhuset, som ville snart blifva af med dem, emedan de icke kunde förmås till något arbete, blefvo derföre betänkta på att föreslå konsistoriales, att dessa skulle taga qvinnorna hem till sig. Preses i konsistorium underrättade sina ämbetsbröder, att ett sådant förslag vore å bane samt tillade, att han ämnat taga Anna Gustafsdotter hem till sig, men afstått från detta sitt uppsåt, emedan hon, befriad från spinnhuset, skulle hålla det för ett tvång, hvad hon eljest betraktat som en tvångsning. De öfriga konsistoriiledamöterna instämde häri och tyckte bäst vara att icke tillstyrka dessa personers befriande från det ådömda straffet; ty komme de på fri fot, finge man dem icke till sig, utan de förförde andra; dock borde man icke yttra sig om rummet eller metoden för deras behandling, utan allenast försäkra, att man skulle hafva all möda ospard att undervisa dem, allenast de från annat folks umgänge blefve afskilda. Ville de icke låta rätta sig, »må de efter religionsstadgarne afstraffas».

Detta var ett kärlekslöst svar af religionens tjenare; hård och kärlekslös blef ock dessa stackars qvinnors behandling. Den 27 Jan. 1733 hade de förpassats till spinnhuset, der de tillbragte lördagsafton och hela söndagen med bön, sång och läsning af den heliga skrift. Då de på måndagen ej ville arbeta, försökte man tvinga dem dertill genom att innehålla med maten och genom att främtaga dem ljus och ved. De fördrogo tåligt allt, tröstande sig med, att »menniskan lever icke allenast af bröd — —.» På onsdagen fingo de på fång-

✓ predikantens tillstyrkan något smör och bröd samt dricka och sedermera half kost eller mat en gång om dagen samt ved en gång i veckan. I början af följande året kom befallning från K. M:t, att de skulle hållas i särskilda rum, så att de ej finge samtala med hvarandra, ej heller tala med några andra, som vore af lika åsigter,¹⁾ samt undervisas af presterskapet. I följd af denna befallning förflyttades några af dem till rådstugan och en del till »söder stadshus.» I justitierevisionen förekom detta år på allvar det förslaget att hota kvinnorna med dårhuset för att se, om icke detta skulle förmå dem till arbete. — På hösten samma år fick underståthållaren Drake befallning att närmare undersöka deras belägenhet. Han har om denna undersökning lemnat en gripande skildring, ur hvilken vi meddela följande: de på söder stadshus insatta kvinnorna hade det någorlunda stäldt för sig: de kunde hjälpa hvarandra, och voro icke alldeles utestängda från annat folk. Med dem åter, som sutto i rådstufvan, fruktade Drake, att det vid vinterns inbrytande snart skulle blifva slut. En af de der förvarade kvinnorna, Klara Thomasdotter, hade blifvit stenblind och säkerligen dött af vanskötsel, om han icke fått order att undersöka hennes jemte de öfrigas belägenhet. Klara Thomasdotter var icke allenast blind, utan tillika så sjuk, att hon icke kunde hjälpa sig öfver golfvet och knappt sitta uppe i sängen. Detta oaktadt fick hon vara ensam dag och natt inom tillslutna dörrar. Vattnet, som hon skulle dricka, och maten, som hon skulle förtära, spildes ut, innan hon fick det i munnen. De två andra voro visserligen friska, men utan nödig värme och endast klädda i sina gråa vadmalskoltar. Drake slutar sin berättelse med dessa värtaliga ord: »smedjefångarne äro sälla i anseende till dessa.»²⁾

1) Detta förbud har väl sedermera icke så strängt tillämpats, eller ock gälde det icke Anna Gustafsdotter; ty, enligt spinnhuspredikantens rapport till konsist. i Dec. 1735, plägade hos henne infinna sig de s. k. gråkoltar och andra, »som af den nya sekten vara mänd», att af henne taga råd, och låta henne för sig predika.

2) För uppgiften om dessa kvinnors behandling under fängelse-tiden står författ. i tacksam förbindelse hos Amanuensen i Riksarkivet E. V. Bergman.

Presterna i Stockholm synas under året 1734 alldeles hafva bortglömt de stackars kvinnorna. Visserligen voro dessa inga tacksamma lärjungar, ty då t. ex. Hermonius sökte undervisa Annika Andersdotter den mindre (så kallad till skillnad från den andra med samma namn, som fick epitetet den längre; hon kallas ock Björn eller Lybeck), lade hon sig »med stort skri och rop» deremot och ville icke undervisas i de stycken, som hon sade sig längesedan hafva gått ifrån och öfvergifvit; och om Anna Gustafsdotter heter det, att hon uppförde sig som en dåre och var ohandterlig, men detta ursäktar dock icke presternas likgiltiga beteende emot dem. Kvinnorna ledo sitt straff närmast för sin vägran att arbeta, men denna vägran berodde icke på lättja, utan på samvetsbetänkligheter, hvarföre de också sjelfva önskade få sin sak betraktad och bedömd som ett samvetsmål. Biskop Erik Benselius, som 1733 besökte dem, yrkade ock, att de borde med lämpa och foglighet handteras, ett råd, som den verldsliga makten utan någon protest från den andligas sida snart glömde. Sedan emellertid Drake inkommit med sin berättelse, lindrades deras belägenhet. Han sjelf fick befallning att tillse, det de erhöllo skötsel och underhåll, så att de icke ledo nöd. De skulle äfven få mottaga, hvad goda människor ville skicka dem till spisning och vederqvickelse.

Mot slutet af året 1735 beordrades Alstrin af justitierevisionen att besöka de omnämnda kvinnorna, »emedan de syntes skola vilja rätta sig», och följande året kommo de två, som förvarades i söder stadshus, eller Anna Lybeck och Maria Erikdotter, från sina villfarande meningar, erkände, att arbete vore en Guds ordning och gäfvö i öfrigt rediga svar på kristendomens spörsmål. De blefvo strax derefter försatta på fri fot. — En sorglig erfarenhet af, hvart inbillningen om en syndfri fullkomlighet kan leda, hade Maria Erikdotter gjort. Hon hade nämligen, medan hon ännu satt i arrest, begått lägersmål med den i början af detta kapitel omnämde Beckman, dock under äktenskapslöfte. Beckman ursäktade sig dermed, att han i anledning af Mk 16, 18 kom-

mit att tänka på, det han som ett Guds barn och en Kristi lärjunge kunde öfva beblandelse med Maria Eriksdotter, utan att sådant skulle medföra någon skada eller hafva något särdeles att betyda. Efter sin frigifning besökte dessa qvinnor, isynnerhet Anna Lybeck, flitigt presterna, och den sistnämnda tackade både Gud och konsistorium, att hon blifvit hjälpt från sina villfarande meningar. Hon lyckades äfven omvända flera af sina forna trosförvandter till sundare tankar; och slutligen anhöll hon, att som Gud hulptit henne och flera andra ur det villfarande mörker, i hvilket de i andlig mätto varit stadda, det måtte för denna dem vederfarna nåd och barmhertighet göras offentlig tacksägelse i Maria kyrka och derjemte å deras vägnar anhållas om församlingens tillgift och förlåtelse. Hennes begäran bifölls, utan att dock deras namn omnämndes.

Äfven Anna Gustafsdotter eller »bittra lagen» mjuknade slutligen och ångrade sina villfarelser. Detta skedde 1737. Hennes omvändelse ansågs så betydelsefull (hon var också alla gråkoltars prestinna), att presteståndet vid detta års riksdag hembar konsistorium sin tacksamhet för dess möda samt beslöt, att Anna Gustafsdotter skulle få någon hjälp af det, som vid riksdagens slut insamlades till de fattiga, och borde dessutom »consistorium Holmense så begå hos Politiae Collegium, att hon hugnades med något af kyrkans fattigmedel».

SJETTE KAPITLET.

Tolstadius ånyo inför konsistorium.¹⁾

Efter sin frikännelse af kommissionen fick Tolstadius nära tvänne år verka i sin församling, utan att störas hvarken af förtal eller anklagelser. Att bägge sedermera följde var till största delen, om icke uteslutande, hans eget fel. Utan att nämligen hvarken försvara eller i allmänhet gilla den dippelska rörelsen, blef han dock icke alldeles oberörd af densamma. Isynnerhet tog han hänsyn till tvänne klagomål, som denna rörelses anhängare tidt och ofta förde på tungan. Det ena gälde nattvardens ovärdiga begående, i det att, som Tolstadius uttryckte sig, folk så indiscret admitterades till nattvarden, att samvetsömma själar fingo en vämjelse att inställa sig med sådane kommunikanter, hvilkas girighet, vällust och högfärd lyste alla i ögonen. Men äfven om detta hinder hade undanröjts, återstod för mången ett annat: man kunde ju befara att få sig absolutionen och nattvarden tilldelade af en oomvänd prest, och då vore, menade man, dess begående af ingen nytta. Det andra klagomålet gälde derföre oomvända presters ämbetsverksamhet. Genom att upptaga dessa klagomål såsom sina egna hoppades möjligen Tolstadius återvinna sina forna åhörare och anhängare, men häri misstog han sig: de afvikne förblefvo borta och drogo dessutom andra med sig. I stället ökade han den redan förhandenvarande oron i sinnena, icke minst bland sina egna åhörare²⁾. Många öfvergåfvo sina kyrkor och prester, under åberopande af Tolstadii auktoritet.

1) Källor: C. M. v. Str. (Strokirch), Vidimerade akter och protokoller rörande fiskalisk action mellan Consistorium Holmense o. Er. Tolstadius 1734—41. Stockholm 1768. Konsist. protok. d. 21, 28 Febr. 1733.

2) Den i förra kap. nämnda Anna Lybeck påstod, att hon efter förkastandet af sina villfarande meningar led mycken anfäktning af det folket, som gick i Skeppsholmskyrkan och som gerna ville draga henne på

Med sina åsigtter i ofvannämnda frågor framträdde Tolstadius offentligen 1734, och dermed var äfven brytningen mellan honom och konsistorium gifven. Dittills hade dem emellan rådt ett ganska godt förhållande, oaktadt redan 1733 åtskilligt förtal om Tolstadius framburits till konsistorium. Så berättade den förut omtalade drängen Lexelius, att Tolstadius bland andra uppmuntrat honom att fortgå i sina åsigtter, men konsistorium förbjöd honom att kasta en dylik beskylning på Tolstadius. — Vid ungefär samma tid eller i början af 1733 hade en piga att om Tolstadius förtälja följande sällsamma historia: då hon vid ett tillfälle bevistat Tolstadii förhör hemma i hans hus, hade tvänne af de närvarande qvinnorna begärt nattvarden. Dertill skall han svarat, att det inte vore den rätta läran, och att de inte behöfde köpa Herrans nattvard¹⁾ samt bedt dem blifva vid sin lära. Sedan hade han gifvit några personer den helige Ande ur en kalk, sägande: tag det jag gifver dig, så får du den hel. Ande. Han skall äfvenledes talat om »kappan», och att »de inte skulle rå på honom.» Efter bevistandet af denna sammankomst hade pigan råkat i sådan hjertängslan och samvetsqual, att hon blef sjuk till både kropp och själ, så att hennes husbonde måste tillkalla prest och läkare. Hennes orediga berättelse härrörde tydligen af någon grof missuppfattning af hvad som vid nämnda tillfälle förekommit, hvarföre konsistorium, der hon afgaf anförda utsago, icke fästade någon vikt dervid. — Detta var dock liksom ett förspel till hvad som komma skulle.

sin sida igen. De voro, enligt hennes uppfattning, till största delen skrymtare, örontasslare m. m. samt liksom upphetsade af presterne i »Holmen». — Att anförda berättelse är öfverdrifven är otvifvelaktigt, men utan grund torde den icke vara.

1) Vid denna tid brukades ännu skriftpenningen. Tolstadius ifrade för dess afskaffande, emedan många för dens skull uteblefvo från nattvarden: somliga blygdes att gifva litet, men hade ej råd att gifva mycket; andra förargades öfver penningslamret och offerandet i handen eller hatten, och mången enfaldig tyckte sig dermed begått simoni, såsom den der köpt sig syndernas förlåtelse för penningar.

Den 18 april 1734 hade samtliga konsistorii ledamöter förnummit ett kringlöpande rykte, att Tolstadius på Böndagen s. å. skulle talat »försmädligt» om kyrkorna och kallat dem afgudabus samt på Palmsöndagen alldeles förkastat Herrans nattvard. Han skall dervid, enligt en uppgift, som sades härröra från trovärdig person, hafva yttrat, att nattvarden aldrig varit af Kristus befald att brukas; att vid den förrättningen vore ingen salighet; att dess begående vore alldeles stridande mot den kristliga friheten, allenast (inrättad) att hålla enfaldiga själar i tvång och band; samt slutligen, att man utan densamma likafullt kunde blifva salig, blott man ginge på en rätt bättringsväg och i en lifaktig tro. — Under det konsistorium samtalande härom, inkom stadsfiskalen och begärde på grund af nämnda rykte Tolstadii uppkallande. Detta beviljades, och några dagar senare blef Tolstadius före kallad, hvarvid äfven fiskalen infann sig och påstod, att ryktet om Tolstadii predikan på Palmsöndagen var utspridt öfver allt, ja, äfven på ett kaffehus hade han sett åtskilliga »positioner» derom. Tolstadius invände, att detta kunde blott vara ett »pasquille» samt begärde få veta sin angifvare och var dessutom oviss, om han behöfde svara konsistorium på dess frågor, då målet ej blifvit honom före hans uppkallande kungjordt. Han ville på den grund först rådgöra med en fullmäktig. Detta bifölls, men vid nästa sammanträde meddelade Tolstadius, att han icke brytt sig om någon fullmäktig, utan ville böra hvad fiskalen hade att andraga. Denne var redo att först nämna angifvaren, men nu önskade icke Tolstadius få kännedom om honom. Derefter androg fiskalen de satsar, hvarom redan varit tal i konsistorium den 18 april. Tolstadius förklarade dem alldeles oriktiga och kunde derföre icke erkänna dem för sina, hade istället med sig en uppsats öfver hvad som på Palmsöndagen predikats. Efter densammas genomläsande måste fiskalen vidgå, att den var helt annorlunda, än ryktet förmält, men yrkade på att angifvaren, en bagare Thiesen, hvilkens hustru efter nämnda predikans åhörande råkat i stor hjertängslan, måtte höras. Detta tillät Tolstadius

först sedan konsistorium försäkrat, att Thiesen ej skulle betraktas som vittne, utan som delator. Denne vidhöll hvad han till fiskalen yttrat, men var dock något osäker i sina uppgifter, så att fiskalen afstod från vittnens hörande och snart derefter afträdde från målet.

Sedan Tolstadius, obeslutsam som vanligt, om han borde inlåta sig i svaromål eller icke, slutligen förklarar sig dertill villig, genomgicks i konsistorium hans predikan om nattvarden. Hvad som dervid lades honom till last var bland annat hans yttrande, att nattvarden nu kommit under ett afgudiskt missbruk, hvilket tagit sin början, när de s. k. andlige i den antikristiska kyrkan spelat sig monopolium och herraväldet i händerna öfver själar och gjort af nattvardsbegäendet ett samvetstvång, då det blifvit bundet under människostadgar. Likaledes fann konsistorium hans tal om in- och utvärtes nattvard misstydligt, och ansåg derföre, att han bort hålla sig vid den vanliga distinktionen »mellan det sakramenterliga och andliga nattvards bruk». ¹⁾ Äfven hans yttrande, att saligheten icke vore inskränkt inom det utvärtes ätandet och drickandet, utan Frälsaren läte själar åtnjuta sin lekamen och blod i tron, kunde gifva anledning att hålla det sakramentliga nattvardsbegäendet för mindre nödigt. Oaktadt tvisten understundom urartade till blott ordstrid, kan dock icke nekas, att anförda predikan gaf anledning till ganska mycket missförstånd och väckte stor oro, isynnerhet under dåvarande förhållanden, då den tjente att liksom gjuta olja på elden, särskildt genom de öfverdrifna rykten, till hvilka den gaf upphof. Ej oförtjent var derföre den tillrättavisning, som Tolstadius fick af erkebiskopen för sitt ovisliga uppträdande i nämnda fråga på en tid, då, som orden föllo, församlingen anfäktades af svärmare och de dyra sakramenten af dem liksom trampades under fötterna. Men när erkebiskopen tillade: kanhända det ock

1) Öfver nämnda predikan utgaf kyrkoherden J Cröel d 25 Okt. 1734 en skarp, ja, alltför skarp och öfverdrifven kritik Jfr Nordiska Saml. Relig. processer, Vol. 11, N:o 18.

gifves den prestman, som berömmar sig deröfver, att han predikar folket ur det sinnet att bruka den heliga nattvarden, gjorde han i viss mån Tolstadius orätt. Följden blef mångenstädes den antyddas, men icke var detta Tolstadius afsigt. Han ifrade mot missbruket, men icke ville han upphäfva bruket, sådant nämligen som han uppfattade det: nattvardsbegäendet af blott sanna kristna och dess utdelande af pånyttfödda prester.

Härmed äro vi inne på den andra tvistefrågan mellan konsistorium och Tolstadius, beträffande oomvända presters ämbetsverksamhet, hvilken den senare betecknade som skadlig och själaförderfvande. Uppslaget till denna strid hade Tolstadius gifvit genom att i en predikan på 1 sönd. efter Påsk 1734 påstå, det absolutionen med nytta endast kunde utdelas af en omvänd prest, emedan, såsom han sedermera närmare uttalade sig, trons förening med Kristus och delaktighet af Kristi anda och kraft vore alldeles oundgängliga egenskaper vid alla andliga förrättningar. Derföre kunde icke, enligt Tolstadius åsigt, en oomvänd prest rätt döpa, icke i skriftermålet lösa och binda, icke administrera Herrans nattvard, ja, icke skaffa någon andlig frukt och nytta i åhörarnes själar, såsom af Gud okallad och utan några andliga ämbetsgåfvor af Herran. Äfven för den, som varit omvänd, men faller ur nåden, påstod Tolstadius, att anden utsläcket och alla andliga gåfvor bortmistat. Angående prestämbe- tets ursprung, ansåg han det hafva sin grund i de kristnas allmänna prestadöme, eller, som han uttryckte det, från den innerliga föreningen mellan Kristus och hans trogna. — I saksaken anföranden bemötte konsistorium Tolstadius uppfattning af oomvända presters ämbetsverksamhet, men naturligtvis under starkt betonande, att det icke ville anses försvara personerna eller mena, att de gjorde lika mycken nytta som de omvända och gudfruktiga.

Innan vi gå vidare, torde med anledning af det hittills anförda den frågan böra uppkastas till besvarande, om Tolstadius under detta tidskifte af sitt lif var dippelian eller

icke. Cröel har i sin förut nämnda skrift framdragit åtskilliga yttranden i Tolstadii predikan om nattvarden, som skulle likna Dippels, men särskildt fäst sig vid dennes ofta omtalade berättelse angående Tolstadii anslutning till dippelianismen. Konsistorium önskade ock erhålla hans förklaring häröfver, men Tolstadius åberopade sig på, att han en gång blifvit frikänd från alla misstankar rörande detta ämne i kommissionen och sade, att ingen skulle kunna med skäl intyga och bevisa, att han från den tiden hvarken egt eller läst något af hvad Dippel skrifvit, ej heller begärde läsa det, så att ingen större orätt kunde tillfogas honom, än om han af någon skulle misstänkas för tillgifvenhet för Dippel.¹⁾ Vi hafva ingen anledning att betvifla uppriktigheten af denna hans försäkran, då det icke föreligger något enda fall, som kunde antyda, att han bestridt kyrkans lära om försoningen och rättfärdiggörelsen. Nattvarden var ej heller för honom en blott »skugga» eller på sin höjd en blott åminnefest, såsom den var för Dippel. Om Tolstadius deremot hyllat den Calvinska uppfattningen af nattvarden, våga vi icke afgöra, enär hans yttranden i denna fråga kunna tolkas både för och emot ett dylikt påstående. Återstår således hans uppfattning af oomvända presters ämbetsverksamhet, hvarom Dippel har liknande åsigt. Uppfattningen här af var dock icke blott Dippels, utan pietisternas i allmänhet. Men sjelfva Tolstadii uppträdande med sin åsigt beträffande detta ämne vid ifrågavarande tidpunkt samt några uttryck i hans predikan om nattvarden jemte det förhållandet, att åtskilliga villfarande personer höllo sig till honom, och att i hans församling ett svärmiskt väsende synes innästlat sig, antyda, att han tagit intryck af den nya rörelsen, särskildt i dess lutning åt mysticismen. Ja, man torde kunna säga, att Tolstadius vid denna tid stod i fara att förlora den andliga nykterhet, utan hvilken äfven de största gåfvor snarare verka upplösande än uppbyggande. Slutligen besegrade han dock denna fara samt anslöt sig se-

1) Jfr konsist. protok. d. 17 Mars 1736.

dan fullständigt till kyrkans lära, som han ock derefter troget fasthöll.

Den långvariga¹⁾ tvisten mellan honom och konsistorium afslöts äntligen d. 21 Okt. 1741, då han, såsom protokollet förmäler, i ett samtal, som konsistorium med honom anställde, »gaf i allt öfrigt ett nöjaktigt och med Guds heliga ord öfverensstämmande svar på de frågor, som honom tillföre i anledning af dess predikan om den heliga nattvarden skriftligen blifvit meddelte, hvaröfver konsistorium sig hjertligen fagnade». Han förmanades ock att i en predikan föreställa sina åhörare den själavåda, hvori de störta sig, som utan orsak afhålla sig från nattvarden, samt uppmuntra till dess värdiga begående. Han borde ock söka rätta dem, som »af falska principier och ogrundade skrupler, som de sjelfva gjort sig», afhålla sig från nattvarden. Desslikes skulle han tillse, att hans ämbetsbröder i allt följde Guds helsosamma ords eftersyn. »Herr pastorn utlofvade att så detta som det öfriga vilja efterkomma.»

1) Från d. 24 April 1734—21 Okt. 1741. Från d. 23 Okt. 1734—19 Jan. 1736 hvilade målet. Sistnämde dag afgaf konsist. sitt svar på Tolstadii förut ingifna skrift om minister. irrogenitorum, hvarpå den senare ytterligare svarade. Som Tolstadii skrifter i detta ämne fingo en vidsträckt spridning och tillstälde oro, så yrkade konsist., att han derefter skulle svara muntl.; deröfver klagade T. 1738 i hofrätten, som i Juni 1741 gaf honom rätt att svara skriftl. eller muntl.

SJUNDE KAPITLET.

Mummas hus:

Strokirch, Rosén m. fl.¹⁾

De dippelska åsigterna hade i Stockholm under den tidrymd, som vår skildring omfattar, många anhängare, men någon ledande personlighet och bestämd föreningsplats saknades. Visserligen gjordes försök till en sektbildning 1731 af de s. k. gråkoltarne, men somliga af medlemmarne kommo i fängelse, andra, såsom Sven Rosén, lemnade för en tid hufvudstaden. Det är redan förut likaledes omförmäldt, att gråkoltar då och då infunno sig hos Anna Gustafsdotter för att af henne låta för sig predikas, men en fängslig person var dock mindre lämplig som sammanhållningspunkt för en nyss bildad förening, hvadan det är antagligt, att sekten snart upplöstes. Ofvan anförda brist sökte den förut omtalade Strokirch afhjelpa genom att upplåta en af honom förhyrd våning i det s. k. Mummas hus på Södermalm (i Maria församling) för den nya församlingen, som skulle inrättas efter förebilden af den första kristna i Jerusalem. Kännetecknet på en rätt församling var, enligt Strokirchs och hans själsfränders åsigt, att medlemmarne skulle hafva allt gemensamt, så att ingen fick kalla något för sitt; dessutom skulle allt husbonde- och tjenareförhållande upphöra. Fullständig kommunism och jemlikhet voro således nödvändiga vilkor för den af Strokirch bildade sekten.

1) Källor: Sths konsist. protokoll d. 25 Okt., 10, 24 Nov. 1736; d. 9 Mars, 4 Maj, 16 Nov., 7 Dec. 1737; 27 Jan., 1, 10, 17 Mars, 21, 26 April, 12, 16 Maj 1738; d. 7 Mars, 9 Nov. 1739. — Just. revis. protokoll d. 29 Nov. 1739, 8, 10 Okt., 11 Dec. 1740. Just. deput. protok. d. 21 Febr. 1741, 20 Aug. 1742. Prestest. protok. d. 31 Maj, 3, 18 Aug. 1741; d. 7 Dec. 1742, 19 Mars 1743. Sv. Eckles. Handl. (i Riksarkivet), Vol. 11, No: 14, 15, 50. Nordiska Saml. Relig. proc., Tom. 32: Sven Rosén; Vol. 11, No: 19.

I Mummas hus inflyttade under loppet af året 1735, utom Strokirch, studenterna Sven Rosén och Kristian Eberhardt, sämskmakaren Anders Veström, skomakaregesällen Simon Öman, snickaregesällen Karl Elfström, jungfrurna Margareta Utterbom, Hedvig Lampa, Kristina Ryding och Maria Lexelia. Under åren 1736 o. 1737 tillkommo ytterligare studenterna Nils Tengelin och Claudius Kylander, snickaregesällen Jonas Cullander samt pigan Stina Knutsdotter och jungfru Hedvig Gadd; således inalles 15 personer.¹⁾

Då Strokirch mestadels var ute på resor för proselyt-makeri, blef Rosén sektens egentlige lärofader, och den invigdes nu fullkomligt i mysticismen, hvartill kom förkastandet af allt arbete såsom ovärdigt sanna Guds barn. I Mummas hus höllos inga sammankomster, inga böne- eller betraktelsestunder, utan hvar och en sökte »stå ledig för Guds anda till att bedja, när och såsom Han ledde dem», hvilket, efter hvad Rosén yttrade, merendels skedde stillatigande vid invärtes kärleksumgängelse med Gud. Stundom, tillade han, kunde det dock hända, att någon af dem fick en nådegåfva till att uppmuntra och förmana den andra.

Af alla dippelianer i Stockholm är Rosén den mest tilldragande och, jemte Strokirch, mest betydande såväl för sin begåfning — han fick af konsistorium i Stockholm vitsord om särdeles qvickhet i förstånd och sinne — som ock för sin

1) Till dessa kan ock räknas förre komministern vid Finska församl. i Stockholm Johan Kranck, som tidtals uppehöll sig i Mummas hus. Denne hade kort före Jul 1733 afsagt sig prestämbetet, emedan han dertill ansåg sig vara af Gud okallad och oskicklig, då han tyckte sig finna att under hans 6-åriga tjenstetid ingen enda själ blifvit genom hans predikan omvänd. Läsningen af Dippels skrifter samt umgänget med Gelin och Erikssönerna hade stärkt honom i hans beslut att afgå från ämbetet. Han blef förekallad för konsistorium i Stockholm och domkap. i Upsala, som fann honom hysa skadliga tankar om predikoämbetet samt i läran om Kristi förtjenst och sakram. bruk och nytta icke hafva så rena och helsosamma tankar, utan vara till nyheter benägen. 1734 reste han till Kiel i Holstein med de emigranter, som då lemnade fäderneslandet, men återvände snart hem och vistades i Stockholm och på Vermdön, öfverallt tillställande oro. Sths konsist. protok. 9 Jan., 13 Febr. 1734, 15 Okt 1735, 7 Mars 1739, 27 Maj 1741. Upsala domkap. 24 April 1734.

fläckfria vandel och sin hjertefromhet. Han var en djupt religiöst anlagd, inåtvänd natur, som med innerligaste åtrå sökte förening med Gud, men gjorde detta på mysticismens väg genom afdöendet från sin egen personlighet och försjunkande i gudomen. Detta drömlif hindrade honom dock icke att på det skarpaste polemisera mot kyrkans både lära och kult samt äfven mot statens lagar, försåvidt de hämmade förverkligandet af hans åsigter. Hvad följden af detta hans uppträdande blef få vi tillfälle omtala i sammanhang med redogörelsen för de öfriga personernas öde, som vistades i Mummas hus, sedan vi först kastat en blick på Roséns tidigare lefnadsförhållanden och utvecklingsgång.

Sven Rosén var född 1708, son till kyrkoherden i Sexdräga församling af Göteborgs stift Erik Rosenius samt broder till de ännu mer kände: Nils, adlad Rosenstein, och Gabriel Rosén. Efter aflagd studentexamen läste han i Upsala hufvudsakligen språk, teologi deremot obetydligt, ehuru fadern — som det synes mot hans böjelse — bestämt honom för det presterliga kallet. En allvarigare religiös väckelse erfor han först 1729, slöt sig under sitt vistande på Långbro nära Stockholm som informator för generalskan Stael v. Holsteins söner till pietisterna i hufvudstaden, men umgicks också med dervarande dippelianer, såsom med Strokirch, Vahlbom, m. fl. Äfven generalskan synes varit en from qvinna, hvilkens samtal Rosén skattade synnerligen högt, liksom hon å sin sida var så nöjd med honom, att hon skickade Tolstadius penningar till de fattige, derföre att Gud beskärt hennes barn en sådan informator.

Visserligen hade han, som vi nämde, fått en religiös väckelse, men hans själ var ännu »tvifvelaktig och scrupulös», isynnerhet beträffande de s. k. medeltingen. Härvid kom han dock snart till den slutsats, att ingen »individuell gerning vore indifferent»; och som han i allt önskade följa Guds vilja, gälde det nu för honom att tydligt kunna förnimma denna vilja vid hvarje enskildt fall. Att lyda invärtes drifter och påminnelser fann han nog vara godt, liksom han ock

lade stor vikt vid syner och drömmar, men han fick icke härigenom alltid svar på sina frågor, hvad som just vid det ifrågavarande tillfället vore bäst att göra. Slutligen fann han det bästa medlet att utröna Guds vilja bestå i lottkastning, som han sedan använde vid alla möjliga tillfällen. — Sin själ närde han i öfrigt hufvudsakligen med sådan spis som Tucht-felds trosbekännelse, Paracelsi, Arnolds och Österlings skrifter, Seitzens *quæstio apocalyptica*, *Mysterium magnum*, *Louvigny's*¹⁾ skrifter samt något längre fram med hvad Dippel, Madam Guyon, Molinos m. fl. skrifvit. Hans egentlige lärofader blef dock den bekante Laur. Ulstadius, som ännu lefde på Stadssmedjegården i Stockholm († 1733). Denne fick, enligt Roséns utsago, i Mars 1731 tala till honom med innerlig verkan i hans själ, huru man skall växa i nåden och vara sunnda entusiast, bruka andans smörjelse och ega dess frukter samt hafva innerlig korrespondens med Gud o. s. v. Roséns under åren 1730—31 förda dagbok visar oss, oakadt all dess älsklighet och naivitet, dock blott bilden af en ofri, men efter Gud törstande själ, som med Ulstadii och andras tillhjälp råkade alltmer och mer in i det religiösa svärmeriet. — Konventiklarne hos Dippels anhängare började han allt flitigare besöka. Då polisen gjorde slut på sammankomsterna hos madam Avelen, begaf sig Rosén till Upsala, der han snart af universitetets rektor förbjöds att vidare informera barn. I April 1735 återvände han till Stockholm och blef genast af Strokirch inbjuden att taga sin bostad hos honom i Mummas hus.

Öfver ett år hade Rosén vistats derstädes, innan polisen lade sig i deras görande och låtande. I Okt. 1736 hade emellertid stadsfiskalen fått närmare reda på dem och ingaf derom en rapport till konsistorium, som strax derefter lät kalla dem inför sig, utom Strokirch och Eberhardt, hvilka sades vara resta på landet. Under detta och de följande åren voro de flere gånger inkallade för konsistorium. Proto-

1) Jean de Bernieres-Louvigny: en framstående mystiker i Frankrike, † 1659.

kollen öfver samtalen med dem upptaga flera hundra sidor, ty konsistorium lät sig verkligen angeläget vara att undervisa och rätta dem samt upphörde först dermed, sedan de uttryckligen protesterat mot att af konsistorium eller någon annan mottaga undervisning; hvarefter konsistorium lät dem gå, under önskan till Gud, att han ville upplysa dem, så att de måtte inse sin villfarelse och lära ödmjukhet. Deras protest att mottaga undervisning skedde icke alltid i de höfligaste ordalag. Ett ex. derpå. Då konsistorium en gång bevisade Eberhardt, att han oriktigt tolkade ett bibelställe samt tillika varnade honom för hans hetsighet, fick det till svar, att det var hans naturelle att tala fort och ifrigt, samt att han föröfrigt protesterade mot alla förmaningar, som gåfvos honom af konsistorium, och att han alldeles undandrog sig att af konsistorium mottaga någon undervisning, alldenstund han inte ansåg någon af dess ledamöter god nog att kunna lära och undervisa sig. Han jemte meningsfränder ansågo sig nämligen hafva hunnit så långt i fullkomlighet, att de icke mer kunde fela eller fingo bekänna sig vara syndare, såsom Eberhardt tydligen lät förstå. Äfven Rosén yttrade, det han visste med sig, att han hvarken gjort eller tänkt något, för hvilket han behöfde skämmas. Dessutom trodde de, att Gud skulle omedelbarligen uppenbara för dem, hvad som till saligheten kunde vara dem nyttigt att veta. Men då de medgåfvo, att dessa uppenbarelser för det första icke finge stå i strid med Skriftens utsagor och för det andra skulle tjena till att göra människan from, kärleksfull och helig, så påvisades för dem, att de i bibeln redan hade allt sådant, som de genom uppenbarelse hoppades erhålla.

Hvad deras åsikter i öfrigt angår, så öfverensstämde dessa tämligen noga med Dippels satser; såsom ock Rosén utlät sig, att han visserligen läst Arnolds skrifter, ur hvilka han ock öfversatte det »som kunde vara vackert», samt andra Halleska författare, af hvilka han sade sig väl hafva funnit någon upplysning, men icke så klar och fullkomlig, som han fått, då han kommit att läsa hvad Alethophilus¹⁾ och Dippel skrifvit.

1) Jfr Hepe, Geschichte der Quiet. Mystik, Berlin 1875, s. 496.

För kännedomen om deras åsikter behöfva vi derföre endast hänvisa till hvad Dippel lärt om Gud, om människan som ett »Ausfluss» ur Guds väsen, om straffens betydelse, om försoningen och rättfärdiggörelsen, om skilnaden mellan det lefvande ordet och den yttre bokstafven, om sakramenten, om reningen efter döden och helvetesstraffens upphörande o. s. v. Eberhardt var dock något tveksam, huruvida han skulle medgifva, att Kristus lidit i vårt ställe, och Tengelin kunde icke utlåta sig i denna fråga, då Guds ande ännu icke hade upplyst honom derom. Alla voro dock deri öfverens, att medlet å vår sida att få del i hvad Kristus gjort vore lydnad, men icke tron. Då de vidare höllo före, att någon rätt församling icke mer funnes, så kunde de naturligtvis icke besöka några kyrkor. Undantag härifrån gjorde dock Hedvig Gadd, som någon gång gick i Skeppsholmskyrkan och tyckte sig understundom hafva uppbyggelse deraf. Rosén har gifvit skäl för deras afhållande från kyrkor, som han kallar döda trä- och stentempel, i en skrift, benämnd *förklaring om den stora åtskilnad, som är mellan de trognas gudstjenst och de munkristnas kyrkotjenst*. Man kan icke gerna utlåta sig skarpare om den »utvärtes kyrkotjensten» än hvad Rosén gör, då han påstår, att den tillverkas af egen naturs kraft, om icke af satans pådrifvande, som gerna vill, att syndamåttet snart uppfylles, och Guds namn ohelgas; att den förrättas blott med kroppen, munnen, tungan etc., att den sker sällskapet, som är verldsligt och fåfängligt, till behag. Presterna frambära endast »barkabröd och sinligt sqvaller». Men »äfven om Guds ord och gåfvor vore nedlagda hos den mannen, som de efter människolags föreskrift åhöra skulle, så är det dock för mer, när de utan utvärtes ords och ideers hjälp kunde det anamma af Gud sjelf, rent, blott och bart». Således är det ej blott mot kyrkotjenstens missbruk, som Rosén ifrar, utan han ogillar framför allt, att människor på en viss dag och timme komma tillsammans för att öfva sin andakt, då de i stället, för att fira en rätt gudstjenst, blott hade att lyssna till, hvad Gud talar i deras inre, hvarvid det ej vidare vore nödigt, att den

ene brödren lär den andre. Ytterligare går Roséns skrift ut på att ådagalägga, huru riktigt han och meningsfränder handla genom att i nämnda hänseende öfverträda öfverhetens bud och kyrkans lagar.

Äfven till försvar för deras afhållande från arbete uppträdde Rosén med en skrift, kallad *afhandling om lekamligt arbete*. Härur blott ett kort utdrag: som jorden är Herrans, så måste den ock stå till Hans och Hans arfvingars tjenst; hvadan desse också hafva det heliga privilegium, att Herren sjelf vill draga besynnerlig omsorg jemväl för deras kropps försvar och uppehälle, utan att de behöfva sjelfva det ringaste bekymra sig derom. Visserligen finnas några bibelspråk, som påbjuda arbete, men somliga af dem gälla blott sådana människor, som hafva en trög och lat natur, och kunna öfrigt icke angå Rosén, som ansåg sig hafva en högre befallning. Såsom Guds barn och lifegna ha de trogne ingen annan lag än den kongl. kärlekslagen, i hjertan inskrifven, hvarigenom alla andra Guds bud och goda människors ordning på ett högre och fullkomligare vis fullbordas. Derföre anser Rosén det ock vara ett bevis på egyptisk blindhet att beskylla sådana för lättja eller anse dem för lösdrivare.

Den tredje skriften slutligen, som Rosén författade med anledning af förhören i konsistorium, handlade om *Bönen*, »den invärtes, stillatigande och oupphörliga andens bön», som han lärt af madam Guyons m. fl. skrifter. I tvänne af de ofvannämnda uppsatser, som under ransakningens gång ingåfvos till kämnersrätten, har Margareta Utterbom, hvilken af de qvinliga medlemmarne i Mummas hus trognast uppfattat och omfattat Roséns åsigter, genom kortare eller längre tilllägg förklarar sig till alla delar instämma.

Att sådana villfarelser, som hystes af personerna i Mummas hus, icke fingo ostraffadt vid denna tid i Sverige offentligen bekännas och utspridas, faller af sig sjelft. Den andliga och världsliga makten arbetade ifrigt och endrägtigt på att återföra de irrande på rätta vägen, men då detta icke lyckades i godo, och då det icke stod de affällige fritt att

utträda ur kyrkan, så återstod att genom svårare eller lindrigare straff söka återföra dem i kyrkans sköte eller förvisa dem ur landet. Vi hafva förut sett exempel på detta förfaringssätt och skola ånyo få bevittna detsamma, då vi nu öfvergå till framställningen af de straff, som drabbade de omtalade personerna i Mummas hus.

Men först några ord om förhandlingarne i konsistorium. Under året 1736 hördes derstädes Rosén, Öman, Elfström samt jungfrurna Utterbom, Lampa, Lexelia, Ryding. Vid sista sammanträdet slut d. år, ingaf Rosén till konsistorium ett bref från Strokirch, deri han tillkännagaf, hvar han vistades, och hvart han vidare ämnade begifva sig samt önskade, att konsistorium måtte skriftligen delgifva honom skälen till hans uppkallande, emedan han eljest icke ansåg sig skyldig att infinna sig, dervid på sig och konsistorium »otidigt» tillämpande Luk. 22, 66—71, 23, 1—5. I Mars 1737 erhöill stadsfiskalen på begäran utdrag ur protokollen öfver samtalen med här ofvan nämnda personer, hvarefter han i Nov. begärde, att, innan han kallade dem inför kämnersrätten, enligt kgl. förordning till hämmande af villfarelser offentlig förbön måtte för dem hållas i de församlingars kyrkor, dit de hörde. I Jan. 1738 anhöll samme fiskal, att Strokirch jemte de öfriga personerna af hans samhälle, som ännu icke hörts i konsistorium, måtte dit uppkallas, hvilket ock strax derefter skedde, men då voro alla resta på landet, den ene hit, den andre dit, utom Stina Knutsdotter, som infann sig och påstod, att Gud frigjort henne från alla lagar och stadgar äfven hvad världslig öfverhet beträffar, till hvilken hon dock fortfarande var villig att betala mantalspenningar. Att mottaga någon rättelse eller undervisning af människor, dertill kunde hon omöjligt beqväma sig. I Mars, April och Maj 1738 samtalande konsistorium med Eberhardt, Tengelin, Kylander, Cullander och Hedvig Gadd. Strokirch deremot ville icke inlåta sig i svaromål, utan blott närvara som åhörare, hvilken begäran ena gången afslogs, men den andra beviljades.

I kämnersrätten hade ransakningen redan i Mars s. å. börjats med de personer i Mummas hus, som varit före i

konsistorium 1736, hvarvid de fleste af dem ingåfvo skriftliga förklaringar (Rosén sina förut nämnda uppsatser om lekamligt arbete, om kyrkotjenst och om bönen). I Dec. skulle äfven de öfriga instämmas, men nu först kom kämnersrätten till insigt om, att den icke hade med saken det ringaste att beställa, då dylika mål skulle gå omedelbart till hofrätten. Vittnen ansåg den sig likväl hafva rätt att höra, och derföre inkallades de personer i Mummas hus, som icke hade anslutit sig till den af Strokirch stiftade sekten. Vittnesmålen voro hedrande för de anklagade: dessa hade alltid lefvat tyst och stilla samt fört ett ärbart och kyskt lefverne.

I hofrätten upptogs icke saken på länge till behandling, emedan ett nytt mål rörande de anklagade först behöfde utredas. Såsom vi förut berättat, var Strokirch mestadels ute på resor, men äfven de öfriga gjorde då och då en utflykt till landsbygden, utom Margareta Utterbom, som trägnast höll sig hemma, så att hon på 5 år icke 5 gånger varit utom porten till det hus, der hon vistades, undantagandes då hon blef kallad inför konsistorium och kämnersrätten. Under sin utflykt på landet sökte de värfva anhängare, isynnerhet gäller detta om Strokirch och Rosén. Ett kärt tillhåll icke blott för dessa båda, utan äfven för de flesta öfriga medlemmarne af Strokirchs lilla samhälle, var Lejondabls gård i Bro socken i Upland. Här lyckades Rosén omvända Hofjunkaren Gripenstedt och hans fru, född friherrinna Funck, till sina åsigter, hvilka dessa också praktiskt utöfvade genom att icke gå i kyrkan eller till nattvarden, ej heller låta döpa ett dem under året 1739 födt barn. Domkapitlet i Upsala fick då befallning af K. M:t att låta ombesörja barnets döpelse. Till åtlydnad häraf beordrades tvänne kyrkoherdar att resa till Gripenstedt för att, om möjligt, söka i godo utverka hans bifall; men i hvilken händelse som helst borde dopet ske. Gripenstedts bifall kunde icke erhållas, men detta oaktadt blef barnet döpt, hvarvid fadern dock visade stort tålmod, något som sedermera lände honom till ursäkt, då ransakning i målet företogs.

Sedan berättelse härom inkommit till hofrätten, faldes i Sept. 1740 utlåtande öfver de anklagade personerna i Mummas hus, hvarvid hofrätten, efter att hafva uttalat den grundsatsen, att intet straff fanns för dem, som fattat och hos sig hysa irriga meningar i religionen, men icke utsprida dessa, ansåg, att Rosén, Öman, Cullander och Margareta Utterbom, som visat större halsstarrighet än de öfriga att förfäkta sina villomeningar och icke kunnat utlofva att för sig sjelfva sådant behålla, borde, i likhet med hvad vid Gelin åtgjörts, på någon tid hållas i lindrigt fängelse på särskilda ställen samt undervisas af presterskapet och njuta underhåll af publika medel. Angående åter Strokirch, Elfström samt jungfrurna Gadd, Lampa och Ryding, ansåg hofrätten, att emedan den förstnämde icke i konsistorium hörts och varnats, och Elfström så vida rättat sig, att han numera gick i kyrkan och till nattvarden samt födde sig med sitt handtverk, och jungfrurna Gadd, Lampa och Ryding syntes vara enfaldiga och fogliga till sinnes och gifva hopp om sig, så borde alla dessa få vara på fri fot och af presterna hvar i sin församling undervisas. — Då emellertid i hofrätten rådt stor meningsskiljaktighet rörande alla dessa personers straff, så kunde ingen dom fällas, utan saken hänsköts till K. M:ts afgörande. Som exempel på de olika åsigterna kan anföras, att angående Rosén 4 ledamöter i hofrätten höllo före, det han borde förvisas ur riket och derföre genast sättas i arrest; 2 ledamöter ansågo, att han borde på någon fästning och alldeles förbjudas bruket af papper, penna och bläck samt alla besök, utom af presterskapet; alla de öfriga yrkade också, att han skulle i fängelse, men några med tillägget, att detta skulle vara lindrigt såsom fallet varit med Gelins.

Såsom hänskjutet till K. M:t, förekom ärendet i justitirevisionen redan den 8 Okt. s. å. och togs här i grundligt skärskådande, hvarvid alla hofrättsledamöternas vota genomgingos, innan revisionen fälde sin dom öfver någon af de anklagade.

Då Rosén från åtskilliga håll blifvit betraktad som ett offer för särskildt presternas förföljelselusta, så vilja vi något utförligare här anföra justitierevisionens omdöme om honom för att visa hvad berättigande ett sådant påstående har. Sedan justitierevisionen påvisat, huru Rosén, »som befunnits (behäftad) med så många grofva och svåra villfarande meningar mot den rena evangeliska läran», icke velat rätta sig hvarken af konsistorii undervisning eller af de honom gjorda föreställningarne i kämners- och hofrätten, »utan tvärtom, ju längre tid han varit lemnad att sig besinna och ju närmare han funnit det skrida till undersökning och sakens slut honom angående, ju mera har han sig bemödat att med grofvaste uppsökta ordasätt och smädefulla utlåtelse¹⁾ frambringa sina mycket irriga satser och villfarande meningar samt så mycket hos honom stått uti sina ingifna skrifter tillbudit att öfverändakasta den rätta sálighetens grund och ordning samt försmäda Guds ord, de heliga sakramenten och den offentliga gudstjensten såsom ock ogilla och förkasta de beslut, som författade äro till bibehållande af den rena evangeliska läran»; samt huru han på Lejondahls gård sökt utsprida sina satser, och huru han tillika låtit förstå, att de af öfverheten utfärdade stadgar och förordningar icke kunde afhålla honom från villosatsers utspridande, — så fann justitierevisionen på grund af alla dessa skäl Rosén skyldig till landsförvisning enl. kyrkoordn. 1, 2 och missgerningsb. 1, 3, 4.

Angående Öman, Cullander och Utterbom instämde justitierevisionen i hofrättens utlåtande, dock med det tillägg, att dessa personer kunde användas vid något manufakturverk, likväl skulle detta senare få bero på deras fria val, ehuru de i så fall ej skulle erhålla mer än 4 s:mt om dagen. Hvad Strokirch beträffar, så borde äfven han hållas i förvar i något

1) Rosén hade d. 6 Juni 1740 till hofrätten ingifvit en vidlyftig skrift om *en rätt evangel. tolerance* »med hårda och anstötliga utlåtelse om Guds ord och sakramenten, gudstjensten och lärostycken» (hofrättens omdöme). Jfr härmed yttrandet om Rosén i Biogr. Lex. (XII, s. 198): »man yrkade häftigt Rs förvisning, men han förblef sig lik, stilla, saktmodig, tålig under allt».

enskildt, honom anständigt rum under noga bevakning. Dock är justitierevisionen betydligt mildare mot honom än de förut nämnda, ty det inskärpes, att rummet skulle vara honom anständigt, att han skulle hafva god och behörig skötsel samt tillräckligt underhåll.

Så långt hade justitierevisionen kommit i sitt utlåtande, då dess ledamöter började besinna, om K. M:t, innan hofrätten afsagt slutlig dom, kunde upptaga målet; och sedan alla hithörande handlingar ånyo genomgåts, fann revisionen för godt att återförvisa målet till hofrätten, emedan nämnda personer icke blifvit formligen anklagade, i det att hofrättsfiskalen icke gjort mot hvar och en af dem något påstående, och ingendera fått höra sin dom.

Kort derefter eller d. 28 Jan. 1741 föll hofrättens sista utslag i saken och lydde, att Sven Rosén skulle ofördröjligen skaffas ur riket och ej få återkomma, förrän han rättat sig; att Öman och Margareta Utterbom genast skulle sättas i något lindrigt fängelse på särskilda ställen, skilda från annat folks umgänge, samt af presterskapet undervisas. Beträffande åter Kylander, Cullander, Elfström samt jungfrurna Gadd, Lampa och Ryding, så lemnades alla dessa på fri fot, men förbjödos att bo och vistas tillsammans eller hålla olofliga sammankomster eller skriftligen eller muntligen utsprida villfarelser, och skulle de af presterna hvar och en i sin församling undervisas. För Strokirch visade hofrätten äfven denna gång stort undseende, för att icke säga partiskhet: han slapp allt straff, dels emedan han i konsistorium nekat att inlåta sig i svaromål (äfven i hofrätten hade han förra gången vägrat att svara, så att han genom ett formligt utslag måste dertill åläggas), och dels emedan ett annat mål honom angående ännu icke var utageradt.¹⁾ Eberhardt och Stina Knutsdotter undsluppo också straff, emedan de, såsom resta på lan-

1) Under sina resor kring landet hade han äfven varit på Klemmestorp nära Jönköping och der vunnit en fru Clerk och hennes syster, en grefvinna Stenbock, för sina åsigter. Fiskalen hade uttagit stämning på fru Clerk, som genomgått varningsgrader utan att rätta sig.

det, icke kunnat höras.¹⁾ Äfven den förut nämde Gripenstedts sak afgjordes i sammanhang med personernas i Mummas hus; och då kyrkoherden, som döpt det ifrågavarande barnet, till hans ursäkt androg, att han var klen i sin kristendom, samt sjuklig och melankolisk, slapp han plikt, men förbjöds vid vite att mottaga några villfarande personer och skulle af presterna undervisas.

Mellan hofrättens förra utlåtande och detta domslut råder den skilnaden, att Cullander nu blef befriad från straff, men att Roséns ökades. Skälet till det sistnämnda var dels justitierevisionens stränga utlåtande om honom samt ännu mer, att han föryttrat 700 exemplar af en utan censur genom trycket 1739 utkommen skrift, kallad *kort sätt och medel att bedja*, som madam Guyon skall författat, samt att han bekommit af en sin vän en annan skrift: *kort anmärkning till bönen eller en innerlig kristendom*, utan att kunna förmås att namngifva sin vän eller hvem som öfversatt den förra, ej heller boktryckaren, som den tryckt, under föregifvande, att sådant strede mot samvetslagen. — Denna sak hade förekommit i hofrätten efter dess första utlåtande om Rosén, hvarvid icke mindre än 6 af dess ledamöter höllo före, att Rosén genom fängelse borde förmås till sanningens utsägende. Äfven detta mål hänsköts till K. M:t och afhandlades i justitierevisionen, som ansåg, att Roséns brottslighet härigenom än mer ökades. Konsistorium hade ock på befallning utgifvit censur öfver de nämnda skrifterna, och denna censur utföll naturligtvis ogynsam, då traktaterna »utmärka quietismum». Som Rosén skrifvit företalet till den mindre uppsatsen och tillagt »åtskilliga dels interpolerade, dels stympade och genom falska öfversättningar förvända skriftens språk», fick han gälla som författare. — Enär Rosén efter Erikssönernas afresa varit hufvudman för dåvarande separatister i Österbotten, önskade presteståndet vid 1741 års riksdag, att domen öfver honom skulle bekantgöras derstädes.

¹⁾ Tengelin, Veström och Lexelia voro afidna. Om den sistnämnda berättas, att hon dött i »stor ovisshet».

Om de mer framstående personernas af den nya sekten vidare öden vilja vi i korthet yttra några ord. *Rosén* fort-skaffades i Mars 1741 i sällskap med en person vid namn Tinnerholm landvägen till Malmö. Från Malmö gick resan öfver Köpenhamn till Altona, der Segerholm var före dem. Under vistelsen i Tyskland synes Rosén hafva stått i brevexling med Teerstegen, och då denne ogillade Dippels lära om försoningen, har väl detta inverkat på Rosén. Alltnog, med glädje kunna vi omtala, att han efter några år kom alldeles ifrån sina irriga satser, hvarefter han från Lindheim 1746 till svea hofrätt insände en renlärig trosbekännelse angående den hel. skrift, om försoningen och Kristi förtjenst, om dopet, om kyrko- och nattvardsgång.¹⁾ — Enligt uppgift i Biogr. Lex. XII, s. 199, har han derefter begifvit sig till Vestindien, der han ingått äktenskap »med ett rikt adligt svenskt fruntimmer», med henne haft en son samt slutligen aflidit omkr. 1750.

Strokirch förorsakade fortfarande som hittills vederbörande stort besvär såväl genom sitt kringflackande i landet, dervid han dels uppmuntrade och stärkte sina gamla anhängare, dels skaffade sig nya, som ock genom sina memorialer än till hofrätten, än till presteståndet. Sedan domen fallit i saken rörande Mummas hus, hvarigenom Strokirch lemnades på fri fot, fann sig justitiedeputationen föranlåten att afgifva ett betänkande, hvori den uttalar den förhoppning, att hvad som angående honom kunde återstå, måtte genom K. M:ts föranstaltande blifva behörigen afgjort, men ansåg tillika, att han icke borde få vara på fri fot, utan ställas under behörig uppsigt, till dess, sedan fru Clerks sak blifvit afgjord, slutligen äfven öfver honom kunde blifva dömdt. Med anledning häraf ingaf Strokirch till presteståndet ett memorial, deri han bland annat påstod, att beskyllningen angående grefvinnan Stenbocks och hennes systems villfarelse vid närmare undersökning befunnits vara utan grund. Presteståndet, som för ögonblicket icke hade tid att sysselsätta sig med Stro-

¹⁾ Se Nordiska saml., Religionsprocesser, vol. 11, n:o 27.

kirch, lofvade att framdeles afgifva sitt utlåtande angående de sakförhållanden han andragit, ett löfte, hvarpå Strokirch visste att taga fasta.

Oaktadt ständerna hos K. M:t i Aug. 1741 begärt, att hofrätten måtte anbefallas att skyndsamt afgöra Strokirchs, Eberhardts och Stina Knutsdotters sak, och oaktadt K. M:t i enlighet dermed i Juni 1742 gaf hofrätten en dylik befallning, så utträttades dock dermed ingenting. Möjligen har hofrätten ursäktat sig med, att Strokirch icke fanns i staden, ty i Dec. s. å. uppdrog presteståndet åt en sin ledamot att i justitiedeputationen medverka dertill, att hofrätten läte utgå ett circular till alla landshöfdingar att tillhålla Strokirch, det han måtte infinna sig vid vederbörligt forum. I Mars 1743 var han i Stockholm, men hofrätten behöfde ännu en påminnelse från presteståndet genom justitiedeputationen, innan den kom sig för att kalla Strokirch, hvilken helt enkelt nekade att svara, emedan presteståndet icke afgifvit utlåtande angående hans 1741 till detsamma ingifna memorial; men ståndet ansåg det icke sig värdigt att »libellera» med Strokirch, utan förmenade, att hofrätten kunde i konsistorierna skaffa sig nödig underrättelse. Strokirch fick emellertid strax derpå en oväntad hjälp, i det att Ridd. och Adeln förklarade, att med hans sak måtte innehållas, eftersom målet varit anhängigjort hos ständerna, men icke der blifvit afgjordt. — Derefter fick han vara i fred; åtminstone förekommer han icke i de närmast följande årens riksdagsprotokoll. 1767 sökte han komma i skriftvexling med Sven Bælter om ministerium irrogenitorum, angående hvilket Bælter i en utgifven afhandling förfäktat lika åsigter som konsistorium i Stockholm i tvisten med Tolstadius. Strokirch synes icke hafva bevärdigats med något svar. 1768 utgaf han de redan omtalade vidimerade akter och protokoller, rörande Tolstadius, samt afled 1772. Han var en synnerligen djerf förkämpe för religionsfrihetens grundsatser, och tillika en vägbrytare för neologien samt ett exempel på, att kyrkans lära äfven under denna tid kunde ostraffadt offentligen bekämpas och dess tjenare försmädas.

Margareta Utterbom var i början af fängelsetiden lika halsstarrig som förut, men i senare hälften af året 1746 hade en förändring försiggått hos henne: hon var då icke allenast mycket foglig, utan förklarade sig ock »vackert» öfver de frågor, som henne föreställes. Hon blef strax derefter stald på fri fot.

Simon Ömans fängelsetid blef deremot mycket långvarig, och hans behandling hård och kärlekslös. I Mars 1741 insattes han i arrest samt besöktes i början af presterna; men då han vägrade mottaga någon undervisning, upphörde dessa besök från slutet af 1742 ända till i Mars 1745. Visserligen hade han utfarit i hårda utlåtelse både mot läran och presterna, men detta berättigade näppeligen preses i konsistorium att 1746 hos öfverståthållaren begära att Ömans bevakning, som dittills varit mycket lindrig, måtte skärpas, och, då denna begäran icke hade önskad framgång, förnya den hos slottsfogden, som lofvade att genast gå i författning derom. Öman bortglömdes derefter i 15 år eller till 1761, då på slottsfogdens föranledning konsistorium af fångpredikanten på Kastenhof, der Öman förvarades, inhemtade underrättelser om honom. Fångpredikanten hade att berätta, det han visserligen hört att en med namnet Öman uppehöll sig på Kastenhof och med skors förfärdigande skaffade sig födan, men hade icke vetat, att han vore arrestant, isynnerhet som han aldrig infann sig vid förhören eller brydde sig om kyrko- och nattvardsgång samt sades aldrig vilja tala med någon prest. Öman skall ock, enligt en konsistoriiledamots, D:r Celsii utsago, mer ansett som en förmån än ett straff att ega fritt husrum på Kastenhof, då han för öfrigt efter behåg fick gå ut och in. Af hofrätten begärdes vid samma tid upplysningar i konsistorium om Öman; dessa afgåfvos, men dervid afstannade saken, och han fick ännu i tvänne år blifva kvar på Kastenhof. Då brast honom ändtligen tålmodet och i en hjerts kärande klagoskrift till hofrätten förtäljer han, hurudant hans 22-åriga fängselif varit. Redan de 4 första åren hade hans helsa i följd af kalla och fuktiga rum blifvit nästan förstörd. Sedermera hade han

fallit i en svår och långvarig sjukdom, så att han under många år litet eller intet förmått hjälpa sig sjelf. När skötsel kunnat erhållas, hade han därför fått betala 3 à 4 d:r k:mt i veckan, under det han sjelf åtnjutit blott 2 d:r 20 s. samma mynt. Han vore nu så förstörd till helsa och kroppskrafter, att han säger sig, efter menskligt utseende att döma, nödgas förgås i vanskötsel. Han tviflade derfore på att förnuftiga hedningar skulle kunna handla så mot osjäligen kreatur som han blifvit behandlad.

Att Öman målar med starka färger är föga att undra på, äfven om vi på grund af fängpredikantens och Celsii berättelse hafva skäl till den förmodan, att hans fängelsetid åtminstone tidtals varit mycket lindrig. När han vidare i sin nämnda skrift påstår, att fängpredikanten visserligen talat med honom angående hans irrige meningar, men icke kunnat uppgifva, hvilka dessa skulle varit, så har han glömt, att han varit en af de hästkaste angriparne af kyrkans både lära och tjenare.¹⁾ Men icke ursäktar sådant konsistorii beteende mot honom, utan hans behandling blifver en af de mörkaste fläckarne i denna tids historia. 1763 blef ändtligen Öman på konsistorii tillstyrkan försatt i frihet.

För Dippels anhängare i Stockholm har den nu genomgångna perioden visat sig som en hård och svår tid. Med fängelse eller landsförvisning straffades i öfrigt oförvitliga personer, derfore att de hyste en från kyrkans lära afvikande åsigt om sättet att dyrka Gud. Och dock var deras Gudsdyrkan stämplad af verkligt nit, och hos dem fanns ett religiöst lif i motsats till den dödsstillhet i andligt hänseende, som rådde hos många af statskyrkans medlemmar, och hvilken var så stor, att en medlem af presteståndet kände sig manad att till sitt stånds allvarliga öfvervägande vid 1739

1) Jfr konsist. protokoll d. 19 och 26 Nov., 3 Dec. 1735, 25 Okt. 1736, 29 Juni, 26 Okt. 1742, 19 Mars 1745, 9 Sept. 1746. Underrättelse om Ömans lif under fängelsetiden har godhetsfullt meddelats författ. af amanuensen i Riksarkivet E. V. Bergman.

års riksdag hemställa, huruvida assessorer, hofrättsråder och flere, som på 10 à 12 år aldrig bevestat gudstjensten eller brukat sina salighetsmedel, kunde vara domare i religionsmål, eller om borgare och adelsmän, som aldrig ginge i kyrkan eller brukade sina salighetsmedel, borde ega säte och stämma på riksdagen.

Men å andra sidan får icke förgätas, att det religiösa lif, som rådde hos separatisterna, icke var ett sundt kristendoms-lif, utan snarare ett sjukligt och osundt svärmeri, samt att de åsigter, med hvilka de framträdde, icke kunde annat än ogillas af alla sansade. Ty med åberopande af ett inre ljus, med föregifvande af omedelbara uppenbarelser, med tron på den egna ofelbarheten satte den nya rörelsens anhängare sig öfver både statens och kyrkans lagar, der dessa ansågos lägga ett hinder för andens fria verkan eller, hvilket oftast blef dermed liktydigt, det egna godtycket. — Att genom undervisning söka rätta de villfarande var åtminstone i början en lönlös möda; och de prester, som fingo sig detta uppdrag anförtrodt, möttes med »mycket ovet» och försmädelser, fingo höra, att deras kunskap, såsom inhemtad i skolor och vid akademier, dugde till intet, ja, att satan sjelf talade genom deras mun; eller ock afkliptes alla samtal genom den invändningen, att anden ännu icke gifvit den, som skulle undervisas, upplysning om eller rätt att yttra sig i det ämne, som var å bane. Deraf blef följd, att presterna, så ifrigt och outtröttligt de än länge arbetade med de villfarandes undervisande och förmanande, så småningom upphörde med sina besök och läto den verldsliga makten använda sina omvändelsemedel: fängelse eller landsförvisning. Bäst hade varit, om de villfarande egt frihet att utträda ur en kyrka, hvilkens läror och kult de ogillade och smädade. Men för det lilla fåtalets rop på religionsfrihet var tiden döf. I stället sökte regering och ständer att med alla medel qväfva den nya rörelsen, isynnerhet som den icke var inskränkt ensamt till Stockholm, utan hade anhängare i flere af rikets provinser, såsom i Skåne, Öster- och Vestergötland m. fl.

Om de förordningar, som af regeringen utgåfvos till rörelsens dämpande, återstår att yttra några ord. Redan förut hafva vi omnämt K. M:ts bref rörande detta ärende af d. 27 Juni 1728 samt kommissionens öfver det dippelska oväsendet tillsättande. Dertill kom en förordning af d. 14 Nov. 1728, som anbefalde, att noga uppsigt skulle hållas öfver, att inga kätterska böcker finge införas och försäljas. Af 1731 års riksdag fick regeringen för sitt ådagalagda nit mycket beröm, i det ständerna ansågo, att de anordningar, K. M:t vidtagit till villfarelsens hämmande, varit de försigtigaste, kristligaste och tillräckligaste, önskade blott, att konsistoriernas berättelser angående religionsmål ginge omedelbart till hofrätterna och der före andra mål behandlades. Denna önskan villför K. M:t i en förordning af d. 8 Maj 1731, men som äfven innehöll, att vederbörande hofrätt egde makt att, der omständigheterna sådant föranledde, strax gifva befallning, att den anklagade toges i förvar. Denna åt hofrätterna gifna makt kunde lätt föranleda missbruk,¹⁾ så litet dessa än i allmänhet utmärkte sig för någon förföljelselusta. De viktiga åtgärderna visade sig dock snart otillräckliga, såsom preste- och bondeståndets besvärsskrifter angående religionssakerna vid 1734 års riksdag utvisa. Det senare ståndet ingick till K. M:t med begäran, att tjenliga och tillräckliga medel måtte utfinnas till de irriga lärosatsernas dämpande och utrotande; det förra inkom till medständer med förslag om medel för det nämnda ändamålets uppnående. Presteståndets memorial gillades af de andra ständer; af borgareståndet dock med det tillägg, att det gerna såge, att religionsstadgarne blefve öfversedda. Ståndet ångrade sig dock nästan genast angående det bifogade vilkoret samt

1) Ett ex. derpå. En piga, Magdalena Ekström, med villomeningar lika Gelins och Molins, hade länge suttit arresterad, innan konsistorium erhöi någon underrättelse om henne. Slutligen tillspordes konsist. af hofrätten, hvad det angående henne åtgjort, hvarföre hon så länge hållits i fängelse, och om hon borde längre der förblifva. Härpå gafs det svaret, att konsist. hvarken inmanat henne i arresten eller begärt, att hon der skulle förvaras, ty sådant hörde icke konsist. till. Hon blef strax derefter frigifven. Jfr Sths konsist. protok. d. 5 Nov. 1735.

begagnade med glädje en af presteståndet dem gifven anledning att fatta nytt beslut; hvarefter de aldeles förenade sig med presteståndet i dess förslag¹⁾ Detta blef ock af regeringen gilladt, och genom ett kongl. bref af den 20 Mars 1735 offentlig påbjudet. Deri gifves föreskrift om husförhörens noggranna beivrande och om skyldighet för dem, som flytta ur en församling i en annan, att hafva den förre kyrkoherdens attest om sitt lefverne och kunskap i kristendomen. Angående de i religionen villfarande, så skiljes mellan dem, som »lefva stilla och roligt», och dem, som skriftligen eller i samtal söka utspida sina villfarelser. De förra skulle först undervisas af kyrkoherden med komministerns tillhjälp; och om de icke läte rätta sig, ytterligare af prosten, samt slutligen, ifall detta icke hade önskad framgång, af vederbörande konsistorium. Blefve äfven denna undervisning fruktlös, då skulle den villfarande angifvas vid verldslig rätt. Med den åter, som sökte utspida villfarelser, gjordes processen mycket kort: han skulle genast af kyrkoherden angifvas hos konsistorium, på det med honom utan uppskof måtte lagligen förfaras. Beklädde han någon offentlig tjenst, skulle han mista ämbete, lön och pension; och vore han af ringare stånd, skulle han dömas till något honom anständigt och lindrigt arbete. Ingen skulle få brukas i något rikets ämbete eller anträda någon utländsk resa, innan han kunde uppvisa antingen teol. fakultetens eller vederbörande ministers vittnesbörd om tillförlitlig kunskap i trons artiklar. Men hos presterna inskräptes också att hafva ostraffad umgängelse med hvar man, hålla gudliga, anderika och tydliga predikningar, allmänna katekismi- prediko- och komunionförhör samt göra husbesök. Biskoparne och konsistorierna hade att tillse, att blott de för framsteg i studier och med ämbetsgåfvor försedda och för gudfruktligt lefverne kända finge blifva prester.²⁾

Ofvannämnda förordningar, till hvilka ock bör räknas en d. 13 Nov. 1733 utfärdad föreskrift, »hvarefter såväl præcep-

1) Jfr Prestest. protok. 1734. d. 7 Aug., 16, 18, 30 Nov. Just. deput. protokoll d. 1 Okt. 1734.

2) Omnämnda förordning finnes i Stjernmans Religionsstadgar.

torer som de, hvilka behöfva deras tjenst, sig hädanefter hafva att i underdånighet rätta», i förening med presterskapets i Stockholm trägna nit åstadkommo, att dippelianismen derstädes efter 1741 tämligen allmänt upphörde. De efter nyheter i religionen benägna fingo ock i den snart derefter framträdande herrnhutismen ett nytt föremål för sin uppmärksamhet.

Så småningom gjorde sig hos ständerna en mildare uppfattning gällande med hänsyn till de i religiösa ting olika tänkande, i det att 1741 utländska medlemmar af engelska och reformerta kyrkan fingo härstädes fri religionsöfning, hvarjemte äfven för svenska medborgare de stränga religionsstadgarne i någon mån lindrades. Åtminstone förordnades, att ingen för villfarande meningar i religionen misstänkt skulle i fängelse få inmanas, innan ransakning och dom föregått; ej heller skulle någon, som icke »af eget bevåg» yttrade och utspredde villomeningar, på något sätt förolämpas eller för rätta till ansvar ställas.¹⁾

1) Jfr Just. deput. protokoll d. 20 Aug. 1742.

